

**DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA LIBERAL FEMİNİZM, KADIN VE DİNİ
ÖZGÜRLÜK**

Hazırlayan: Şeyma LAPÇIN

Danışman: Prof. Dr. Hasan OCAK

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

IĞDIR/2024

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA LİBERAL FEMİNİZM, KADIN VE DİNİ
ÖZGÜRLÜK

Şeyma LAPÇIN

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

IĞDIR/2024

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Şeyma LAPÇIN

ÖZET

DİN FELSEFESİ BAĞLAMINDA LIBERAL FEMİNİZM, KADIN VE DİNİ ÖZGÜRLÜK

LAPÇIN, Şeyma

Yüksek Lisans Tezi

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hasan OCAK

Ağustos 2024, 79 Sayfa

Feminizm sistematik olarak ilk defa tarihte 19. yy.'da Batı dünyasında görünür olmaya başlamıştır. Bu süreç günümüze kadar şekil değiştirerek devam etmektedir. Feminizm kavramını tarihsel süreçte ele alan feminist düşünürler, zaman zaman belli akım ve dalgalarda ayrılmaya gitse de ana hatlarıyla kadınların eşitlikçi, özgür bir dünyada var olması gerektiği konusunda hemfikir olmuşlardır.

Liberal feminizm, kadınların erkeklerle eşit haklara ve eşit fırsatlara sahip olması için mücadele veren ilk akım olma özelliğini taşımaktadır. Liberal feminist perspektiften hareket ederek, kadınlar için dini özgürlüğün nasıl yeniden tanımlanması gerektiğini ve dini uygulamaların nasıl etik ve eşitlikçi bir şekilde yorumlanabileceğini üzerinde durulmuş, bu bağlamda ise kadınların dinî özgürlüğünü ve bireyselliklerini korumak için çabaları konu edinmiştir.

Toplumların içinde oluşan cinsiyet rollerinin oluşumunda dinin etkisi büyüktür. Bu etki zamanla feminist teolojinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Dini metinlerde var olan ataerkil dil kullanımı, feminist teoloji tarafından yenilikçi ve feminist bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmasıyla çözümlenebileceği fikrini ortaya atmıştır. Feminist teologlar böylelikle metinlerin yorumlanmasında oluşan kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikçi ortamın son bulacağı üzerinde durmuşlardır.

Bu çalışmada, liberal feminizmin temel ilkeleri, dini özgürlük ve kadın hakları arasındaki karmaşık ilişki, dinin kadınların hayatlarındaki merkezi rolü dikkate alınarak incelenmektedir. Liberal feminizm, bireysel özgürlüğü ve eşitliği savunurken, dini özgürlük bireylerin kendi inançlarını özgürce yaşamalarını ve pratik yapmalarını garanti eder. Bu iki kavram birbirini tamamlayıcı görünseler de kadına yönelik ayrımcılığa yol açabilecek dini uygulamalar ve inançlar bağlamında çatışma noktaları ortaya çıkabilir.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Liberal Feminizm, Dini Özgürlük, Eşitlik, Özgürlük

ABSTRACT

LIBERAL FEMINISM, WOMEN AND RELIGIOUS FREEDOM IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY OF RELIGION

LAPÇIN, Şeyma

Master's Thesis

Department of Philosophy and Religious Sciences

Advisor: Prof. Dr. Hasan OCAK

August 2024, 79 Page

August 2024, PageFeminism first emerged systematically in the 19th century in the Western world. This process has continued to evolve to the present day. Feminist thinkers, while sometimes diverging into different currents and waves throughout history, have generally agreed on the fundamental principle that women should exist in an egalitarian and free world.

Liberal feminism, as the first movement to advocate for women's equal rights and opportunities, has been at the forefront of this struggle. From a liberal feminist perspective, the question of how to redefine religious freedom for women and how to interpret religious practices in an ethical and egalitarian manner has been a central concern. In this context, efforts to protect women's religious freedom and individuality have been the focus.

Religion has had a significant impact on the formation of gender roles within societies. This influence has eventually led to the emergence of feminist theology. The patriarchal language found in religious texts has given rise to the idea that a feminist perspective can offer innovative and fresh interpretations. Feminist theologians have thus argued that the unequal environment created in the interpretation of these texts between women and men can be eliminated.

This study examines the fundamental principles of liberal feminism, the complex relationship between religious freedom and women's rights, and the central role of religion in women's lives. While liberal feminism advocates for individual freedom and equality, religious freedom guarantees individuals the right to freely live and practice their own beliefs. Although these two concepts may seem complementary, they can create points of conflict in the context of religious practices and beliefs that can lead to discrimination against women.

Keywords: Feminism, Liberal Feminism, Religious Freedom, Equality, Liberty

TEŞEKKÜR

Tüm desteği ve sabrı ile yanımda olan danışman hocam Prof. Dr. Hasan OCAK'a tez alışma srem boyunca katkılarından dolayı teőekkrlerimi sunarım.

Sre boyunca aynı sıraları paylaştığım, her konuda desteğini esirgemeyen saygıdeğer arkadaşım Mcahit ALTUNOK'a ve sevgili aileme Őkranlarımı sunmayı bor bilirim.

Şeyma LAPIN

İğDIR/2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	vi
RESİM LİSTESİ.....	vii
I.GİRİŞ.....	1
I.I. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	3
I.II. Tezin Ana Argümanları.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. KAVRAMSAL ANALİZ.....	5
1.1. Din.....	5
1.2. Dini Özgürlük.....	5
1.3. Feminizm.....	7
1.4 Liberal Feminizm	7
1.4.1. Eşitlik.....	8
1.4.2. Özgürlük	11
1.4.3. Bireysellik.....	13
İKİNCİ BÖLÜM	
2. FEMİNİZM VE LİBERAL FEMİNİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ	15
2.1. Feminizmin Tarihsel Gelişimi.....	15
2.1.1. Birinci dalga feminizm	16
2.1.2. İkinci dalga feminizm	18
2.1.3. Üçüncü dalga feminizm.....	21
2.2. Feminizm Türleri.....	24
2.2.1. Liberal feminizm (Aydınlanmacı)	24
2.2.2. Radikal feminizm.....	26
2.2.3.Sosyalist feminizm.....	29

2.2.4. Postmodern Feminizm	32
2.3. Liberal Feminizmin Tarihsel Gelişimi	34
2.3.1. Liberal feminizmin tanımı ve temel prensipleri	34
2.3.2. Liberal feminizmin tarihsel ve felsefi bağlamı	35
2.4. Liberal Feminizmin Kökenleri	36
2.5. Liberal Feminizm ve Eleştirel Teoriler	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FEMİNİST TEOLOJİ	40
3.1. Feminist Teolojinin Tarihçesi	40
3.1.1. Erken Dönemde Feminist Teologlar	42
3.1.2. Modern Dönemde Feminist Teologlar	48
3.2. Yahudilikte Feminist Teoloji	49
3.3. Hristiyanlıkta Feminist Teoloji	52
3.4. İslamiyet'te Feminist Teoloji	54
3.5. Diğer Dinlerinde Feminist Teoloji	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. LIBERAL FEMİNİZM VE DİNİ ÖZGÜRLÜK	59
4.1. Dini Özgürlüğün Tarihsel Çerçevesi	59
4.1.1. Antik Dönemlerde Dini Özgürlük	59
4.1.2. Orta Çağda Dini Özgürlük Anlayışları	61
4.1.3. Modern Dönemde Dini Özgürlüğün Evrimi	62
4.2. Dini Özgürlüğün Teorik Çerçevesi	64
4.2.1. Liberal teori ve dini özgürlük	64
4.2.2. Sosyal sözleşme teorisi ve dini özgürlük	65
4.2.3. Çoğulculuk ve dini özgürlük	67
4.3. Dini Özgürlüğün Sınırları	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72
ÖZGEÇMİŞ	80

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
LGBTQ+	Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, Queer
s.	Sayfa
S.a.v.	Sallallâhu aleyhi vesellem
ss.	Sayfalar
vb.	Ve benzeri

RESİM LİSTESİ

- Resim 1.** 1900 Dolaylarında New York'ta Kadınların Oy Hakkı Yürüyüşü. Bettmann Arşivi / Getty Images 16
- Resim 2.** 9/7/1968- Atlantic City, NJ- Ulusal Kadın Kurtuluş Hareketi'nden göstericiler, 7 Eylül 1968'de Atlantic City, New Jersey'de Miss America Yarışmasını protesto ediyor. Bettmann Arşivi / Getty Images 21
- Resim 3.** Ulusal Kadın Örgütü'nün (NOW) sponsorluğunda 5 Nisan 1992'de Washington DC'de düzenlenen Kadın Yaşamı Yürüyüşü için binlerce gösterici toplandı. Doug Mills/AP 22

I.GİRİŞ

İnsanlık tarihinde kadının yeri ele alındığında, dünyanın farklı bölgelerinde farklı dönemlerde kadınların temel yaşamsal haklarına ulaşmaları dahi çoğu zaman bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların temel hakları ve özgürlükleri insanların var oluşundan bu yana sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik açıdan çoğunlukla olumsuz değişimlere maruz bırakılmıştır. Bu değişimlerin oluşumunda farklı sebepler baş gösterse de Simone de Beauvoir'ın kavramlaştırdığı gibi kadınların "ikinci cins" olması probleminin başlıca kaynağı olarak dinler ve din yorumlayıcılarının olduğu öne sürülmektedir.¹

Kadınların kimliği haline getirilen gerçekleştirmekle yükümlü oldukları rolleri, tarih boyunca yapmakla zorunlu oldukları ödevler olarak dayatıldığı görülmektedir. Feminizm kavramı da kadınların bu roller altında ezilmişliğine bir başkaldırı ve hak arama eylemi olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların belirli bir kesim tarafından 'eksik varlıklar' olarak tanımlanması, onların da kendilerine biçilmiş olan görevlerini kanıksatmanın ayrıca eğitim ve sosyal hayat gibi birçok alanda geri planda kalmalarını kabul ettirmenin en kolay yolu olarak yansıtıldığı görülmektedir. Feminizm, kadının hayattaki yerinin yeniden tanımlanmasını ve 'öteki' olarak görülmediği bir biçimde sosyal hayat içerisinde yerini alması gerektiğini savunmaktadır.²

Liberal feminizm ise, ortaya çıktığı dönem ve beslendiği kaynaklardan dolayı eleştirilere maruz kalsa da kadın haklarının savunulduğu ile ilgili ilk sistemli hareket olarak tarihte yerini almıştır. Kadınların temel hak ve özgürlükleri açısından başlattıkları mücadelede ilk uyanış olarak nitelendirilebilecek adımlar atılmıştır. Liberal feministler bu adımlarına örnek olarak kadınların sorunlarını siyasi arenada dilettirerek hak savunuculuğu yapmışlardır.³

Kadının semavi dinlerdeki yeri ele alındığında, Hz. Havva ile başlamanın yerinde olduğunu dile getirmek isabetli olacaktır. Vahiy kaynaklı dini metinler göz

¹ Simone, D. B., (2019). *İkinci cinsiyet olgular ve efsaneler*. (G. Savran, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. ss.109-110.

² Aysel, O., (2023). *Batı Hıristiyanlığında feminist teoloji çalışmaları ve kiliselerin yaklaşımları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara. ss.10-11.

³ Josephine, D., *Feminist Teori*, (çev.Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek), Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim Yayınları (1997). ss.25-26.

önünde bulundurulduğunda, ortak ata olarak Hz. Adem'in gönderildiği kabul edilmiş ve onu tamamlayıcı olarak ise Hz. Havva'nın (kadının) yaratıldığı yorumları pek çok farklı kaynaktan görülmektedir.⁴ Yahudi kutsal metni olan Tevrat'a bakıldığında "Yaratılış" bölümünün birinci babı;

*" Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım, dedi.
Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı."*

ele alındığında, cinsiyetler arasında erkek cinsiyetinin Tanrının bir yansıması olarak üstün olduğu fikrinin baskın olduğundan bahsedilmektedir. Yine Yahudilikte kadına baktığımızda, var olan metinlerde yer alan kadının yaratılmasının en büyük sebebi erkeği yalnızlıktan kurtarmak ve ona yardımcı olmaktır.⁵ Ancak Tevrat'ta bundan sorumlu tutulmuş kadının görevini yerine getirmeyip, "yasaklı meyveyi" yemek için eşini de kandırması, onun tarih boyu suçlu sayılmasına sebep olarak görülmesinden bahsedilebilmektedir.⁶

Hristiyan teolojisinin kaynaklarına bakıldığında, Yahudi teolojisinden beslediğini ve kadının tarihi bir suçlu olarak nitelendiğinden bahsedilmektedir. Hristiyan teolojisinde, "ilk günah" kavramı üzerine şekillenen iman esasları içerisinde, kadının işlediği günahın affedilebilmesi amacıyla doğan çocukların bu günahı arındırılması için vaftiz uygulaması yer almıştır.⁷

İslam teolojisinin ana kaynakları esas alındığında, kadına verilen haklarla ilgili detaylara ulaşmak mümkündür. Örnek olarak Nisa Suresi 1. Ayetinde, kadın ve erkeğin eşit yaratıldığına işaret eder:

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinize karşı gelmekten sakının! O, ondan da eşini yarattı ve o ikisinden birçok erkek ve kadın türetilip yeryüzüne yaydı..."⁸

Bu ayet, insanlığın tek bir nefisten yaratıldığını ve kadın ve erkeğin eşit bir temele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Pek çok ayet ve hadis göz önüne alındığında,

⁴ Şerife, Ç. Ö., (2024). "Yahudi, Hristiyan ve İslam kelimelerinde kadın", s.32.

⁵ Tekvin 2:18

⁶ Şerife, Ç. Ö., (2024). a.g.e. s.33.

⁷ Şerife, Ç. Ö., (2024). a.g.e. s.33.

⁸ Nisa Suresi, 4:1.

diğer semavi dinlerin aksine kadının bir insanoğlu olarak ele alınmış olduğu ve üstünlüğün cinsiyetlerde değil takvada olduğu söylemine sıkça yer verilmiştir.⁹

İslam teolojisinin ortaya çıktığı ve yayıldığı coğrafyaya bakıldığında, zamanla diğer dinlerle olan etkileşim ve kültürel farklılıklar, İslam dininin ana kaynaklarının yorumlanmasında etkisi olduğu görölmektedir. İslam coğrafyasındaki kadın bu yorum farklılıklarından kaynaklanan bir takım kısıtlayıcı engellerle karşılaşmıştır. Kadınların sosyal hayatın içinde yer alan konuları varken zamanla sosyal hayatlardan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.¹⁰

Ancak modern İslam teologları, kadınların hakları ve rolleri konusunda daha geniş ve eşitlikçi bir anlayış geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Genel hatlarıyla ele alındığında, erkeğe yüklenen misyonun adeta “Yeryüzünün Tanrısı” olarak kabul edildiğinin yorumunu yapmak mümkün görölmektedir. Yahudi kaynaklarının yorumlayıcıları olan din adamlarının uygulamalarına bakıldığında bu betimlemenin yerinde olduğu yorumu çıkarılmaktadır. Örneğin kadınların Yahudi dini metinlerine göre evlenme, boşanma, miras veya sosyal hayat gibi konularda söz hakkı ve karar verme yetisi yok kabul edilmiş, erkeklerin karar merci olarak kadınlara yön vermesi gibi uygulamalar görmekteyiz. Eski Ahit ve Yeni Ahit’e birlikte iman eden Hristiyan teolojisini de ele alacak olursak kadına bakış açılarının Yahudi teolojisine benzer bir tutumdan yola çıkarak daha da yoğunluğu artmış bir dil kullandıkları görölmektedir.¹¹

I.I. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu tez, liberal feminizmin tarihsel gelişimini ele almayı amaçlamaktadır. 18. yüz yıldan günümüze kadar olan süreçte liberal feminizmin nasıl evrimleştiğini, temel fikirlerinin nasıl değiştirdiğini ve karşılaştığı eleştirileri inceleyecektir. Liberal feminizmin ilk kıvılcım olarak ateşlediği ve tüm coğrafyalarda genişleyerek yayılım gösteren feminizmin akımını din felsefesi bağlamında ele alacağız. Liberal feminizm, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinde önemli bir rol oynamış, kadınların yasal ve toplumsal haklarını genişletmede önemli kazanımlar elde etmiştir. Ancak, günümüzde toplumsal

⁹ Şerife, Ç. Ö., (2024). “Yahudi, Hristiyan ve İslam Kelamında Kadın”, s.113.

¹⁰Şerife, Ç. Ö., (2024). A.g.e. ss.115-119.

¹¹ Hakkı, Ş. Y., (2011). “Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı”, *Review of the Faculty of Divinity of Dokuz Eylül University*, (34). ss. 22-23.

cinsiyet eşitliği mücadelesinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve farklı grupların deneyimlerinin dikkate alınması gerektiği konusunda tartişmalar devam etmektedir.¹²

I.II. Tezin Ana Argümanları

Tez, liberal feminizmin tarihsel gelişimini, kadınların siyasi, ekonomik ve sosyal alanda eşitlik mücadelesinin önemli bir parçası olduğunu ortaya koyacaktır. Aynı zamanda, liberal feminizmin, kadınlar üzerindeki toplumsal cinsiyet rollerinin ve ayrımcılığın derin yapılarını ele almakta yetersiz kalması ve güncel feminist düşünce akımlarından eleştiriler alması gibi tartışmaları da ele alacaktır.

¹² Ayşe, S., (2005). “Feminizm”, İstanbul. *İnsan Yayınları*. s.55.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ANALİZ

Tarihte kadınlar için ilk defa sistemli organize bir fiil feminizm kuramı olarak liberal feminizm görülmektedir. Liberal feminizmin ve dini özgürlüğün temellendirildiği ana kavramlar ele alınacaktır.

1.1. Din

Türk Dil Kurumunda geçen sözlük anlamına göre din “Tanrı’ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum” olarak açıklanmaktadır.¹³

“İnsan varlığının yaşam ve tecrübelerinin üç temel boyutuyla ilgili sorulara, belirli özellikleri olan bir Tanrı kavramıyla yanıt getirmeye çalışan inanç sistemidir. Doğüstü bir tanrısal güç ya da varlıkla ilgili inançların, bu varlığa yönelik manevi eğilimlerin ve Tanrı 'ya yapılan ibadetin oluşturduğu bütün.”¹⁴

Ahmet Cevizci'nin de detaylandığı dinin tanımından da yola çıkacak olursak, kaynaklar dini Tanrısal gücün etkisi ile açıklamışlardır.

Din, bireylerin ve toplulukların yaşamlarını anlamlandırma, etik ve moral değerleri belirleme, evrenin ve insanın varoluşuna dair sorulara yanıt bulma çabalarının organize olmuş şeklidir. Genellikle kutsal metinler, ritüeller, ibadetler, ahlaki kurallar ve topluluk üyeleri arasında paylaşılan inanç sistemleri üzerine kurulur. Din, insanlar arasında manevi bir bağ oluşturur ve birçok kültürde sosyal düzenin temel bir parçası olarak işlev görür. Dinlerin kökeni, inanç sistemleri ve uygulamaları, tarihler boyunca farklı coğrafyalarda ve topluluklarda çeşitlilik göstermiştir.¹⁵

1.2. Dini Özgürlük

Dini özgürlük, bireylerin inançlarını özgürce seçebilme, ifade edebilme ve bu inançlara uygun şekilde yaşayabilme hakkını ifade eder. Bu kavram, modern

¹³ <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁴ A. Cevizci, & D. Önder, (2012). *Felsefe sözlüğü*. Say yayınları. s.289.

¹⁵ A.G.N. Gürhan, (2010). “Toplumsal Cinsiyet ve Din”, *Şarkiyat*, (4). ss.61-62.

demokratik toplumların temel değerlerinden biri olarak kabul edilir ve bireylerin dini inançlarına saygı gösterilmesi gerektiğini vurgular. Dini özgürlük hem bireysel hakların korunmasını sağlar hem de toplumsal barış ve uyumun teminatı olarak önemli bir rol oynar.¹⁶

Dini özgürlük kavramı, tarihsel olarak uzun bir evrim sürecinden geçmiştir. Orta Çağ boyunca Avrupa'da din, siyasi ve sosyal yapının merkezinde yer almış, dini otorite ile siyasi otorite arasındaki ilişki belirleyici olmuştur. Ancak Reformasyon ve Aydınlanma dönemleri, bireylerin dini inançlarını seçme ve ifade etme özgürlüğünün savunulmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷

Her kadının kendi cinsiyetini savunma isteği, Kutsal Kitap'ta bulunan kadına yönelik güçlü ve olumsuz ifadelerle başa çıkma zorunluluğunu doğururdu. Örneğin, Jezebel'in ölümcül etkisiyle ilişkilendirilmesi ve Havva'nın insanlığın cennetten kovulmasında doğrudan bir rol oynaması gibi durumlar, kadınların bu tür zorluklarla mücadele etmesini gerektirirdi. Aziz Paulus'un yazılarına göre, Kilise 'de kadınlara yönelik tutum da sık sık tartışma konusuydu. Örneğin, Korintlilere mektubunda,

"Kilisede kadınlarınız sessiz kalmalı, çünkü onlara konuşma izni verilmemelidir"

şeklinde bir direktif veriyordu. Benzer şekilde, Timoteos'a yazdığı mektupta da kadınların kilisede konuşmasının ayıp olduğunu ve evlerinde kocalarından öğrenmeleri gerektiğini ifade ediyordu.¹⁸

17. yüzyılın karmaşık döneminde, özellikle mezhepler arasında, Kilise'nin geleneksel düzenine karşı çıkıp ibadetin daha saf biçimlerini savunan çeşitli küçük gruplar arasında, kadınlar daha fazla özgürlük bulma eğilimindeydiler. Bazıları vaaz vermeye veya kehanetlerde bulunmaya girişti. Modern tarihçiler, Elizabeth döneminin sonlarında Amerika veya Hollanda'ya kaçarak cezalandırılmaktan kurtulan dini aydınlar arasında kadınların üstlendiği önemli rolü vurgulamaktadır.¹⁹

Dini özgürlük, tarihsel olarak önemli bir gelişim süreci geçiren, modern demokratik toplumlarda anayasal ve yasal güvencelerle desteklenir. Dini özgürlük,

¹⁶ M. Evren, (2014). "Liberal Bir Kültürde Dini Özgürlük Mümkün Mü?", *Mütefekkir*, 1(2), s.167.

¹⁷ Sümeyra, G. Özkan, (2023). "Feminist Din Felsefesi Bağlamında Kadın ve Tanrı", Amasya. s.65.

¹⁸ Margaret, W., (2009). *Feminizm* (Çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Yayınevi. s.19-20.

¹⁹ Margaret W.(2009). A.g.e. s.21.

bireysel hakların korunmasının yanı sıra toplumsal barış ve uyumun sağlanmasında da kritik bir rol oynar. Bu bağlamda dini özgürlük hem bireylerin hem de toplumların temel değerlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Dini özgürlük başlığını ilerideki başlıklarımızın altında detaylandıracağız.

1.3. Feminizm

Feminizm, cinsiyet eşitliğini savunan ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir düşünce akımı ve harekettir. Feminizmin sistematik olarak kökleri genel hatlarıyla 19. yüzyılda bulunmasına rağmen özellikle 1960'larda gelişen ve kadınların erkeklerle eşit sosyal ve politik haklar talep ettiği bir hareket ve/veya öğreti olarak tanımlanmaktadır. Feminizm, cinsiyet temelli farklılıklardan kaynaklanan ve iş bölümüyle sonuçlanan erkek egemenliğine dayalı tahakküm ve sömürünün uzun bir tarihi olduğunu iddia ederken, en ılımlı düzeyde cinsiyet ayrımcılığının sona ermesini ve fırsat eşitliğini talep etmektedir.²⁰ Bu fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi için feminizm, kadınların oy hakkı, eğitim hakkı, iş hayatında eşitlik, cinsel özgürlük ve şiddetten korunma gibi temel hakları için mücadele etmiştir. Günümüzde feminizm, toplumsal cinsiyet normlarını sorgulayan ve tüm cinsiyetlerin adil ve eşit muamele görmesini savunan geniş bir hareket olarak varlığını sürdürmektedir.²¹

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların özgürleşmesi için mücadele, feminist hareketlerin temel hedefini oluşturur. Günümüzde, kadınların haklarını savunmak, kadınlara karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele etmek, feminist hareketlerin temel sorumluluğunu oluşturur.²²

1.4 Liberal Feminizm

Latince "liber" kelimesinin özüne indiğimiz de özgürlük anlamına geldiğini görmekteyiz. Liberal feministler özgürlüğü tüm bireylere eşit şekilde uygulamayı hedeflemişlerdir. Çünkü liberal feministler, Liberalizm akımından beslenmişlerdir. Liberalizm akımı ise devletlerin eşit haklar ve özgürlükleri üzerine düşüncelerini temellendiren bir akım olmuştur.²³ Devletlere uygulanan bu liberyan yaklaşımdan

²⁰ A.Cevizci, & D. Önder, (2012). *Felsefe sözlüğü*. s.407.

²¹ E. Çelen, (2022). "Katolik Kilisesi Perspektifinden Feminist Teoloji", (Master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey)). ss.5-7.

²² F. Saygılıgil, (2015). "Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları", s. 272.

²³ N. Seçgin, (2023) "Liberal feminizmin hukuki eşitlik anlayışının eleştirisi", s.51.

beslenen liberal feminizm bireylerin eşit haklar ve fırsatlar elde etmesini savunan bir feminizm türü olarak çıkış yapmıştır. Bu akım, toplumsal cinsiyet eşitliğini yasal ve politik reformlar aracılığıyla sağlamayı amaçlar. Temel olarak bireysel özgürlükler ve eşitlik üzerine odaklanır ve cinsiyet ayrımcılığının yasal düzenlemeler ve politikalar yoluyla ortadan kaldırılabileceğine inanır.²⁴

Liberal feminizm başlığını bir sonraki bölümde tarihsel gelişiminden yola çıkarak detaylandırılacaktır. Bu bölümün devamında ise liberal feminizmin temelini oluşturan kavramlardan; eşitlik, özgürlük ve bireysellik kavramları ele alınacaktır.

1.4.1. Eşitlik

Eşitlik, liberal feminizmin kökenini oluşturan kavramlardan bir tanesidir. Eşitlik kavramı üzerine pek çok tartışma olmasına rağmen net bir tanım üzerinde görüş birliğine varılamayan kavramlardan biridir.²⁵

Tarih boyunca tüm toplumlarda; güç, servet, statü ve sınıf açısından eşitsizlikler görülmektedir. Ayrıca bu eşitsizliğe karşı insanlık, tarih boyunca mücadele içinde olmuştur. Tarih boyunca gündeme gelmesinin aksine eşitlik ve eşitsizlik konuları yalnızca modern toplumda temel problem olarak görülüp değer atfedilmiştir.²⁶ Birçok toplumda eşitsizlikten doğan temel problemler göz ardı edilmiş hatta toplumların kalburüstü tabakalarının eşitsizlik kavramını ele alışları bir ayrıcalık, soyluluk veya elitlik göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Feminizm dahilinde eşitlik fikri aydınlanmacı anlamda ilk defa liberal feminizm ekseninde ele alınmıştır. Fransız devrimi (1789)'nin getirmiş olduğu "*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*" çevresinde ortaya çıkmıştır.²⁷ Buna ek olarak "kardeşlik, eşitlik ve özgürlük" gibi kavramlar Fransız Devrimi'nin temelini oluşturmuştur. Fransız devriminin ataerkil düşünceye dayanak olmasında bu kavramların önemi göz ardı edilmemelidir. Böylece Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu evrensellik, kadın ve erkek arasında oluşturulmuş sınıf farklılığını görmezden gelmiştir, Devrim'in insan hakları

²⁴ D. Altınbaş, (2006). "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (9), ss.21-52.

²⁵ D. Çelik, (2020). "Feminist örgüt kuramları". *International Journal of Academic Value Studies*, 6(3), ss.233-234.

²⁶ B. Turner, (2007). *Eşitlik* (2. Baskı b.). (B. S. Şener, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi. s.36.

²⁷ Yeşim, D., (2012). "Liberal Eşitlik Anlayışı ve Ulusal Mekanizmalar", *Kadın Araştırmaları Dergisi* 7. s.22-23.

için oluşturduğu evrenselliğin formu tarihte yapay bir görünüme bürünmüştür.²⁸ Bu durumda 1789 Fransız devriminin öne sürdüğü koşullar kadınlara haklarını vermek bir kenarıya dursun sözüm ona erkek yurttaşların mevcutta ihlal edilen hakları üzerinde durmuşlardır. Söz konusu eşitlik ilkesinin kadınların haklarını savunma düşüncesini bile bir kenarı atmaktan öteye geçmemiştir.

Eşitlik kavramının türlerine değinecek olursak; Varlıksal eşitlik, Fırsat Eşitliği, Şartlarda eşitlik ve sonuçlarda eşitlik olmak üzere dört çeşittir.²⁹

Liberal feministlerin temel odak alanı, kadınların erkeklerle eşit ekonomik ve yasal haklara sahip olmalarıdır. Bu bağlamda, John Stuart Mill'in "Kadının Esaret Altında Olması" adlı eseri, genellikle birinci dalga feminist hareketin, özellikle liberal feminist hareketin eşitlikçi söyleminin merkezi bir metni olarak kabul edilir. Mill'in çalışması, kadınların erkekler tarafından toplum içinde ve hukuk önünde ayrımcılığa uğratılmasını ele alır ve kadınların eşitlik ve özgürlük hakkına sahip olduğunu savunur. Mill'in feminist düşüncesinin temel taşlarından biri olarak kabul edilmesinin nedeni, kadınların ekonomik ve yasal statüsünü ele alarak, eşitliğin temel bir hak olduğunu savunmasıdır.³⁰

Liberal feministlerin eşitlik kavramı üzerine bu kadar durmalarının temel amacı erkeklere verilen ekonomik, siyasi ve sosyal hakların kadınlara da eşit bir şekilde tanınmasını sağlamaktır. Bu haklara örnek olarak işe girişte ve ücrette eşitlik, medeni haklarda eşitlik, eğitim, sağlık, seçme ve seçilme hakları gibi konularda eşitlik ilkesi üzerinde durmuşlardır.³¹

Eşitliğin sağlanamaması durumuna 3 temel problemi göstermişlerdir. Liberal feministler 3 problemin çözüme kavuşması ile kadınlara eşit bir ortam sağlanabilir olacağı tezini öne sürmüşlerdir. Bu 3 problem şunlardır.³²

1. Yasal ayrımcılık: Yasal olarak kadınlar karşı yapılan ayrımcılığı ortadan kaldırmak.

²⁸ F. Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitabevi, Ankara, 1999. TC (1982). s.46.

²⁹ M. Onat, Melek. "Liberal feminizm". MS thesis. İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Felsefe Ana Bilim Dalı, 2020. s.33.

³⁰ Erkan, Dikici. "Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri", (2019). s.524.

³¹ M. Onat. "Liberal feminizm". s.34.

³² Zekiye, Demir. *Modern ve postmodern feminizm*. Vol. 38. İz Yayıncılık, 1997. s.51-53.

2. Kurumsal ayrımcılık: Çalışma kurumlarına alımlarda cinsiyeti ayırıcı bir nitelik olarak görülmesinin ortadan kaldırılması.

3. Sosyal ayrımcılık: İnsanlar arasındaki ayrımcı faaliyetleri tamamen ortadan kaldırmak ve özellikle çocukları cinsiyetlerine göre ayırarak yetiştirilmesinin ortadan kaldırılıp, çocukları birer insan ve birey olarak büyütmektir.³³

İnsanların doğarken elde ettikleri hakları başka bir kimseye aktarılamaz ve ölene kadar vazgeçilemezdir. Bu doğal hakların herkese eşit şekilde sağlanması şarttır. Ancak bu haklar liberalizmin kurucularından olan J. Locke'un "doğal haklara" yaklaşımından kaynaklı olarak kamusal alanda kadın saf dışı bırakılmıştır. J. Locke her erkeğin doğuştan getirdiği aileyi yönetme iç güdüsüne sahip olduğunu söyleyerek kadını aile içinde âtıl bir konumda bırakmıştır.³⁴ Haliyle liberal feminizm yenilikçi bir tavır sergilese dahi beslendiği liberalizm akımının temsilcilerinin kadına bakışındaki öteleyici tutumları yer yer dışavurumu olmuştur. Tabi ki buna karşı çıkan feminist teorisyenler de olmuştur. Liberal feministlerden biri olan 'Mary Wollstonecraf' erkeği yaratan Tanrının kadını da yarattığını bu sebeple kadının da doğal haklara sahip olarak hayatını idame ettirmesi için zihinsel ve karakteristik (ahlaki) açıdan gelişmelerinin normal bir durum olduğu üzerinde durmuştur.³⁵

Çalışma ve eğitim hakkı, liberal feministlerin eşit hak arayışlarının en önde gelen konularından birisidir. Eşit işe eşit haklar ilkesini vurgulamış aynı zamanda tüm özel ve kamu kurumlarında devlet destekli olarak bu hakların temin altına alınabilmesi için kamuoyunda ses getirecek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Örneğin kadınların çalışma ortamlarında bulunabilmeleri için çocuklarının da bakılacağı bir ortama ihtiyacı vardı bu sebeple kreş talebinde bulundular. Netice de kreşlerin çoğalması ve herkesin bu imkanlara rahatça ulaşmaları fikri, kadınları evlerinde çocukları büyüyene kadar hapis kalma ihtimalinden kurtarma girişimi olmuştur.³⁶

³³ Zekiye, Demir. Ag.e. s.51-53.

³⁴ Yeşim, Dal. (2012). "Liberal Eşitlik Anlayışı ve Ulusal Mekanizmalar", *Kadın Araştırmaları Dergisi* 7 Ss. 22-23.

³⁵ E. Dikici, (2016). "Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marksist ve Radikal Feminizm Teorileri" ss. 524,525.

³⁶ Ömer, Çaha. (1996). *Sivil Kadın*. Vadi Yayınları, Ankara. s.149-151.

1.4.2. Özgürlük

Özgürlük, insanlık tarihi boyunca felsefecilerin, siyasetçilerin, düşünürlerin ve toplumların üzerinde en çok düşündüğü ve tartıştığı kavramlardan biri olmuştur. Temel olarak, bireyin kendi iradesiyle hareket edebilme, kendi kararlarını alabilme ve dış baskılardan bağımsız bir şekilde yaşayabilme durumu olarak tanımlanır. Ancak, özgürlüğün bu basit tanımı, uygulamada çok daha karmaşık ve çok boyutlu bir hale gelir.³⁷

Özgürlük kavramı genellikle iki ana kategoriye ayrılır: negatif özgürlük ve pozitif özgürlük. Negatif özgürlük, bireyin dışarıdan gelen baskı ve müdahalelerden uzak olması anlamına gelir. Bu, kişinin başkaları tarafından engellenmeden kendi eylemlerini gerçekleştirebilmesi demektir. Isaiah Berlin'in ünlü makalesinde belirttiği gibi, negatif özgürlük "*diğer insanların müdahalelerinden uzak olma*" durumudur. Bu tür özgürlük, bireyin eylemlerini başkalarının zorlaması veya engellemesi olmadan gerçekleştirebilme kapasitesine dayanır. Negatif özgürlüğün odak noktası, bireylerin sahip oldukları hakların ve özgürlüklerin korunmasıdır. Bu bağlamda, devletin ve diğer bireylerin müdahalesinin minimumda tutulması, bireylerin özgürlüğünü garanti altına almak için esastır. Negatif özgürlük, klasik liberalizm ve libertaryen düşünce akımları tarafından sıkça savunulmuş ve bireylerin özel yaşamlarına, mülkiyet haklarına ve kişisel tercihlerine saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin, bir bireyin ifade özgürlüğü, dine inanma veya inanmama özgürlüğü gibi hakları, negatif özgürlüğün kapsamına girer.³⁸

Pozitif özgürlük ise bireyin kendi yaşamını kontrol edebilme, kendi amaç ve hedeflerine ulaşabilme kapasitesine sahip olması anlamına gelir. Bu tür özgürlük, bireyin sadece dış baskılardan uzak olması değil, aynı zamanda kendi potansiyelini gerçekleştirme, kendi hedeflerine ulaşma ve kendi hayatını yönetme yeteneğine sahip olması anlamına gelir. Pozitif özgürlük, bireyin kendi kaderini tayin etme, kendi kararlarını verme ve bu kararların sonuçlarını üstlenme yetisini kapsar. Bireylerin gerçek anlamda özgür olabilmeleri için sadece dış baskılardan korunmalarının yeterli olmadığını, aynı zamanda belirli kaynaklara ve fırsatlara erişimlerinin de sağlanması gerektiğini öne sürer. Bu bağlamda, eğitim hakkı, sağlık hizmetlerine erişim ve

³⁷A. Cevizci, & D. Önder. (2012). *Felsefe sözlüğü*. ss.803-804.

³⁸I. Berlin. (2007). "İki Özgürlük Kavramı", *Liberal Düşünce Dergisi*, (46), ss.61-62.

ekonomik fırsatlar gibi unsurlar, bireylerin pozitif özgürlüğünü destekler. Bu iki özgürlük türü arasındaki denge ve ilişki, özgürlük üzerine yapılan tartışmaların merkezinde yer alır.³⁹

Özgürlüğün bir diğer önemli boyutu ise bireysel özgürlük ve sorumluluk ilişkisidir. Bireyler, özgür oldukları ölçüde sorumluluk da taşırlar. Kendi eylemlerinin sonuçlarını kabul etme, diğer bireylerin özgürlüklerine saygı gösterme ve toplumsal kurallara uyma gibi sorumluluklar, özgürlüğün doğal bir uzantısıdır. Özgürlük, kaos veya sınırsızlık anlamına gelmez; aksine, bireylerin birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygı göstererek uyum içinde yaşamasını gerektirir.⁴⁰

Özgürlük, sadece bireysel bir kavram olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal bir kavram olarak da ele alınır. Demokratik toplumlarda özgürlük, genellikle vatandaşların yasalar çerçevesinde kendi hak ve özgürlüklerini kullanabilmeleri olarak tanımlanır. Bu bağlamda, ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, seyahat özgürlüğü ve eğitim hakkı gibi temel haklar öne çıkar. Siyasal özgürlükler, bireylerin hükümet üzerinde denetim ve katılım sağlayabilmesi, seçimlerde oy kullanabilmesi ve politik süreçlere katılabilmesi anlamına gelir.⁴¹

Günümüzde ise özgürlük kavramı, teknolojinin ilerlemesi, küreselleşme ve toplumsal değişimler nedeniyle yeni boyutlar kazanmıştır. İnternet ve sosyal medya, bilgiye erişim ve ifade özgürlüğü konusunda yeni fırsatlar sunarken, aynı zamanda mahremiyet ve güvenlik gibi konularda yeni tartışmalar da başlatmıştır. Özgürlüğün sınırları, bireylerin haklarını korurken, toplumsal düzeni ve güvenliği sağlama gerekliliğiyle yeniden tanımlanmak zorundadır.⁴²

Sonuç olarak özgürlük sadece bir hak değil, aynı zamanda bir sorumluluktur. Özgürlüğün gerçek anlamı ve sınırları, bireylerin ve toplumların bu kavramı nasıl yaşadığı ve savunduğuyla şekillenir. Bireyin “entelektüel, ahlaki, kültürel, hukuki, iktisadi veya askeri güç ya da unsurların getirdiği engel, sınırlama, zorlama veya

³⁹Ö. Çelik. (2010). “İsaiah Berlin’in Pozitif Özgürlük Kavramı ve Eleştirdiği Pozitif Özgürlükçü Yaklaşımlar”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), ss.169-186.

⁴⁰T. Arı. (1994). “Neo Liberalizm, Bireysel Özgürlük Toplumsal Eşitlik İlişkisi ve Yeni Sağ”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), ss. 220-223.

⁴¹İ. Kuçuradi. (1988). “Özgürlük Kavramı”, *II. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), ss.11-15.

⁴²Esra, B. Aydınalp. (2020). “Varoluşçu Özgürlük Bağlamında Kadın: Simone de Beauvoir ve İkinci Cinsiyet”, *Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies*, 30(2), ss.484-486.

baskılardan bağımsız olmaya, kurtulmaya başlama durumunun gerçekleşmesine” özgürleşim kavramı olarak değerlendiren Cevizci'nin yorumundan yola çıkarak asıl özgürlüğün hak ve sorumluluklar kapsamı içinde önümüze çıkan tüm engelleri aşmak olarak yorumlayabiliriz.⁴³

1.4.3. Bireysellik

Bireysellik, modern toplumsal ve felsefi düşüncenin merkezinde yer alan, bireyin kendi kimliğini, düşüncelerini ve değerlerini geliştirme ve ifade etme sürecini tanımlayan bir kavramdır.⁴⁴

Bireysellik kavramı, özellikle Aydınlanma dönemi ile birlikte belirginleşmiş ve Batı düşüncesinde önemli bir yer kazanmıştır. Orta Çağ boyunca toplumsal yapılar ve kimlikler büyük ölçüde kolektif değerler etrafında şekillenirken, Rönesans ve Aydınlanma dönemleri bireyin merkezde olduğu bir dünya görüşünün gelişmesine zemin hazırlamıştır. John Locke ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürler, bireysel haklar ve özgürlüklerin önemine vurgu yaparak, modern bireysellik anlayışının temellerini atmışlardır.⁴⁵

Felsefî açıdan bireysellik, özellikle varoluşçuluk ve liberalizm gibi akımlarda derinlemesine incelenmiştir. Varoluşçu filozoflar, bireyin kendi varoluşunu ve anlamını kendisinin yaratması gerektiğini savunmuşlardır. Jean-Paul Sartre'a göre, insan “özünü” belirleyebilmek için özgürce seçim yapabilen bir varlıktır. Bu bağlamda, bireysellik, kişinin kendi seçimleriyle varlığını anlamlandırma süreci olarak tanımlanabilir.⁴⁶

Liberal felsefede ise bireysellik, bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması gerektiği prensibi üzerine inşa edilmiştir. John Stuart Mill, bireyin kendi hayatını kendi tercihleri doğrultusunda yaşayabilmesinin önemine vurgu yapmış ve "zarar ilkesi"ni ortaya koymuştur. Bu ilkeye göre, bir bireyin özgürlüğü, başka bir bireye zarar vermediği sürece sınırsız olmalıdır.⁴⁷

⁴³ A. Cevizci, & D.Önder. (2012). *Felsefe sözlüğü*. s.801.

⁴⁴ A. Cevizci, & D.Önder. (2012). A.g.e. s.186.

⁴⁵ S. Karaduman. (2010). “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(17), ss.287-288.

⁴⁶ Hüseyin, A. Tülüce, (2022). “Bireysellik ve Toplumsallık Bağlamında Modern Bireyin Anlam Arayışı”. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 5(3), s.307.

⁴⁷ Y. Bayram. (2013). “John Stuart Mill’de İfade Özgürlüğü”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), s.124.

Bireysellik, sadece felsefi bir kavram olarak kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapı ve ilişkiler üzerinde de derin etkiler bırakır. Modern toplumlarda bireysellik, kişisel özgürlükler, haklar ve sorumluluklar çerçevesinde değerlendirilir. Eğitim, iş hayatı, aile ve toplumsal roller gibi alanlarda bireysellik, bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak tanır. Ancak bireysellik, toplumsal bağlamda bir dizi zorluk ve paradoksu da beraberinde getirir. Bir yandan bireylerin kendi kimliklerini ve hedeflerini özgürce belirlemeleri teşvik edilirken, diğer yandan bu özgürlüklerin toplumsal normlar ve beklentilerle çatışma potansiyeli de mevcuttur. Bu durum, bireyselliğin toplumsal uyum ve kolektif değerlerle dengelenmesi gerekliliğini ortaya koyar.⁴⁸

Toplumların etkileşimden ortaya çıkan küreselleşme ile birlikte bireysellik kavramını yeni boyutlara taşımıştır. Küresel iletişim ağları, bireylerin farklı kültürlerle etkileşim kurmasını ve kendilerini daha geniş bir çerçevede tanımlamalarını sağlar. Ancak bu durum, aynı zamanda bireysel kimliklerin küresel normlar ve kültürel etkiler tarafından şekillendirilmesi riskini de beraberinde getirir. Bireysellik, küreselleşmenin getirdiği çeşitlilik ve etkileşim ortamında, kendi özgünlüğünü koruma ve ifade etme çabası olarak yeniden tanımlanır.⁴⁹

Neticede bireysellik, modern felsefe ve toplumun temel taşlarından biri olarak, bireyin kendi kimliğini, düşüncelerini ve değerlerini geliştirme sürecini ifade eder. Bireysellik, bireyin özgürlüğü ve haklarının korunması gerektiği kadar, toplumsal normlar ve kolektif değerlerle dengelenmesi gereken bir kavramdır. Küreselleşme ile birlikte bireysellik, daha karmaşık ve dinamik bir yapı kazanmış, bireyin kendi kimliğini koruma ve ifade etme mücadelesi olarak yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda, bireysellik, modern toplumların ve bireylerin kendilerini anlamlandırma ve gerçekleştirme sürecinde merkezi bir rol oynamaya devam edecektir.

⁴⁸ H. A. Tülüce, (2022). "Bireysellik ve Toplumsallık Bağlamında Modern Bireyin Anlam Arayışı", s.307.

⁴⁹ Didem, Şerbetçi. (2013). "Postkolonyal feminizm bağlamında" küresel kızkardeşlik" kavramının incelenmesi: Hindistan örneği". s.86.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FEMİNİZM VE LİBERAL FEMİNİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Feminizmin Tarihsel Gelişimi

Feminizm, kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasi eşitliği için verilen mücadeleyi kapsayan, köklü bir tarihsel geçmişe sahip bir harekettir. Feminizmin doğuşu tek bir noktaya veya olaya bağlanamasa da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı direnişin izleri tarih boyunca çeşitli kültürlerde ve dönemlerde görülmektedir.⁵⁰

Feminizmin kökenlerini antik çağlara kadar takip etmek mümkündür. Eski Yunan'da, oyun yazarı Aristofanes'in "Lysistrata" adlı eseri, kadınların savaş karşıtı bir seks grevi düzenlemesini konu alarak kadınların toplumsal gücüne dair erken bir örnek sunar. Aydınlanma Çağı'nda ise Mary Wollstonecraft gibi düşünürler, kadınların rasyonel varlıklar olduğunu ve erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuşlardır.⁵¹

Feminizmin örgütlü bir hareket olarak ortaya çıkışı, 19. yüzyılda Batı dünyasında yaşanan toplumsal ve siyasi dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Sanayi Devrimi ve kapitalizmin yükselişi, kadınların çalışma hayatına katılımını artırsa da eşitsizlik ve ayrımcılık devam etmiştir. Bu dönemde, kadınlar mülk sahibi olamama, eğitim ve meslek seçiminde kısıtlamalar, oy hakkından mahrumiyet gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.⁵²

Bu koşullar altında, kadın hakları hareketi güç kazandı. 1848'de ABD'nin Seneca Falls kasabasında düzenlenen Seneca Falls Sözleşmesi, kadın hakları mücadelesinde önemli bir dönüm noktası oldu. Elizabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott gibi öncü

⁵⁰ E. Dikici. "Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri." (2019): ss.525-530.

⁵¹ H. Alkan. (2018). "George Eliot'ın Middlemarch Sarah Grand'ın Cennetlik İkizler ve George Moore'Un Esther Waters Romanlarında Kadının Konumunun Psikanalitik Liberal Feminizm Yaklaşımıyla İncelenmesi" (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi (Turkey)). ss.26-27.

⁵² D. Çelik. (2020). "Feminist Örgüt Kuramları", *International Journal of Academic Value Studies*, 6(3), s.232.

feministler, kadınların oy hakkı da dahil olmak üzere temel haklarını talep eden bir bildiri yayınladılar.⁵³

2.1.1. Birinci dalga feminizm

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı arasında Batı dünyasında yükselen Birinci Dalga Feminizm, kadınların siyasi ve yasal hakları için verilen mücadeleyi temsil eder. Bu dönemdeki feminist hareketin temel amacı, kadınların oy hakkını elde etmek ve erkeklerle eşit yurttaşlık statüsüne kavuşmaktır. Oy hakkı mücadelesi, Birinci Dalga Feminizmi tanımlayan ve sonraki feminist hareketlere zemin hazırlayan önemli bir odak noktası olmuştur.⁵⁴

Resim 1. 1900 Dolaylarında New York'ta Kadınların Oy Hakkı Yürüyüşü. Bettmann Arşivi / Getty Images

19. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi ve toplumsal dönüşümler, kadınların toplumsal konumunu ve beklentilerini etkiledi. Kadınların çalışma hayatına katılımı artsa da hala mülk sahibi olamama, eğitim ve meslek seçiminde kısıtlamalar, mirastan

⁵³ Ayşe Nur, Asa. (2023). "Liberal Feminist Yaklaşım Bağlamında İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Meslek Seçiminde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlgili Algı Düzeylerinin İncelenmesi Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği", *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 3(1), ss.21-35.

⁵⁴ D. Şerbetçi. (2013). A.g.e. s.20.

mahrumiyet gibi eşitsizliklerle karşı karşıyaydılar. Aynı zamanda, kadınların siyasi temsil hakkı yoktu ve karar alma süreçlerinde söz sahibi değillerdi.⁵⁵

Bu eşitsizliklere karşı, 19. yüzyılın ortalarından itibaren kadın hakları hareketi güç kazandı. ABD'de, 1848'de düzenlenen Seneca Falls Sözleşmesi, kadın hakları mücadelesinde önemli bir dönüm noktası oldu. Elizabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott gibi öncü feministler, kadınların oy hakkı da dahil olmak üzere temel haklarını talep eden bir bildiri yayınladılar.⁵⁶

İngiltere'de ise Millicent Fawcett ve Emmeline Pankhurst gibi isimler, suffragette hareketi olarak bilinen kadınların oy hakkı mücadelesine öncülük ettiler. Suffragette'ler, mitingler, protestolar, açlık grevleri ve sivil itaatsizlik eylemleriyle dikkat çekerek kadınların oy hakkı talebini gündemde tuttular.⁵⁷

Birinci Dalga Feminist hareket, kadınların oy hakkını elde etme konusunda önemli başarılar kazandı. Yeni Zelanda, 1893 yılında kadınlara oy hakkı tanıyan ilk ülke oldu. İngiltere'de kadınlar 1918'de, ABD'de ise 1920'de oy hakkını elde etti. Bu zaferler, kadınların siyasi hayatta görünürlüğünü artırdı ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tartışmaları tetikledi.⁵⁸

Birinci Dalga Feminizm, başarılarına rağmen bazı eleştirilere de maruz kaldı. Hareketin ağırlıklı olarak beyaz, orta sınıf kadınların sorunlarına odaklanması ve ırk ve sınıf temelli eşitsizlikleri yeterince ele almaması eleştirildi. Ayrıca, hareketin oy hakkı mücadelesi dışında kadınların toplumsal hayatta karşılaştığı diğer sorunlara yeterince eğilmediği de savunuldu.⁵⁹

Birinci Dalga Feminizm, kadınların siyasi alanda eşitlik mücadelesinde önemli bir adım atmış ve sonraki feminist hareketlere ilham kaynağı olmuştur. Oy hakkı mücadelesi, kadınların toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamaları ve hakları için mücadele etmeleri yolunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak, Birinci Dalga Feminizm'in

⁵⁵ A. Yörük. (2009). "Feminizm/ler", *Sosyoloji Notları*, 7(1), ss.63-85.

⁵⁶ N. Seçgin. (2023) "Liberal Feminizmin Hukuki Eşitlik Anlayışının Eleştirisi", s.53.

⁵⁷ Ümran, Karaaslan. (2015). "19. Yüzyılda Batı'da Kadın Hakları Hareketinin Tarihsel Gelişimi". MS thesis. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.35.

⁵⁸ Ü. Karaaslan. A.g.e. s.35.

⁵⁹ Gün, Taş. "Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri",(2016). ss.170-171.

sınırları, sonraki feminist hareketlerin daha kapsayıcı ve interseksiyonel bir yaklaşım benimsemesine yol açmıştır.⁶⁰

2.1.2. İkinci dalga feminizm

1960'lardan 1980'lere kadar Batı dünyasında ve ötesinde etkili olan İkinci Dalga Feminizm, birinci dalganın siyasi haklar mücadelesinin ötesine geçerek toplumsal cinsiyet rolleri, eşitsizlik ve ayrımcılığa odaklanmıştır. Bu dönemdeki feministler, kadınların özel alanda ve kamusal alanda karşılaştığı sorunları ele alarak daha geniş bir özgürlük ve eşitlik anlayışını savunmuşlardır.⁶¹

İkinci dalganın “kız kardeşlik” çatısının altında toplanmasının sebeplerinden biri de I. Dünya Savaşının ortaya çıkardığı kaostur. Uluslararası Kadın Konferansında buluşan kadınlar, savaşa sebep olan şeylerin erkekler olduğu bu sebeple konferansın ana teması barış olmuştur. Hatta ilerleyen yıllarda “Milletler Cemiyetinin “kurulmasında kadınlar aktif rol almışlardır. Milletler cemiyetindeki aktif rolleri sayesinde kadınlar ‘eşit işe eşit ücret’ ibaresini Milletler Cemiyeti Sözleşmesine ekletmeyi başarmışlardır.⁶² Savaş durumlarında toplumların en çok etkilenen kısmı kadın, yaşlı ve çocuklardır. Bu sebeple ikinci dalga feministleri savaş gibi toplumlarda karmaşaya sebep olan durumların önüne geçmek için konferanslarda sesleri yüksek bir tınıdan duyurmuş oldular.

İkinci Dalga Feminizmin yükselişi, II. Dünya Savaşı sonrası toplumsal değişimler ve sivil haklar hareketleriyle yakından ilişkilidir. Kadınların savaş sırasında iş gücüne katılımı artsa da savaş sonrası dönemde tekrar ev kadını rolüne dönmeleri beklenmiştir. Bu durum, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentileri üzerine sorgulamalara yol açtı.⁶³

İkinci Dalga Feministler, toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten farklı olarak toplumsal ve kültürel olarak inşa edildiğini savundular. Kadınlara atfedilen ev içi rollerin ve erkek egemenliğinin doğal olmadığını, ataerkil sistemin bir sonucu olduğunu vurguladılar.

⁶⁰Taş, Gün. (2016).A.g.e. s.167.

⁶¹ Büşra, Özüdoğru. (2018). “Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), s.308.

⁶² Muhittin, Ataman. (2009)"Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti." *Alternatif Politika* 1.1. ss. 4-5.

⁶³ G. Bayraktar. “İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü” (2023): s.52.

İkinci Dalga Feministler, kadınların tarih boyunca eve ve aileye hapsedildiğini, çocuk bakımı ve ev işleri gibi sorumlulukların onlara yüklendiğini vurguladılar. Erkeklerin ise kamusal alanda daha aktif rol alarak güç ve otorite sahibi olduğunu belirttiler. Bu durumu, ataerkil sistem olarak adlandırdılar. Ataerkil sistem, erkeklerin toplumsal, ekonomik ve politik güce sahip olduğu, kadınların ise itaatkâr ve bağımlı konumda tutulduğu bir toplumsal yapıdır.⁶⁴

2. Dalga Feminizmi ele alırken dönemi doğrudan etkileyen ve yön veren bazı aktivistler ve eserlerinden söz etmek gerekir; Simone de Beauvoir, "İkinci Cins" adlı eseriyle, kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin tarihsel ve kültürel inşasını ele alarak İkinci Dalga Feminizm 'in kuramsal temellerine önemli katkılar sağladı. Betty Friedan, "Kadınsı Gizem" adlı kitabı, ev kadınlarının yaşadığı mutsuzluğu ve tatminsizliği dile getirerek kadınların eğitim ve iş hayatına katılımını savundu. Gloria Steinem, Ms. Dergisinin kurucusu ve önde gelen bir feminist aktivist olarak, kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele etti.⁶⁵

2. Dalga Feminizmin mücadele ettiği temel konuları "üreme hakkı, iş hayatında eşitsizlik, aile içi şiddet, eğitim ve medya" başlıkları olarak ele almak mümkündür.

Üreme hakkını, kadınların kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olma hakkı ve doğum kontrolü ile kürtaja erişim hakkı olarak ele alan İkinci Dalga Feminizm 'in bu alanda önemli mücadeleler ortaya koymuştur.⁶⁶

Eşit işe eşit ücret, cinsiyet ayrımcılığı ve cam tavan sendromu gibi sorunları iş hayatında eşitsizlik olarak nitelendiren İkinci Dalga Feministlerin gündeminde bu sorunlara cevap arama yer aldı.⁶⁷

Aile içinde kadınlara yönelik şiddetin toplumsal bir sorun olarak tanınması ve mücadele edilmesi için önemli adımlar atıldı. Eğitim sistemindeki cinsiyet kalıp yargıları ve medyadaki kadın temsili eleştirildi.⁶⁸

⁶⁴ Didem, Şerbetçi. "Postkolonyal feminizm bağlamında" küresel kız kardeşlik" kavramının incelenmesi: Hindistan örneği." (2013). s. 30.

⁶⁵ G. Bayraktar. (2023)"İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü." s.52.

⁶⁶ G. Bayraktar. (2023) a.g.e. ss.52-53.

⁶⁷ D. Çelik. (2020). "Feminist örgüt kuramları", ss.232-233.

⁶⁸ G. Bayraktar. "İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü" (2023): s.53.

İkinci Dalga Feminizm, kadınların toplumsal hayattaki konumunu güçlendiren ve toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde önemli kazanımlar elde eden bir hareket oldu. Kadınların iş gücüne katılımı arttı, eğitim seviyesi yükseldi ve yasal hakları genişledi. Aynı zamanda, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin farkındalık arttı ve kadınların güçlendirilmesi için birçok kurum ve örgüt kuruldu.⁶⁹

İkinci Dalga Feminizm, ağırlıklı olarak beyaz, orta sınıf kadınların deneyimlerine odaklanması ve ırk, sınıf ve cinsel yönelim gibi diğer eşitsizlik biçimlerini yeterince ele almaması nedeniyle üçüncü dalga feministler tarafından eleştirildi. Ayrıca, hareketin "kadın" kavramını dar bir şekilde tanımladığı ve farklı kadın deneyimlerine yeterince yer vermediği de savunuldu.⁷⁰ Bunun sebebi olarak savundukları argümanların siyahi kadınlara gelince adeta sessizliğe bürünmesiydi. Siyahi kadınların ana akımın dışında kalmalarına neden olacak duruma örnek olarak kadınların çalışması ile ilgili hak arayışını gösterebiliriz. Burada olan ikinci dalga feministlerinin gözden kaçırdıkları ya da bilerek üstünde durmadıkları nokta siyahi kadınların zaten hayatlarını geçindirmek için yıllarca çalışmak zorunda oldukları gerçeğiydi halbuki siyahi kadınların da istekleri sadece doğum kontrolü ve kürtaj hakkı değil, aynı zamanda siyahi ve engelli kişilerin zorla kısırlaştırılmasını durdurmak gibi can alıcı konular için de savaşmak istiyordu. Ancak zamanla ikinci dalga feminizmi asıl hedeflerinden şaşarak detay konularda boğulması ile birlikte sadece bir gruba ait bir direniş olarak tarihteki yerini almıştır. Hatta üçüncü dalga feminizmin, ikinci dalgaya yönelttiği bu eleştiri günümüzde bile feminizm denilince akla gelen "huysuz cadılar" olarak yaftalanan kesimi işaret etmektedir.⁷¹

⁶⁹ G. Bayraktar, A.g.e. s.55.

⁷⁰ <https://www.vox.com/2018/3/20/16955588/feminism-waves-explained-first-second-third-fourth>

⁷¹ N. Seçgin. "Liberal Feminizmin Hukuki Eşitlik Anlayışının Eleştirisi", (2023). s.16.

Resim 2. 9/7/1968- Atlantic City, NJ- Ulusal Kadın Kurtuluş Hareketi'nden göstericiler, 7 Eylül 1968'de Atlantic City, New Jersey'de Miss America Yarışmasını protesto ediyor. Bettmann Arşivi / Getty Images

2.1.3. Üçüncü dalga feminizm

1990'lardan itibaren yükselen Üçüncü Dalga Feminizm, önceki feminist hareketlerin kazanımlarını benimserken, aynı zamanda onların sınırlarını sorgulayan ve daha kapsayıcı bir feminist anlayış geliştirmeye çalışan bir harekettir. Bu dönemdeki feministler, kimlik politikaları, interseksiyonalite, cinsel özgürlük ve çok kültürlülük gibi kavramları merkeze alarak feminizmin çeşitliliğini ve direnişin çoklu biçimlerini vurgulamışlardır.⁷²

Üçüncü Dalga Feminizm, kadınların tek tip bir grup olmadığını ve farklı ırklara, sınıflara, cinsel yönelimlere, dinlere ve yeteneklere sahip olduklarını kabul eder. Bu bağlamda, kimlik politikaları, bireylerin farklı sosyal gruplara mensubiyetlerinin deneyimlerini ve güç ilişkilerini anlamak için önemli bir araç olarak kullanılır.⁷³

⁷² Dilara, B., Didin. "Feminizmin Dört Dalgası Bağlamında Barbie." *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61: s.69.

⁷³ D. B. Didin. A.g.e. s.69-70.

Üçüncü Dalga Feminizm ile karşımıza “İnterseksiyonalite” (kesişimsellik) kavramı çıkmaktadır. Bu kavram, farklı kimlik kategorilerinin (örneğin, cinsiyet, ırk, sınıf) birbirini nasıl etkilediğini ve kesişim noktalarında yeni eşitsizlik biçimleri yarattığını vurgular. Üçüncü Dalga Feministler, interseksiyonel bir yaklaşım benimseyerek, tüm kadınların deneyimlerini kapsayan ve eşitsizliğin farklı biçimlerini ele alan bir feminizm anlayışı geliştirmişlerdir.⁷⁴

Küreselleşme ve göç hareketleri, farklı kültürlerden gelen kadınların deneyimlerinin feminizmde daha fazla yer bulmasını sağlamıştır. Üçüncü Dalga Feminizm, Batı merkezli bir feminist anlayışın sınırlarını aşarak, farklı kültürlerden gelen feminist perspektiflere ve mücadelelere açık bir yaklaşım benimsemektedir.⁷⁵

Resim 3. Ulusal Kadın Örgütü'nün (NOW) sponsorluğunda 5 Nisan 1992'de Washington DC'de düzenlenen Kadın Yaşamı Yürüyüşü için binlerce gösterici toplandı. Doug Mills/AP

3. Dalga Feminizmin temel tartışma konularına gelecek olursak “Beden Olumlama, Queer Teorisi, Popüler Kültür ve Medya” olarak ele almamız mümkün olacaktır.

⁷⁴ Bilge, Durutürk. "Feminizm ve Çokkültürlülük Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme." *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 20.2 (2018): s. 78.

⁷⁵ Ceren, Avcil. "Kesişimsellik: Feminizmde kapsam genişlemesine doğru." *Şarkiyat* 12.4 (2020): s. 1309.

Kadınların bedenleri üzerindeki toplumsal baskılara karşı, beden olumlama ve cinsel özgürlük, Üçüncü Dalga Feminizm 'in önemli temaları arasında yer alır. Bu bağlamda, güzellik standartları, cinsellik ve üreme hakları gibi konular ele alınır.⁷⁶

Cinsiyet ve cinselliğin ikili karşıtlıklar üzerinden tanımlanmasına karşı çıkan queer teorisi, cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimlerin çeşitliliğini vurgular. Üçüncü Dalga Feminizm, queer teorisiyle etkileşim içinde, heteronormativiteyi sorgulayarak LGBT+ hakları mücadelesine destek verir.⁷⁷

Üçüncü Dalga Feministler, popüler kültür ve medyadaki kadın temsili ve cinsiyet kalıp yargılarını eleştirirler. Aynı zamanda, sosyal medya ve internet gibi yeni teknolojileri, feminist aktivizm ve dayanışma için kullandılar.⁷⁸

Üçüncü Dalga Feminizm, feminizmin çeşitliliğini ve kapsayıcılığını artırarak, genç kuşaklar arasında feminist bilinci yaygınlaştırmıştır. Aynı zamanda, kimlik politikaları ve interseksiyonalite kavramlarının yaygınlaşması, toplumsal eşitsizliklerin anlaşılması ve mücadele edilmesi için önemli katkılar sağlamıştır.⁷⁹

Ancak, Üçüncü Dalga Feminizm, kimlik politikalarına aşırı vurgu yapması ve feminist hareket içinde bölünmelere yol açması nedeniyle eleştirilmiştir. Ayrıca, bazı feministler, popüler kültür ve tüketim odaklı bir feminizm anlayışının, hareketin siyasi ve toplumsal dönüşüm hedeflerinden uzaklaşmasına neden olduğunu savunmuşlardır.⁸⁰

Üçüncü Dalga Feminizm, feminizmin sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olduğunu gösteren dinamik bir harekettir. Kimlik politikaları, interseksiyonalite (kesişimsellik) ve çokkültürlülük gibi kavramları merkeze alarak, feminizmin çeşitliliğini ve direnişin çoklu biçimlerini vurgulayan Üçüncü Dalga Feminizm, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine önemli katkılar sağlamaya devam etmektedir.⁸¹

⁷⁶ <https://www.vox.com/2018/3/20/16955588/feminism-waves-explained-first-second-third-fourth>

⁷⁷ Ceren, Avcil. (2020) "Kesşimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru", s.1301.

⁷⁸ Derya, Enginyurt. "Sosyal Hareketler Sosyolojisi Açısından Feminizm." *Use uluslararası sosyoloji ve ekonomi dergisi 1* (2018): ss. 51-54.

⁷⁹ C. Avcil.(2020) "Kesşimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru", s.1308

⁸⁰ Pınar, Sarıgöl. "Kesşimsellik Teorisi ve Farklılıkların Feminizmi." *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi 3.6* (2020):ss.332-334

⁸¹Nazan, Kılıcı. "Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Yeni Medyada Bir Mücadele Pratiği: 5harfliler.com", Yüksek Lisans Tezi, ss. 29-30.

Feminizm dalgalarını üç başlık halinde toparlasak da bazı feminist teorisyenlere göre dördüncü dalga olarak ele alınan akım internette sosyal medya aracılığı ile yapılan feminist hareketlerdir.⁸²

2.2. Feminizm Türleri

Feminizm, beslendiği kaynaklar bakımından kavramsal olarak temelde Liberal, Radikal, Sosyalist ve Postmodern Feminizm olarak 4 temel görüş çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu başlık altında feminizmin bahsi geçen bağlamda türleri ele alınacaktır.

2.2.1. Liberal feminizm (Aydınlanmacı)

Liberal feminizm, feminizmin en eski ve en yaygın kollarından biridir. Temel ilkesi, kadınların erkeklerle aynı haklara ve fırsatlara sahip olması gerektiği ve bu eşitliğin yasal ve siyasi reformlar yoluyla sağlanabileceğidir. Liberal feministler, bireysel özgürlüğe ve eşitliğe vurgu yapar ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, kadınların potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerini engelleyen ayrımcı yasalar, politikalar ve tutumlar nedeniyle ortaya çıktığına inanırlar.⁸³

Liberal feminizmin kökleri, Aydınlanma Çağı'na ve 18. yüzyılın sonlarında Mary Wollstonecraft gibi düşünürlerin eserlerine kadar uzanır. Wollstonecraft, "Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi" (1792) adlı eserinde, kadınların rasyonel varlıklar olduğunu ve erkeklerle eşit eğitim ve siyasi haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur.⁸⁴

19. ve 20. yüzyıllarda, liberal feministler, kadınların oy hakkı, mülkiyet hakları, eğitim ve istihdamda eşit fırsatlar gibi konularda mücadele etmişlerdir. Bu dönemdeki önemli isimler arasında John Stuart Mill, Harriet Taylor Mill, Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony yer almaktadır.⁸⁵

Liberal feminizm, her bireyin kendi yeteneklerini ve potansiyelini geliştirme hakkına sahip olduğunu savunur. Cinsiyetin, bireysel özgürlüğü kısıtlayan yapay bir yapı olduğunu ve kadınların da erkekler gibi rasyonel varlıklar olduğunu vurgular. Bu

⁸²<https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusak-diyelim-mi-aylin-gorgun-baran/>

⁸³ Didem, Şerbetçi. "Postkolonyal feminizm bağlamında" küresel kız kardeşlik" kavramının incelenmesi: Hindistan örneği", (2013). ss. 26-27.

⁸⁴ E. Sekiz. (2019). "Türkiye'de Muhafazakâr Kadınların Feminizm Algısı" (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). ss.28-29.

⁸⁵ D. Altınbaş. (2006). "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (9), ss.32-34.

nedenle liberal feministler, kadınların erkeklerle aynı haklara ve fırsatlara sahip olması gerektiğine inanır.⁸⁶

Liberal feministler, eşitliğin sağlanması için ayrımcı yasaların kaldırılması ve kadınların siyasi temsilinin artırılması gerektiğini vurgular. Oy hakkı, mülkiyet hakkı, eğitim ve istihdamda eşit fırsatlar gibi konularda yasal ve siyasi reformlar talep ederler. Bu reformlar sayesinde kadınların erkeklerle eşit bir şekilde toplumda yer alabileceğine inanırlar.⁸⁷

Eğitim, bireylerin potansiyellerini geliştirmeleri ve toplumsal hayatta başarılı olmaları için önemli bir araçtır. Liberal feministler, kadınların erkeklerle eşit eğitim fırsatlarına sahip olması gerektiğini ve cinsiyetin eğitimde bir engel oluşturmaması gerektiğini savunurlar. Aynı şekilde, iş hayatında da kadınların erkeklerle eşit fırsatlara sahip olması ve cinsiyet ayrımcılığı olmaksızın kariyer yapma imkânı bulması gerektiğini vurgularlar.⁸⁸

Liberal feminizm, kadın hakları alanında önemli başarılar elde etmiştir. Oy hakkı, eğitim ve istihdamda eşit fırsatlar, yasal reformlar gibi kazanımlar, liberal feministlerin mücadeleleri sonucunda gerçekleşmiştir. Ancak, liberal feminizm bazı eleştirilere de maruz kalmıştır.⁸⁹

Eleştirilerin zemininde “sınıf ve ırk körlüğü, toplumsal cinsiyet rollerinin değişimi, kapitalist sistem” gibi tartışmaların temelini oluşturan konular yer almaktadır. Liberal feminizm, ağırlıklı olarak beyaz, orta sınıf kadınların deneyimlerine odaklanması ve sınıf, ırk ve cinsel yönelim gibi diğer eşitsizlik biçimlerini yeterince ele almaması, kendinden olmayanın haklarının da yok sayılması sebebiyle eleştirilerin odak noktası olmuştur.⁹⁰

Bazı feministler, liberal feminizmin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin altında yatan kapitalist sistem sorunlarını yeterince ele almadığını ve sadece sistem içinde eşitlik arayışı olduğunu savunmaktadırlar. Sistemin patriarkal yapısında liberal

⁸⁶ D. Altınbaş, (2006), a.g.e., s.28.

⁸⁷ D. Altınbaş, (2006), a.g.e., s.29.

⁸⁸ D. Altınbaş, (2006), a.g.e., s.32.

⁸⁹ D. Altınbaş, (2006), a.g.e., s.32.

⁹⁰ D. Altınbaş, (2006), a.g.e., s.46.

feministlerin gayretlerinin boşa olacağı yönünde bir başka eleştirel bakış açısıyla karşı karşıya kalmışlardır.⁹¹

Liberal feminizm, toplumsal cinsiyet rollerinin tamamen ortadan kalkması yerine, kadınların mevcut rolleri benimseyerek erkeklerle eşit hale gelmesini savunduğu için de eleştirilmiştir çünkü kadınların eşit haklara sahip olmasının sadece erkeklerin yaptığı işler ve onların konumlarına çıkarak sağlanamayacağı izlenimi vermeleri sebebiyledir.⁹²

Liberal feminizm, günümüzde liberal duruşa sahip bazı ülkelerde etkili bir feminist akım olmaya devam etmektedir. Cinsiyet eşitliği, üreme hakları, iş hayatında fırsat eşitliği ve siyasi temsil gibi konularda mücadele eden birçok kadın örgütü ve hareketi, liberal feminist ilkeleri benimsemektedir.⁹³

Liberal Feminizmden söz edildiğinde “Meritokrasi” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Liberal feministler, kişilerin yetenek ve başarılarına göre değerlendirilmesi gerektiğini savunur ve cinsiyetin bir engel olmaması gerektiğini vurgularlar. Toplumda herkesin kendi çabalarıyla başarılı olma şansına sahip olması ve cinsiyetin bu başarıyı engellememesi gerektiğine inanırlar.⁹⁴

Liberal feminizm, bireysel özgürlük ve eşitlik prensipleri çerçevesinde kadınların haklarını savunan ve toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele eden bir yaklaşımdır. Yasal ve siyasi reformlar, eğitim ve fırsat eşitliği ve meritokrasi (liyakate uygunluk) ilkeleri üzerine kurulu bu yaklaşım, kadınların toplumsal hayatta daha aktif ve eşit bir şekilde yer almasını amaçlar.⁹⁵

2.2.2. Radikal feminizm

Radikal feminizm, kadınların ezilmişliğine ve bu ezilmişliğin köklerine odaklanan, toplumsal cinsiyetin tamamen dönüştürülmesini hedefleyen bir feminist hareket ve düşünce biçimi olarak tanımlanmaktadır. 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında ortaya çıkmış, feminist hareketin ilk dalgasının temel kavramlarını aşan, daha kökten bir yaklaşım sunmuştur. Radikal feminizm, ikinci dalga feminist hareketin

⁹¹ D. Altınbaş, (2006), a.g.e., s.35.

⁹² D. Altınbaş, (2006), a.g.e., s.35.

⁹³ M. Çardak. (2012). “Toplumsal Bir Hareket ve Aydınlanmanın Ürünü Olarak Liberal Feminizm”, s.74.

⁹⁴ M. Tunç. (2013). “Feminist Grup Çalışması: Temeli, Kapsamı ve Süreci”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), s.212.

⁹⁵ M. Çardak. (2012). “Toplumsal Bir Hareket ve Aydınlanmanın Ürünü Olarak Liberal Feminizm”, s.72.

radikal kanadının bir ürünüdür. Bu dönemde kadınlar, eşitlik talepleri karşısında karşılaşılan direnç ve toplumsal cinsiyet rollerinin derinlemesine sorgulanması ihtiyacı karşısında geleneksel feminist hareketin sınırlarını aşmaya ihtiyaç duymuşlardır.⁹⁶

Radikal feminizmin ilk önemli isimleri arasında Shulamith Firestone, Kate Millett, Andrea Dworkin, Carol Hanisch, Juliet Mitchell ve Mary Daly yer almaktadır. Bu feminist yazarlar ve aktivistler, kadınların baskısının kökenini patriarkaya, yani erkek egemenliğine dayalı toplumsal sisteme bağlamışlardır. Patriarkanın kadınlar üzerindeki baskısının tüm toplumsal yapıyı ve bireysel yaşamları etkilediğini savunmuşlardır.⁹⁷

Radikal feminizmin tartışma konuları olarak ele aldığı başlıkları “patriarşi ve kadınlar üzerinde baskı, erkek hakimiyeti ve toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların özgürlüğü ve toplumsal cinsiyetin dönüşümü, kadınların birliği ve kadın özgürlüğü için mücadele” bu şekilde sıralayabiliriz.⁹⁸

Radikal feministlerin temel argümanlarından biri olan, kadınların tüm toplumlarda patriarkanın kurbanları olduğu fikri, kadınların sistematik bir şekilde baskı altında tutulduğu ve özgürlüklerinin sınırlandırıldığıdır. Bu baskı, toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak kadınların bedenleri, cinsellikleri, üreme hakları, çalışma hayatı ve toplumsal yaşamları üzerinde etkili olmuştur.⁹⁹

Patriarkanın bir eril egemenlik sistemi olduğunu, erkeklerin kadınlar üzerinde güç ve hakimiyet kurduğunu savunan Radikal Feministler, bu hakimiyetin toplumsal cinsiyet rollerinin toplumsal olarak inşa edilmiş ve erkekler lehine düzenlendiği iddiasına dayanmışlardır.

Radikal feministler, kadınların özgürlüğünün, erkek egemenliğinin tamamen ortadan kalkması ve toplumsal cinsiyet rollerinin dönüştürülmesiyle mümkün olacağına inanmışlardır. Bu dönüşüm, kadınların her alanda eşitliğe ulaşmasını, bedenleri ve

⁹⁶ E. Dikici. (2019). “Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri”. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 2(43), ss.524-530.

⁹⁷ E. Dikici. (2019). A.g.e. s. 525.

⁹⁸ A. Çağıl. (2020). “Feminizm ve Politika Bağlamında Radikal Feminizm”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, (6), ss.136-140.

⁹⁹ A. Çağıl. (2020). A.g.e. s. 139.

cinsellikleri üzerinde kontrol sahibi olmalarını ve toplumsal cinsiyetin bir baskı aracı olarak ortadan kalkmasını hedeflemektedir.¹⁰⁰

Kadınların birlik içinde mücadele etmesi gerektiğini savunan Radikal Feministler, kadınların kendi güçlerini fark etmesi, birbirlerine destek olması ve patriarkal sisteme karşı birlikte direnmesi kadın özgürlüğünün sağlanması için gerekli olduğu fikri üzerinde durmuşlardır.¹⁰¹

Radikal feminizm, günümüzde de feminist hareketin önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Bu akımın temel kavramları, kadınların yaşadığı birçok problem, özellikle cinsel şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, üreme hakları ve kadınların bedenleri üzerindeki kontrol gibi konularda mücadele eden feminist gruplar tarafından benimsenmiştir.¹⁰²

Radikal feminist düşünce, günümüzde kadınların özgürlüğü için mücadele eden birçok feminist akademisyen, yazar ve aktivistin çalışmalarında önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle kadınların bedenleri üzerindeki kontrol, cinsellik ve üreme hakları, patriarkal sistemin etkisine karşı mücadele, toplumsal cinsiyet rollerinin dönüştürülmesi gibi konularda radikal feministlerin fikirleri günümüz feminist mücadelesine yön vermektedir. Radikal feminist düşünce, kadınların toplumsal rollerinin, bedenlerinin ve yaşamlarının kontrolünü ele geçirmeleri ve eşitlikçi bir toplum yaratmaları için mücadeleyi sürdürmelerini teşvik etmektedir.¹⁰³

Radikal feminizm, ortaya çıktığı günden bu yana birçok tartışma ve eleştiriyle karşı karşıya kalmıştır. Eleştirilerin hedefi olan “patriarşinin tanımlanması, cinsellik ve cinsiyet kimliği, kadınlar arasındaki farklılıklar, kadınların erkeklerle olan ilişkileri” gibi konular olmuştur.¹⁰⁴

Patriarşi kavramını, bazı radikal feministler tarafından aşırı genelleştirici ve erkekleri tek bir homojen grup olarak tanımladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Patriarşi

¹⁰⁰ M. Tunç. (2013). “Feminist Grup Çalışması: Temeli, Kapsamı ve Süreci”, s.213.

¹⁰¹ G. Çapar. (2019). “Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım”. *Hukuk Kuramı Dergisi*, 6(3), 1-s.31.

¹⁰² E. Sekiz. (2019). “Türkiye’de Muhafazakâr Kadınların Feminizm Algısı”, s.39.

¹⁰³ G. Çapar. (2019). a.g.e., s. 5.

¹⁰⁴ R. Bilgin. (2016). “Geleneksel ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), ss. 220-230.

kavramının karmaşıklığı ve farklı türde egemenlik biçimlerinin varlığı vurgulanmıştır.¹⁰⁵

Radikal feminizm, cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim konusunda farklılıklar gösteren bir akımdır. Bazı radikal feministler, cinselliğin de patriarkal sistem tarafından şekillendirildiğini savunurken, diğerleri cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği gibi konularda bireysel özgürlüğe vurgu yapmaktadır.¹⁰⁶

Radikal feminizm, kadınların tümü aynı şekilde ezilmiş olduğu ve ortak bir mücadeleye sahip olduğu fikrini öne sürerek kadınlar arasındaki farklılıkları ve çeşitliliği göz ardı ettiği eleştirisine de maruz kalmıştır.¹⁰⁷

Erkeklerle olan ilişkiler konusunda farklı görüşler geliştiren bazı Radikal feministler, erkeklerle tüm ilişkilerin patriarkanın bir parçası olduğunu savunurken, diğerleri erkeklerle dayanışma ve iş birliği olasılığına inanmaktadır.¹⁰⁸

2.2.3.Sosyalist feminizm

Sosyalist feminizm, kadınların ezilmişliğinin kökenini hem cinsiyet hem de sınıf eşitsizliğine dayandıran, her ikisinin de birbirini beslediğini ve güçlendirdiğini savunan bir feminist düşünce ve hareket biçimidir. Sosyalist feminizm, kadınların özgürleşmesi için hem toplumsal cinsiyet hem de sınıfsal eşitsizliğin ortadan kaldırılmasının gerekli olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁹

Sosyalist feminizm, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında ikinci dalga feminist hareketin yükselişiyle ortaya çıktı. Bu dönemde, feministler kadınların deneyimlerini yalnızca cinsiyete indirgemenin yeterli olmadığını, toplumsal cinsiyetin sınıf, ırk ve diğer sosyal kategorilerle iç içe geçtiğini fark ettiler. Bu anlayış, kadınların çalışma koşulları, ev içi emeğin değeri ve ekonomik bağımsızlık gibi konularda mücadele ederken, sosyalist fikirlerin etkisinde kalarak sosyalist feminizmin doğuşuna yol açmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁵ R. Bilgin. (2016). a.g.e., s. 223.

¹⁰⁶ R. Bilgin. (2016). a.g.e., s. 224.

¹⁰⁷ Fadime, K. Ozan, & Canan, Gönüllü. (2023). "Radikal Feminizm Bağlamında Aileyi Konu Alan Yüksek Lisans Tezlerinin İncelenmesi". *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), s.174.

¹⁰⁸ A. Yörük. (2009). "Feminizm/ler", *Sosyoloji Notları*, 7(1), s.68.

¹⁰⁹ S. Çakır. (2008). "Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm", *Toplum ve Demokrasi dergisi*, 2(4), ss. 180-183.

¹¹⁰ S. Çakır. (2008). a.g.e., s. 186.

Sosyalist feminizmin öncülerinden bazıları Clara Zetkin, Alexandra Kollontai, Sheila Rowbotham, Juliet Mitchell, Barbara Ehrenreich ve Heidi Hartmann'dır. Bu feministler, kadınların ezilmişliğinin kapitalist sistemin işleyişinde derin bir şekilde kök saldığını savundular. Kapitalizmin kadınları iş gücünde sömürmeye, ev içi emeklerini değersizleştirmeye ve toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmeye yönelik olduğunu iddia ettiler.¹¹¹

Sosyalist Feminizmin üzerinde durduğu bazı temel kavramlar olarak “toplumsal cinsiyet ve sınıfın birleşik analizi, kapitalizm ve patriarkanın birbirine bağlılığı, üreme emeği ve değersizleştirilmesi, kadınların ekonomik bağımsızlığı, sınıf bilinci ve kadınların birliği” ele alınmıştır.¹¹²

Sosyalist feministler, kadınların ezilmişliğinin hem toplumsal cinsiyet hem de sınıfsal ilişkilerden kaynaklandığını savunurlar. Kadınlar hem kadın olmaları hem de çalışma sınıfından veya düşük gelirli gruplardan gelmeleri nedeniyle iki at baskıya maruz kalırlar. Sosyalist feminizm, bu iki sistemin birbirini nasıl etkilediğini ve güçlendirdiğini analiz eder. Örneğin, kadınların ev içi emeği, kapitalizmin ucuz iş gücü ve tüketici talebini sürdürmesi için elzemdir, ancak bu emek genellikle görünmez ve değersizleştirilir.¹¹³

Kapitalizm ve patriarkanın birbirine sıkı sıkıya bağlı sistemler olduğunu sosyalist feministler savunurlar. Kapitalizm, kadınları ucuz iş gücü ve ev içi emek sağlayıcısı olarak kullanarak patriarkayı destekler ve sürdürür. Patriarka ise, kadınları ev içi alana hapsederek ve erkek egemenliğini meşrulaştırarak kapitalist sistemin işleyişini kolaylaştırır.¹¹⁴

Sosyalist feministler, kadınların ev içi emeklerini, özellikle de çocuk bakımı ve ev işlerini "üreme emeği" olarak tanımlarlar. Üreme emeği, kapitalist sistemin işleyişi için olmazsa olmazdır, çünkü gelecek nesil işçileri ve tüketicileri üretir. Ancak bu emek,

¹¹¹ G. Taş. (2016). “Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri”, s.164.

¹¹² Ö. Özdemir. (2017). “İki Sistemli Kuram Olarak Sosyalist Feminizm”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), ss. 396- 405.

¹¹³ S. Çakır. (2008). a.g.e., s. 188.

¹¹⁴ Ö. Özdemir. (2017). a.g.e., s.189.

genellikle ücretsiz veya düşük ücretli olduğu için değersizleştirilir. Sosyalist feministler, üreme emeğinin tanınması ve değer verilmesi için mücadele ederler.¹¹⁵

Kadınların ekonomik bağımsızlığı konusunda ise Sosyalist feministler, kadınların özgürleşmeleri için temel bir koşul olduğunu savunurlar. Kapitalist sistem, kadınları erkeklere ekonomik olarak bağımlı hale getirerek patriarkayı güçlendirir. Kadınların özgürleşmesi için, eşit işe eşit ücret, ücretsiz ve kaliteli çocuk bakımı gibi politikalarla ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları gerekmektedir.¹¹⁶

Kadınların sınıfsal konumlarının farkında olmalarının ve diğer ezilen gruplarla dayanışma içinde hareket etmelerinin önemini vurgulayan Sosyalist feministler, kapitalizmin hem kadınları hem de işçi sınıfını sömürdüğünü savunur. Sosyalist feministler, kadınların ve işçilerin birleşik bir mücadeleyle hem kapitalizmi hem de patriarkayı alt edebileceklerine inanırlar.¹¹⁷

Sosyalist feminist düşünce, günümüzde de feminist hareketin önemli bir parçası olmaya devam etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik boyutlarına odaklanması, çalışma hayatındaki eşitsizliklerin, ev içi emeğin değersizleştirilmesinin ve kadınların ekonomik bağımsızlığının öneminin altını çizmesi bakımından güncelliğini korumaktadır.¹¹⁸

Sosyalist feministler, sendikalarda, kadın örgütlerinde ve sosyal hareketlerde aktif bir şekilde yer alarak, kadınların çalışma hakları, ücret eşitliği, ücretsiz çocuk bakımı gibi konularda mücadele etmektedirler. Ayrıca, küreselleşmenin kadınlar üzerindeki etkisi, göç, yoksulluk, eğitim ve sağlık alanındaki eşitsizlikler gibi konuları ele alarak, sosyalist feminizmin kapsamını genişletmektedirler.¹¹⁹

Sosyalist feminizm, ortaya çıktığı günden bu yana çeşitli tartışmalara ve eleştirilere maruz kalmıştır. Genel hatlarıyla incelendiğinde ön planda olan “sınıf odaklı

¹¹⁵ S. Çakır. (2008). a.g.e., s.189.

¹¹⁶ M. Ataman. (2009). “Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti” s.34-41.

¹¹⁷ M. Ataman. (2009). a.g.e., s.12.

¹¹⁸ M. Tunç. (2013). “Feminist Grup Çalışması: Temeli, Kapsamı ve Süreci”, s.214.

¹¹⁹ S. Çakır. (2008). “Kapitalizm ve Patriarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm”, *Toplum ve Demokrasi dergisi*, 2(4), ss.189-190.

ayrımcılık, devletçi çözümler getiren yaklaşımlar, kapitalizmin dönüştürülmesi” eleştiriler gibi birtakım konular ele alınmıştır.¹²⁰

Bazı feministler, sosyalist feminizmin sınıf mücadelesine aşırı vurgu yaparak, ırk, etnisite ve cinsel yönelim gibi diğer ayrımcılık biçimlerini göz ardı ettiğini savunurlar.

Birtakım eleştirmenler tarafından, sosyalist feminizmin toplumsal sorunlara devletçi çözümler önererek bireysel özgürlükleri kısıtladığını ve bürokrasiyi artırdığı iddialarıyla eleştiriye maruz bırakılmışlardır.¹²¹

Sosyalist feministlerin bazıları, kapitalizmin tamamen yıkılması yerine, reformlar yoluyla daha adil ve eşitlikçi bir kapitalist sistem yaratılabileceğini savunurlar. Kapitalizmin dönüşebileceği fikrine uygun hareket eden bazı feministler bu konu hakkında da eleştirilerin hedefi olmaktan öteye geçememiştir.¹²²

Sosyalist feminizm, kadınların ezilmişliğine hem sınıfsal hem de toplumsal cinsiyet perspektifinden bakan, karmaşık ve çok boyutlu bir feminist düşünce biçimidir. Kapitalizm ve patriarkanın birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu savunarak, her ikisinin de ortadan kaldırılmasının kadınların gerçek anlamda özgürleşebilmesi için temel bir koşul olduğunu vurgular. Günümüzde de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik boyutlarına odaklanarak, kadınların çalışma hayatındaki, ev içi alandaki ve toplumsal yaşamdaki adaletsizlikle mücadelesine önemli katkılarda bulunmaktadır.¹²³

2.2.4. Postmodern Feminizm

Postmodern feminizm, feminizmin tarihsel olarak tek bir kadın deneyimi veya feminist bakış açısını öne sürmesi ve "kadın"ı tek tip ve evrensel bir kategori olarak ele almasını sorgulayan bir düşünce akımıdır. 1980'lerin sonlarında ve 1990'larda postmodern düşüncenin etkisiyle gelişen bu akım, bilginin, kimliğin ve gerçeğin göreceli olduğunu savunur. Postmodern feministler, dil, kültür ve toplumsal normların, "kadın"ın ne anlama geldiğini şekillendirdiğini ve deneyimlerin çeşitliliğini göz ardı eden tek bir anlatıyı reddeder.¹²⁴

¹²⁰ S. Çakır. (2008). s.192.

¹²¹ Ö. Özdemir. (2017). a.g.e., s. 410.

¹²² Ö. Özdemir. (2017). a.g.e., s. 392.

¹²³ Ö. Özdemir. (2017). a.g.e., s. 394.

¹²⁴ T. Erdem. (1994). Postmodern feminizm. Kadın Araştırmaları Dergisi, (2). s. 69.

Postmodern feminizm, 1980'lerde ve 1990'larda, postmodern düşüncenin Batı felsefesine ve akademiye hâkim olmaya başladığı dönemde ortaya çıktı. Jacques Derrida, Michel Foucault ve Jean-François Lyotard gibi postmodern düşünürlerin, evrensel gerçeklerin, büyük anlatıların ve nesnel bilginin varlığını sorgulamaları, feminist düşüncüyü doğrudan etkilemiştir.¹²⁵

Postmodern Feminizmin üzerinde durduğu temel argümanlar genel hatlarıyla “belirsizlik ve çoğulluk, bilgi ve güç, dil ve inşaa, farklılık ve benzersizlik” gibi konular olmuştur.¹²⁶

Postmodern feministler, "kadın"ın tek bir tanımının olmadığını, kadınların deneyimlerinin ve kimliklerinin çok çeşitli olduğunu savunurlar. Cinsiyet, sınıf, ırk, etnisite, cinsel yönelim, engellilik gibi faktörlerin etkileşiminden oluşan karmaşık bir yapıya vurgu yapmışlardır.¹²⁷

Bilginin güçle iç içe olduğunu savunan postmodern feministler , bilginin baskın gruplar tarafından kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde üretildiğini savunmuşlardır. Bu nedenle, feminist teorinin, "kadın" hakkında evrensel ve objektif gerçekler arayışından vazgeçerek, farklı bakış açılarını ve deneyimleri dikkate alması gerektiğini öne sürerler.¹²⁸

Postmodern feministler, dilin, toplumsal cinsiyet rollerini ve kimlikleri şekillendirmede önemli bir rol oynadığını savunurlar. Dil, sadece gerçekliği yansıtmaz, aynı zamanda onu inşa eder ve toplumsal normları pekiştirir. Bu nedenle, feministlerin dilin gücünü ve sınırlarını eleştirel bir şekilde analiz etmeleri gerektiğini vurgulamışlardır.¹²⁹

Postmodern feminizm, feminist düşüncüyü derinden etkilemiş ve yeni araştırma alanlarının açılmasına katkı sağlamıştır. Cinsiyet çalışmaları, queer teorisi, postkolonyal feminizm gibi alanlar, postmodern feminizmin etkisiyle gelişmiştir. Günümüz feminist

¹²⁵ T. Erdem. (1994). a.g.e. s.69.

¹²⁶ T. Erdem. (1994). a.g.e. s.70.

¹²⁷ M. Tunç. (2013). “Feminist Grup Çalışması: Temeli, Kapsamı ve Süreci”, ss.214-215.

¹²⁸ T. Erdem. (1994). a.g.e.. s.72.

¹²⁹ T. Erdem. (1994). a.g.e.. s.75.

teorisi, çoğulluğu, farklılığı ve toplumsal cinsiyetin karmaşık yapısını postmodern feminizmin etkisiyle daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.¹³⁰

Postmodern feminizmin, feminizm akımına yaptığı katkılarla birlikte karşılaştığı eleştirileri ele almak gerekirse bazı konular üzerinde temel karşıtlık ve eleştirilere hedef olmuştur.

Bu eleştirilerin başında yer alan konulardan biri politik etkisizliktir. Bazı feministler, postmodern feminizmin siyasi etkisizliğinden şikâyet ederler. Aşırı görelilik ve çoğulluk vurgusu, ortak bir feminist gündemin oluşturulmasını ve kadınların hakları için mücadele edilmesini zorlaştırdığı düşünülmüştür.¹³¹

Postmodern feminizmin eleştirildiği bir diğer nokta ise, kimlik siyasetine aşırı odaklanmasıdır. Bu durumun, kadınlar arasındaki ortak deneyimleri ve hedefleri göz ardı ederek, kadın hareketini parçalayabileceği düşünülmektedir. Bilimsellik ve objektifliği reddeden postmodern feminizmin, feminist teoriyi akademik çevrelerde marjinalleştirebileceği endişesi yaratmasından ötürü de eleştirilmiştir.¹³²

Postmodern feminizm, "kadın" kategorisinin evrenselliğini sorgulayarak, farklılık, çoğulluk ve belirsizliğe odaklanan bir feminist düşünce akımıdır. "Kadın"ın tek tip bir kategori olmadığını, kadınların deneyimlerinin ve kimliklerinin çok çeşitli olduğunu savunur. Postmodern feminizm, feminist teoriyi zenginleştirmekle birlikte, siyasi etkisizlik ve kimlik siyasetine aşırı odaklanma gibi eleştirilere de maruz kalmıştır. Günümüzde feminist teori, postmodern feminizmin etkisiyle toplumsal cinsiyetin karmaşık yapısını daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.¹³³

2.3. Liberal Feminizmin Tarihsel Gelişimi

Çalışmanın bu bölümünde liberal feminizmin tanımı, prensipleri, kapsamı, amacı ve temel argümanları ele alınarak konunun detaylandırılması hedeflenmektedir.

2.3.1. Liberal feminizmin tanımı ve temel prensipleri

Liberal feminizm, kadınların erkeklerle eşit haklara ve fırsatlara sahip olmasını savunan bir feminist düşünce akımıdır. Temel prensipleri arasında bireysel özgürlük,

¹³⁰ Z. Demir. (1997). "Modern ve Postmodern Feminizm" (Vol. 38). İz Yayıncılık. s.56

¹³¹ Z. Demir. (1997). a.g.e., s. 55

¹³² C. Z. Köroğlu. (2013). "Modern Kamusal Alana Eleştirel Yaklaşımlar: Genel Bir Değerlendirme" (Postmodernizm, Feminizm ve Din). *Turkish Studies*, 8(6). ss.447-448.

¹³³ Z. Demir. (1997). a.g.e., s.71.

eşitlik, hukukun üstünlüğü ve demokratik haklar yer alır. Kadınların kendi yaşamlarını seçme ve kontrol etme hakkına sahip olduklarına inanır. Bu, kendi bedenleri üzerinde karar verme hakkından, eğitim ve meslek seçme özgürlüğüne kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsar. Liberal feministler, kadınların toplumsal ve siyasi alanda erkeklerle eşit statüde yer almaları için yasal ve toplumsal engellerin kaldırılmasını hedefler. Kadınlara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması için yasal düzenlemelerin gerekli olduğuna inanır. Bu, eğitim, iş, mülkiyet, oy kullanma hakkı ve diğer alanlarda eşitliği sağlamak için yasal düzenlemeleri savunur.¹³⁴ Bu durumda kadınların toplumsal cinsiyet rolleri, ayrımcılık ve hakları hakkında bilinçlenmesinin önemini vurgular. Eğitim ve bilinçlendirme, kadınların kendi güçlerini fark etmeleri ve toplumsal değişim için mücadele etmeleri için önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmak için toplumsal yapıların değiştirilmesi gerektiğine inanan liberal feminizm, cinsiyetçi toplumsal normları ve kalıpları ele almayı ve kadınlara yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.

2.3.2. Liberal feminizmin tarihsel ve felsefi bağlamı

Liberal feminizm, Aydınlanma düşüncesinden, bireysel hakların ve özgürlüğün vurgulandığı politik felsefelerden beslenir. Bu düşünce, kadının toplumdaki rolüne dair geleneksel bakış açılarını sorgulayan ve kadınlara eşitlik sağlanmaya çalışan kadın hakları hareketinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.¹³⁵

Aydınlanma felsefesinin "doğal haklar" ve "bireysel özgürlük" gibi temel kavramlarından beslenir. John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve Mary Wollstonecraft gibi aydınlanmacı düşünürlerin, bireysel akıl, özgür irade ve doğal haklar üzerine vurgu yapmaları, liberal feministlerin kadınların da bu haklara sahip olduğunu savunmalarında etkili olmuştur.¹³⁶

19. yüzyılda kadın hakları hareketleri, kadınların oy kullanma hakkı, eğitim, mülkiyet ve çalışma gibi konularda eşitlik mücadelesini sürdürmüştür. Susan B. Anthony, Elizabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott gibi öncü feministler, kadınların

¹³⁴ Deniz, Altınbaş, (2006), "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm", s. 25.

¹³⁵ E. Dikici. (2019). "Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri", ss. 529-532.

¹³⁶ A. Öztürk. (2015). "Bir Kadın Felsefecinin Gözünden Aristoteles ve Feminizm", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (12). ss.244-247.

toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa karşı mücadele etmeleri için örgütlenmiş ve kadınların siyasi hakları için mücadele etmişlerdir.¹³⁷

20. yüzyıl boyunca, liberal feministler, kadınların eğitim, iş ve siyasetteki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için yasal ve toplumsal değişimler talep etmişlerdir. Betty Friedan, Simone de Beauvoir ve Gloria Steinem gibi feministler, kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin sınırlarını aşmaları, eğitim ve iş dünyasında daha fazla fırsata sahip olmaları ve siyasi alanda temsil edilmeleri için mücadele etmişlerdir.¹³⁸

Günümüzde ise kadınların hakları ve eşitlik mücadelesinde önemli bir etkiye sahiptir. Kadınların eğitim, iş ve siyasetteki eşitlik talepleri, liberal feminist düşüncenin temel ilkelerinden beslenir. Ancak günümüzde, ırk, cinsel yönelim, sınıf ve engellilik gibi farklılıkları göz önünde bulunduran daha kapsayıcı bir feminist düşünceye ihtiyaç duyulduğu konusunda tartışmalar devam etmektedir.

2.4. Liberal Feminizmin Kökenleri

Aydınlanma döneminde, bireysel özgürlük, akıl ve eşitlik gibi kavramların ön plana çıkması, kadın hakları için tartışmaların zeminini hazırlamıştır. Aydınlanma düşünürleri, kadınların da akıl ve düşünme yeteneğine sahip olduğunu ve eşit haklara layık olduğunu savunmuşlardır.¹³⁹

Wollstonecraft, "Kadın Hakları Hakkında Bir Savunma" adlı eserinde, kadınların eğitilmeleri ve toplumsal hayatta aktif rol almaları gerektiğini savunmuştur. Bu eser, liberal feminizmin ilk önemli metinlerinden biri olarak kabul edilir.¹⁴⁰

Erken dönem liberal feministlerin talep ettikleri haklar ve sürdürdükleri mücadele karşısında toplumun var olan ataerkil normlarının eleştirilerine maruz kalmışlardır. Bunlara örnek olarak, kadınların doğaları gereği erkeklerden farklı olduğunu ve toplumda farklı roller üstlenmesi gerektiğini savunan geleneksel düşünce akımlarıyla karşılaşmışlardır. Bu eleştiriler, kadınların eğitimi ve oy hakkı mücadelesini zorlaştırmıştır. Toplumsal yapıların kadınları etkileme biçimini yeterince ele almadığı ve bireysel özgürlük kavramına odaklanarak toplumsal değişimi yeterince ele alamadığı

¹³⁷ G. Taş, (2016). "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri", *Akademik Hassasiyetler*, 3(5). s.167.

¹³⁸ G. Taş, (2016). a.g.e. s.168.

¹³⁹ G. Taş. (2016). a.g.e. s.171.

¹⁴⁰ Selda, C. Aktaş, & Birgül, Çiçek. (2022). "Mary Wollstonecraft'ın Koruyucu Liberarizmi: Adalet ve Özen Etiği", *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 23(2), ss.159-171.

yönünde eleştiriler vardır. Bunlara ek olarak liberal feministlerin, kadınların içindeki farklılıkları azınlık gruplarının (ırk, cinsel yönelim, sınıfsal farklılıklar vb.) deneyimlerini yeterince ele almadıklarını ve liberal feministlerin amaçladıkları hedefte başarılı olamadıkları yönünde eleştiriler mevcuttur.¹⁴¹

19. yüzyılın başlarında, kadın hakları hareketleri hız kazanmış ve kadınların eğitim, oy hakkı ve mülkiyet hakları için mücadeleleri başlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan feminist düşünürler, kadınların toplumsal ve siyasi alanda eşit haklara sahip olması için çalışmışlardır.¹⁴²

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, kadınların oy hakkı hareketleri önemli başarılar elde etmiş ve birçok ülkede kadınlara oy kullanma hakkı tanınmıştır. Bu başarı liberal feminizmin yükselişine ve kadın hakları için daha geniş kapsamlı mücadelelerin başlamasına zemin hazırlamıştır.¹⁴³

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kadınlar çalışma hayatına daha fazla başlamış ve eşit ücret, eşit iş imkanları gibi taleplerde bulunmuşlardır. Liberal feministler, kadınların çalışma hayatında eşitlik sağlanması için mücadele etmiş ve cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmasını savunmuşlardır.¹⁴⁴

Betty Friedan, "Kadınlık Mistikliği" adlı kitabında, ev hanımı rolüne hapsedilmiş kadınların yaşadığı sıkıntıyı ve toplumsal beklentilerin kadınlara dayattığı baskıları ele almıştır. Bu kitap, ikinci dalga feminist hareketinin başlangıç noktalarından biri olarak kabul edilir.¹⁴⁵

20. yüzyılın ikinci yarısında, liberal feministler kadınların yasal hakları için mücadele etmiş cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması için hukuki düzenlemeler yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu dönemde, kadınların eşit çalışma şartları, eğitim hakkı, sağlık hizmetleri ve mülkiyet hakları için mücadeleleri artmıştır.¹⁴⁶

¹⁴¹ C. Wright. (2005). "Anarşizm, Feminizm ve Birey", s. 5.

¹⁴² Gökhan, Bayraktar. (2023). "İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü", *Advances in Women's Studies*, 5(2), s.51.

¹⁴³ G. Taş. (2016). "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri" ss. 165-167.

¹⁴⁴ D. Çelik. (2020). "Feminist Örgüt Kuramları", *International Journal of Academic Value Studies*, 6(3), s.232.

¹⁴⁵ D. Çelik. (2020). A.g.e. ss.232-233.

¹⁴⁶ D. Altınbaş. (2006), "Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm", s. 28.

2.5. Liberal Feminizm ve Eleştirel Teoriler

1970'ler ve 1980'lerde, radikal feminizm, sosyalist feminizm ve postmodern feminizm gibi farklı feminist düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımlar, liberal feminizmin evrenselcilik, bireysellik ve yasal eşitlik kavramları üzerine eleştirilerde bulunmuşlardır. Radikal feministler, liberal feminizmin bireysellik vurgusunun, kadınların ortak deneyimlerini ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkilerini göz ardı ettiğini savunmuşlardır. Sosyalist feministler, liberal feminizmin sınıfsal eşitsizlikleri ve kapitalist sistemin kadınlar üzerindeki etkisini yeterince ele almadığını belirtmişlerdir. Postmodern feministler ise, liberal feminizmin evrensellik kavramının, farklı kültürel ve sosyal bağlamlarda kadınların yaşadığı çeşitli deneyimleri göz ardı ettiğini ileri sürmüşlerdir. Eleştirel feminist düşünce akımları, liberal feminizmin, toplumsal cinsiyet rollerini ve ayrımcılığı üreten derin yapıları dönüştürmede yetersiz kaldığını savunmuşlardır. Bu akımlar, daha radikal ve dönüştürücü bir feminist yaklaşım gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁴⁷

Çağdaş liberal feministlerde, kadınların yönetimdeki temsiliyetini artırmak, ücret eşitsizliğini ortadan kaldırmak ve kadınlara karşı şiddetin önlenmesi için mücadele etmektedirler. Bu mücadeleler, siyasi karar alma mekanizmalarına kadınların katılımını artırmayı, iş hayatında eşitlik sağlamayı ve kadınların güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir.¹⁴⁸

Çağdaş liberal feministler, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve interseksiyonellik kavramlarını giderek daha fazla önemsemektedirler. Bu kavramlar, kadınların yaşadığı çeşitli deneyimleri ve eşitlik mücadelesinin farklı boyutlarını anlamak için önemlidir. İnterseksiyonellik kavramı, kadınların cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel yönelim gibi farklı kimliklerin kesişiminde yaşadığı ayrımcılığı ve eşitsizliklerin karmaşıklığını ele almaktadır.¹⁴⁹

Liberal feminizm, kadın hakları ve eşitlik mücadelesinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Günümüzde, kadın hakları örgütleri, siyasi partiler ve

¹⁴⁷ Rosemarie, P, Tong, (2006). *Feminist Düşünce*. Gündoğan Yayınları. s. 47.

¹⁴⁸ Rosemarie, P, Tong, (2006). A.g.e. s. 47.

¹⁴⁹ Derya A. Saliya, (2013). "Judith Butler ve Post-Modern Feminizm" (Master's thesis, Uludağ Üniversitesi). s. 53.

sosyal hareketler, liberal feminist prensipleri temel alarak kadınların haklarını savunmakta ve eşitlik için mücadele etmektedirler.¹⁵⁰

Günümüzde liberal feminizm, küresel eşitsizlikler, siyasi polarizasyon ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin değişen anlayışlar gibi zorlu konularla karşı karşıyadır. Aynı zamanda, kadın hakları için mücadelelerde önemli bir potansiyele sahiptir.¹⁵¹

Kadınların hakları ve eşitliği için mücadele etmek ve daha adil bir toplum yaratmak için önemli bir düşünce akımıdır. Bu akımın gelişimi, gelecek nesillerin dünyasında yaşamalarına olanak sağlayabilir.

Liberal feminizm, değişen toplumsal koşullar ve yeni feminist düşünce akımlarıyla etkileşime girerek evrimleşmeye devam etmelidir. Yeni fikirler ve yaklaşımlar, liberal feminizmin daha güçlü ve etkili olmasına olanak sağlayabilir.

¹⁵⁰ Ş. C. Yılmaz. (2022). “Türkiye’de 1980 sonrası kadın hareketlerinin gelişimi, yerli feminizm ve “Kadınlara Mahsus Gazete-Pazartesi”nin analizi” (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi). ss. 21-22.

¹⁵¹ M. Çardak, (2012). “Toplumsal Bir Hareket ve Aydınlanmanın Ürünü Olarak Liberal Feminizm”, *Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. ss.20-21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FEMİNİST TEOLOJİ

3.1. Feminist Teolojinin Tarihçesi

Toplumsal cinsiyetin inşasında dinin oynadığı rol büyük olarak feminist teolojinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Din, toplumsal cinsiyet rolleri ve kimliklerinin şekillenmesinde tarihsel olarak önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, dinin toplumsal cinsiyete ilişkin inançları, uygulamaları ve normları nasıl etkilediğini incelemelerden esinlenerek araştırmamıza bir basamak yapacağız.¹⁵² Erkek egemenliğinin yaygın olduğunu dini metinlerde geçen dini ananelerin çıkışından anlayabiliriz. Ataerkil dilin kullanılması metinlerin şekillenmesindeki en büyük etkidir.¹⁵³

Feminist teoloji, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve dinleri feminist bir bakış açısıyla yeniden yorumlamayı hedefleyen bir harekettir. Bu hareket dini metinlerdeki ataerkil dil sebebiyle kadınların yaşamış olduğu temel problemlere dayanak olmasının önüne geçmeye çalışmıştır.¹⁵⁴

20. yüzyılın sonlarından itibaren Batı dünyasında başlayan feminist hareket, kadınların birçok alanda erkeklerle eşitlik talep etmelerine yol açmıştır. Bu hareketin dünya çapında yayılması sonucunda, feminist düşünce ve kadın çalışmaları üzerine hem akademik hem de popüler alanda önemli bir ilgi artışı gözlemlenmektedir. Feminist hareket, kadınların sadece ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamlarını değil, aynı zamanda dini yaşamlarını da etkilemiştir. Bu bağlamda, 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da (özellikle İngiltere, İrlanda, Almanya ve Hollanda) Hristiyan feministler, dini ve teolojik alanda yeni iddialar ve talepler ortaya koymuşlardır.¹⁵⁵

Feminist teolojinin temel argümanlarından biri, dinin tarihsel olarak erkek egemenliği altında olduğunu ve bu durumun kadınların dini deneyimlerine ve yorumlarına etki ettiğini öne sürmektedir. Feminist teolojinin eleştirdiği temel

¹⁵² E. Çelen, "Katolik Kilisesi Perspektifinden Feminist Teoloji" Yüksek Lisans Tezi İzmir-2022. s.27.

¹⁵³ Mustafa, Turan, and Hümeýra, Duman. "Mary Daly'nin ataerkil Hristiyan tanrı anlayışı hakkındaki eleştirileri." *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2018): s.170.

¹⁵⁴ Josephine, Donovan. *Feminist Teori*, (çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan), İstanbul: İletişim Yayınları (1997). s. 319.

¹⁵⁵ Aysel, Okudan. "Batı Hıristiyanlığında Feminist Teoloji Çalışmaları ve Kiliselerin Yaklaşımları", *Feminist theology studies in Western Christianity and approaches of churches*, Ankara 2023. S.1.

noktalardan biri, dini metinlerin (örneğin Eski ve Yeni Ahit) çoğunlukla erkekler tarafından yazılmış olması ve bu metinlerde kadınlara yönelik "kadın karşıtı" olarak nitelendirilen söylemlerin yer almasıdır. Kadınların bu metinlerde nadiren bahsedildiği durumlarda ise genellikle aykırı rollerde yer aldıkları öne sürülmektedir. Bu eleştirel bakış açısı, kadınlara yönelik günümüzde gözlemlenen ayrımcılığın dini metinlerden kaynaklanan bir yapısal sorun olduğunu savunmaktadır. Feminist teolojinin önerdiği çözüm, dini metinlerin kadın bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi, erkek egemenliğinden arındırılmış yeni bir din anlayışının geliştirilmesidir. Bu süreçte, kadınların dini deneyimlerini ve bakış açılarını dikkate alarak, kadın merkezli bir teoloji inşa edilmesi hedeflenmektedir. Bu nedenle, bu alanda kadın teoloji uzmanlarının aktif rol alması ve dini metinlerin günümüzdeki toplumsal gerçeklik göz önünde bulundurularak yeniden yorumlanması gerekliliği vurgulanmaktadır. Feminist teoloji, bu bağlamda, dini metinlerin yeniden okunması ve yorumlanması yoluyla, kadınların dini yaşamda daha eşit ve özgür bir şekilde yer alabileceği bir ortam yaratmayı amaçlamaktadır.¹⁵⁶

Başlangıçta, kadınların rahiplik yapabilme ve üniversitelerde teolojik eğitim alabilme taleplerine ek olarak, kutsal metin çalışmaları, kilise yapılanması, Tanrı anlayışı, litürji (dini ayinler) gibi konularda geleneksel teolojinin feminist bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi feminist teoloji alanının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Feminist teoloji çalışmaları sadece akademik alanda değil, aynı zamanda teolojik anlamda ve kiliselerin yaklaşımlarını etkilemiştir. Özellikle Roma Katolik Kilisesi'nin ataerkil yapısını hedef alan bu düşünce, Hristiyanlıktaki erkek egemenliğine son verilmesini ve din dilinin cinsiyetçi yapısından arındırılmasını talep etmiştir.¹⁵⁷

Feminist teolojinin kökleri, 19. yüzyılda başlayan kadın hakları hareketine dayanır. Kadınların oy kullanma hakkı, eğitimde eşitlik ve mülkiyet hakları gibi temel hakları için verilen mücadele, feminist teolojinin öncülünü oluşturmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısında feminist hareketin ikinci dalgasının yükselişi, kadınların kendi

¹⁵⁶Hümeýra, Duman. "Feminist Teoloji Bağlamında Mary Daly'nin Felsefesi", MS thesis. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2017). s. 15-16.

¹⁵⁷ A. Okudan. "Batı Hristiyanlığında feminist teoloji çalışmaları ve kiliselerin yaklaşımları", (2023). s.1-2.

bedenlerine ve cinselliklerine ilişkin karar verme hakkı, iş hayatında eşitlik ve şiddete karşı mücadele gibi yeni alanlarda ön plana çıkmıştır.¹⁵⁸

Erken Orta Çağ'da, yaklaşık 7. yüzyıla kadar, Hristiyan topluluklarında toplumsal düzenin henüz tam olarak yerleşmemiş olması kadınların yasal sınırlamalarla karşılaşmadığını göstermektedir. Bu dönemde kadınlar dini kurumlarda ve çalışma hayatında daha özgür hareket edebilmişlerdir. 13. yüzyıldan sonraki Geç Orta Çağ'da ise kadınlar üzerindeki yasal kısıtlamaların arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, Orta Çağ'ın genel olarak kadınlar için olumsuz bir dönem olduğu düşünülse de bazı istisnai durumların da varlığı göz ardı edilmemelidir.¹⁵⁹

3.1.1. Erken Dönemde Feminist Teologlar

Orta çağdaki evlenemeyecek olduğunu düşündükleri kız çocuklarını manastırın hizmetine verip rahibe olmalarını sağlıyorlardı. Buna tepkili kalan kız çocukların olmasının yanında manastırın sessiz ve huzurlu ortamını seven kız çocukları da vardı. Dezavantajlı durumunu avantaja çevirenlerde olmuştur. Bu kişiler sessiz ortamı okuyarak ve düşünüp yeni fikirler geliştirerek isimlerini tarihe kazıyanlardan olmuşlardır.¹⁶⁰

Orta Çağ'da manastırların sessiz ve sakin ortamı, kadınların entelektüel ve yaratıcı faaliyetlerde bulunmalarına imkân sağlamış, bu ortamdan yararlanan isimlerden biri de Rhineland'da küçük bir manastırda rahibe ve sonrasında başrahibe olarak görev yapan Bingenli Hildegard'dır (Hildegard von Bingen).¹⁶¹ 1098-1179 yılları arasında yaşamış olan Hildegard, on dört yaşında manastıra yerleşmiş ve döneminin en önemli yazarlarından biri olarak kabul edilmiştir.¹⁶² Altmış yaşına geldiğinde Alman İmparatorluğu'nun dört bir yanında vaaz turlarına çıkmış, bu da dönemin toplumsal normlarını göz önüne alındığında oldukça sıra dışı bir durumdur; çünkü o dönemde sadece papazların vaaz verme hakkı vardı. Hildegard, Tanrı'nın anneliğe özgü özelliklerine atıfta bulunarak Tanrısallığın feminen boyutunu da vurgulamış ve böylece

¹⁵⁸ A. Okudan. A.g.e., s.1.

¹⁵⁹ A. Sevim. "Feminizm, İstanbul." İnsan Yayınları (2005). s.24.

¹⁶⁰ D. Şerbeci. "Postkolonyal feminizm bağlamında" küresel kızkardeşlik" kavramının incelenmesi: Hindistan örneği." (2013). s.6,7.

¹⁶¹ M. Walter. *Feminizm*, (Çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Yayınevi (2009). s.16.

¹⁶² Halil, Temiztürk. "Kilise, Mistisizm ve Feodalite Perspektifinden Orta Çağlı Bir Hristiyan Mistik: Bingenli Hildegard." *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (2019): ss.378-380.

kadınların dinî alandaki rolünü yeniden tanımlamaya çalışmıştır.¹⁶³ Gününün ataerkil din adamlarına adeta meydan okuyarak dinin feminen boyutunu ön plana koyarak bir kırılcım olmuştur.

Hildegard'ın peşinden İngiltere'de bulunan manastır ortamında yetişen Norwichli Julian, rahibelerden biriydi.¹⁶⁴ Julian;

*"Kadının Yaratıcısı olan, kendisini doğursun
diye kadını seçti."*

sözleriyle İsa'ya olan hayranlığını ifade etmektedir. Bu alıntı, kadının yaratılıştaki özel rolünü ve Tanrısal plan içindeki önemini vurgulamaktadır. Kadının değerini, dini öğelere saygı ve sevgi göstererek ele almış ve kadının yaratılıştaki yani hayatımızdaki merkezi rolüne dikkat çekmiştir.¹⁶⁵

Tarihte kadınların maruz kaldıkları önemli zulümlerden biri de büyücü olarak yaftalanmaları ve "Cadı Avı"na kurban verilmeleridir. Bu süreç, 3. yüzyılda büyücülerin yakılmasıyla başlamış, 12. yüzyılda sistematik bir "av"a dönüşmüş ve 15. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. "Cadı Avı"nın Orta Çağ'ın en büyük katliamlarından biri olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde kilisenin büyücülük ve kâhinlik faaliyetlerini yasaklaması ve cadılara yönelik düşmanlığı teşvik etmesiyle birçok kadın, cadılık suçlamasıyla acımasızca infaz edilmiştir.¹⁶⁶

Bir kadının "cadı" olarak suçlanması için somut ve geçerli bir neden bulunmamaktadır. Ancak, Orta Çağ'da "cadı" kimliğinin oluşum sürecinde, Antikçağ'dan miras kalan demon kültü, yani kötü ruhların varlığına dair inanç, Hristiyanlık öncesi pagan mitolojileri ve kilise babaları ile düşünürlerin kutsal metinlere getirdikleri yorumlar belirleyici olmuştur. Bu unsurlar, cadı kimliğinin toplumsal ve dini bir tehdit olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır. Bir süre sonra cadı olmak için büyücülük gibi sıra dışı algılanabilecek uygulamalara gerek duymadılar. Gerek

¹⁶³ H., Temiztürk. A.g.e. ss. 388-389.

¹⁶⁴ D., Şerbetçi. "Postkolonyal feminizm bağlamında" küresel kızkardeşlik" kavramının incelenmesi: Hindistan örneği." (2013). s.6-7.

¹⁶⁵ D. Şerbetçi.(2013). a.g.e. s.7.

¹⁶⁶ A. Sevim.(2005). *Feminizm*, İstanbul. İnsan Yayınları (2005). s.25.

menopozlu kadınları gerekse erkeklere muhtaç olmadan kendi başına tüm işlerini yapabilen kadınlara cadılık iftirası atılarak yakıldılar.¹⁶⁷

Yaklaşık 350 yıl süren “Cadı Avı”nın ardından orta çağ ve erken modern dönemde kadınların kendilerini ifade etmeleri genellikle dini çerçeve ve terminoloji ile sınırlı kalmıştır. 16. yüzyılın sonlarına doğru, kendi durumlarını dile getiren kadın sayısı artmış olsa da dini etki tamamen ortadan kalkmamıştır. Aksine, bu dönemde kadınların ifadeleri daha tutarlı ve sorgulayıcı bir nitelik kazanmıştır. Bu durum, dini söylemin sınırları içerisinde daha karmaşık ve eleştirel bir sesin ortaya çıktığını göstermektedir.¹⁶⁸

16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başları, kadınların erkek egemenliğine karşı ilk sistematik itirazlarının görüldüğü bir dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, kadınların kendi haklarını ve sosyal konumlarını savundukları tartışmalar yoğunlaşmış ve tarihçiler tarafından "Guerelle des Femmes" ("Cinslerin Savaşı") olarak adlandırılmıştır. Bu dönemin önemli bir örneği, 1589 yılında Jane Anger tarafından kaleme alınan "Havva'nın Âdem'den üstün olduğu" görüşünü savunan eserdir. Bu eser, "İngiliz feminist polemiğinin ilk örneği" olarak kabul edilir ve dönemin geleneksel toplumsal cinsiyet hiyerarşisine meydan okur. Anger'in argümanına göre, Havva, Âdem'den daha kusursuz bir şekilde yaratılmıştır; çünkü o, Âdem'in "cüruf ve kirli çamur"dan yaratılan bedeninden, daha saf bir şekilde yaratılmıştır. Bu nedenle, Anger, Tanrı'nın Havva'yı Âdem'den üstün bir şekilde yaratmış olduğunu iddia ederek kadınların erkeklere göre daha mükemmel olduğunu savunur. Aslında Anger dini metnin yorumlayanın diline göre değişiklik gösterdiğini baskın eleştirel bir dille ortaya koymuş oldu. Madalyonun diğer yüzünden bakınca yapılmış yorumun bir cinsi nasıl arka plana atıldığının göstergesi olmuştur. Haliyle kutsal metne karşı eleştirel olan bu yaklaşımın ardından, İngiltere’de iç karışıklıkların tohumları atılmış olur.¹⁶⁹

Feministler İngiltere’deki iç karışıklığı fırsat bilip hak savunuculuğu yapmış kadın erkek eşitsizliğini protesto etmişlerdir. Erkeklerinin üzerlerinde haklarının

¹⁶⁷ H., Akın. *Orta Çağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*. Phoenix Yayınevi, (2011). s.107

¹⁶⁸ M., Walters. *Feminizm* (Çev. Hakan Gür). Ankara: Dost Yayınevi (2009). ss.19-20.

¹⁶⁹ H. Kılıç. "Kadının Batı Serüveni I: Kölebeylikten Derebeyliğe Tarih ve Kadın", (1998). ss. 20-21.

olmadığını savunan feministler protestolarının haklılıklarını desteklemek için eşlerinden ve ailelerinden ayrılmışlardır.¹⁷⁰

16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başları, Avrupa'da toplumsal cinsiyet rolleri üzerine tartışmaların yoğunlaştığı bir dönem de Marie de Jars de Gournay gibi bazı düşünürler, her iki cinsiyetin de eşit olarak değerlendirilmesi gerektiği savını ileri sürmüştür. 1622 yılında yayınlanan "Kadın ve Erkeklerin Eşitliği" adlı eserinde Gournay, her iki cinsiyetin de birbirinden üstün olmadığını vurgulayarak, kadın varlığına dair geleneksel bakış açısına meydan okumuştur. Gournay'ın bu tutumu, sadece Hıristiyan dünyasının değil, o dönemin hâkim dünya görüşünün de karşısında bir duruş sergilemiştir. İlk defa dile getirilen bu eşitlikçi yaklaşım modernist feminizmin temellerini atmıştır.¹⁷¹

Mary Astell, kadınların eğitim ve özgürlük hakkını savunan öncü bir İngiliz yazar olarak, günümüzde de hâlâ yankılanan önemli fikirler ortaya koymuştur. Astell, yaşamı boyunca monarşi ve Anglikan Kilisesi'ne bağlı kalmasına rağmen, özellikle kadınların toplumsal yaşamda gelenekler tarafından sınırlandırıldığı ve zihinsel gelişimlerinin engellendiği algısına karşı radikal bir eleştiri getirmiştir. İlk kitabı aracılığıyla, kadınları kendi düşüncelerini geliştirmeye teşvik etmiş, erkeklerin yargılarına bağımlı kalmak yerine, kendi zihinsel ve entelektüel yeteneklerini keşfetmeleri gerektiğini savunmuştur. Astell'in bu ileri görüşlü fikirlerini ortaya koyduğu dönemden bu yana kadınların asırlardır baş problemi olan eğitim ve özgür düşünce hakkına değinmiştir. Bu hakkın kadınlar için gerekli olduğunu kadınların kendi akıllarına güvenmeleri için düşünmeyi öğrenip kendilerini geliştirmelerini savunarak erkeklerin düşünce sistemlerinden kurtulmaları gerektiğini söylemiştir. Tabi ki Astell bulunduğu dönemde İngiltere'de bunu çözümsüz bırakmamıştır ve okul sayıları için ellinden geleni yaparak kadınların yüz yüze eğitim alacağı ortamın oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu fikirleri, kadınların eğitim ve özgürlük mücadelesinin temel taşlarını oluşturmuş ve günümüzde de hâlâ kadınların kendi özgürlüklerini ve potansiyellerini keşfetmeleri için ilham vermeye devam etmektedir.¹⁷²

¹⁷⁰ D. Şerbetçi. "Postkolonyal feminizm bağlamında" küresel kızkardeşlik" kavramının incelenmesi: Hindistan örneği." (2013). s.8.

¹⁷¹ D. Şerbetçi. (2013). A.g.e. s.13; E. Bolat. (2023). "Feminizm Tüm Kadınlar İçin mi? Gölgede Kalan Kadınlar", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 6(1), ss.266-267.

¹⁷² D. Şerbetçi. (2013). A.g.e. ss.13-14.

Erken dönem feminist teolojinin öncülerinden biri, Amerikalı teolog Mary Daly'dir. Mary Daly, ataerkilliği yalnızca bir sosyal yapı değil, aynı zamanda dünya çapında hâkim bir dini ideoloji olarak görür. Daly, ataerkilliğe yönelik eleştirilerini, kadın düşmanı ve ataerkil bir Tanrı anlayışının kökenine dayandırdığı kuramlarıyla geliştirir. Bu bağlamda, ataerkilliğin sembolik temsilcisi olarak gördüğü bu Tanrı figürünü parçalamayı amaçlar. Daly'nin eleştirel bakış açısının hedefi öncelikle, Hristiyanlığın kadınlara yönelik ayrımcı yapısı ve kilisenin kadınları ikinci sınıf vatandaş olarak gördüğünü ve dini öğretilerin patriarkal bir yapıyı desteklemesidir. Hristiyan mitlerini, dilini ve bunların kadın düşmanlığıyla olan ilişkisini tanımlar. Daly, tarihte kadınların maruz kaldıkları uluslararası şiddeti incelemiştir: Orta çağ Avrupa'sında cadı yakma, Çin'de kız çocuklarının ayaklarının bağlanması, Afrika'da kadınların cinsel organlarının kesilmesi, Hindistan'da kadınların ölen kocalarıyla birlikte yakılması ve Amerika'da psikiyatri, kürtaj ve kadını kontrol etme zihniyetinin devamı olarak gördüğü rahim ameliyatları. Daly, ayrıca cinsiyetsiz toplum kavramını tamamen reddeder. Ataerkil zihniyet tarafından geliştirilen kadınlık anlayışını da benimsememektedir, çünkü ona göre kadınlık ve kadın olmak farklı şeylerdir. Daly için önemli olan, kadının yaşam enerjisini yeniden kendine çağırmasıdır. Ancak kadının tüm engelleri aşarak özgürleşmesinin önünde duracak tek engelin yine kadının kendisi olduğu gerçeğini bizlere çalışmalarıyla göstermiştir.¹⁷³

Mary Daly'nin feminist teolojik düşüncesinde, kadınların geleneksel ataerkil Tanrı kavramını tamamen terk etmesi ve kendilerine özgü bir dinsel deneyim arayışında "Tanrı'nın ötesine" geçmeleri gerektiği vurgular. Daly'nin görüşüne göre, kadınlar için Tanrı'nın yeniden adlandırılması, dinsel deneyimlerinin merkezinde yer alır ve ataerkil dinin baskın dilini ve imgelerini reddetmeyi gerektirir. "Tanrı" kelimesinin erkeksi imgelerle olan bağının koparılmasının mümkün olmadığını düşünen Daly, Tanrı kavramının kullanılamaz hale geldiğini düşünür. Bu nedenle, "Tanrı" kavramını tamamen ortadan kaldırmak yerine, "Tanrı'nın kadınlar için ataerkil yapının sınırlarını aşma yolculuğunu temsil ettiğini öne sürer. Daly'nin bu düşüncesi, kadınların kendi deneyimlerini ve değerlerini yansıtan yeni bir dinsel dil ve bilinç arayışını yansıtır. "Tanrı" kavramını tamamen reddederek, kadınların dini deneyimlerinin cinsiyetten

¹⁷³ M. Turan, and Hümeysra Duman. "Mary Daly'nin ataerkil Hristiyan tanrı anlayışı hakkındaki eleştirileri." s.174.

bağımsız ve ataerkil baskıdan özgür bir şekilde oluşabileceğini savunur. Bu düşüncesini de kendi hayatına uygulayarak destekler. Daly, çalışmalarıyla feminist teolojinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası oldu ve diğer feminist teologların çalışmalarına ilham verdi.¹⁷⁴

Başka bir teolojist olan Elisabeth Schüssler Fiorenza, feminist teolojinin bir diğer önemli figürüdür. Fiorenza, 1983 yılında yayımladığı "In Memory of Her" adlı çalışmasında, İncil'deki kadınların rollerini ve katkılarını vurguladı. Fiorenza, İncil'in patriarkal bir perspektiften yazıldığını ve bu nedenle kadınların hikayelerinin sıklıkla göz ardı edildiğini savundu. Fiorenza'nın çalışması, İncil'in feminist bir perspektiften yeniden yorumlanmasının önünü açtı ve kadınların dini metinlerdeki yerlerini yeniden değerlendirmeyi teşvik etti.¹⁷⁵

Rosemary Radford Ruether, feminist teolojinin bir diğer önemli ismi olarak öne çıkar. Ruether, 1983 yılında yayımladığı "Sexism and God-Talk" adlı kitabında, Hristiyan teolojisinin cinsiyetçi yapısını eleştirir ve dini öğretilerin cinsiyet eşitliği temelinde yeniden yorumlanmasını savunur. Ruether'a göre, Tanrı'nın yalnızca erkek olarak tasvir edilmesi, kadınların dini deneyimlerini ve katkılarını görmezden gelmekte ve bu durum, dini topluluklar içinde cinsiyet ayrımcılığını pekiştirmektedir. Ruether, Tanrı'nın hem erkek hem de kadın özelliklerine sahip olduğunu vurgulayarak, daha kapsayıcı bir teolojik anlayış geliştirilmesi gerektiğini savunur.¹⁷⁶

Erken dönem feminist teologların çalışmaları, dini topluluklar içinde önemli değişimlere yol açtı. Kadınların dini liderlik pozisyonlarına atanması, dini eğitim programlarının yeniden yapılandırılması ve kadınların dini topluluklarda daha aktif roller üstlenmesi gibi gelişmeler, feminist teolojinin doğrudan etkisiyle gerçekleşti. Ayrıca, feminist teolojinin akademik alanda kabul görmesi ve bu alanda yapılan araştırmaların artması, feminist teologların çalışmalarının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ M., Turan. and Hümeýra Duman. "Mary Daly'nin ataerkil Hristiyan tanrı anlayışı hakkındaki eleştirileri", (2018). ss.176-177.

¹⁷⁵ Ş. Ö. Çatalkaya. (2024). "Feminist Teolojinin Eril Tanrı Eleştirisi Bağlamında Bir Değerlendirme". *ATEBE*, (11), s.72.

¹⁷⁶ Ö. Topcan. (2018). "*Yahudilik, Hristiyanlık ve Hinduizm'de Kadın*", Ankara. Berikan Yayınevi. ss.76-78.

¹⁷⁷ A. Okudan. (2023). "Batı Hıristiyanlığında Feminist Teoloji Çalışmaları ve Kiliselerin Yaklaşımları", ss.123-125.

3.1.2. Modern Dönemde Feminist Teologlar

Modern dönem feminist teoloji, dini metinlerin ve öğretilerin kadın perspektifinden yeniden yorumlanmasına yönelik çalışmaların devamı niteliğindedir. 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başları, feminist teolojinin daha da olgunlaştığı ve çeşitlendiği bir dönemdir. Bu dönemde, feminist teologlar cinsiyet eşitliği ve adalet konularında daha kapsamlı ve derinlemesine analizler yapmışlardır. Bu makale, modern dönem feminist teolojinin temel kavramlarını, önemli figürlerini ve ana temalarını incelemektedir.¹⁷⁸

Modern dönem feminist teoloji, yalnızca Hristiyanlıkla sınırlı kalmamış, diğer dinler ve kültürel bağlamlar içinde de önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde, feminist teologlar, İslam, Yahudilik, Hinduizm ve diğer dini gelenekler içindeki kadın deneyimlerini ve katkılarını araştırmaya başlamışlardır. Bu, feminist teolojinin küresel bir perspektif kazanmasına ve daha geniş bir etki alanına sahip olmasına yol açmıştır.¹⁷⁹

Modern dönem feminist teoloji, çeşitlilik ve kapsayıcılık konularına büyük önem verir. Bu dönemde, feminist teologlar, farklı etnik, kültürel ve dini bağlamlardaki kadınların deneyimlerini incelemeye başlamışlardır. Bu, feminist teolojinin daha kapsayıcı ve çok sesli bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır.¹⁸⁰

Feminist teolojinin önemli bir alt dalı olan ekofeminist teoloji, çevre sorunları ve kadınların maruz kaldığı toplumsal baskılar arasındaki bağlantıları incelemiştir. Bu yaklaşım, doğanın ve kadınların sömürülmesine karşı çıkan bir teolojik perspektif sunmuştur.¹⁸¹

Modern dönem feminist teolojisi LGBTQ+ bireylerin deneyimlerini ve dini topluluklardaki rollerini de ele almaktadır. Bu dönemde, feminist teologlar, cinsiyet ve cinsel yönelim çeşitliliğini kabul eden ve bu bireylerin dini yaşamda tam ve eşit bir şekilde yer almasını savunan çalışmalar yapmışlardır.¹⁸²

Modern dönemin feminist teologlarına; Kwok Pui-lan, Judith Plaskow gibi isimleri örnek verebiliriz.

¹⁷⁸ A. Okudan. (2023). A.g.e. s.216.

¹⁷⁹ A. Okudan. (2023). A.g.e. s.217.

¹⁸⁰ Ö. Topcan. (2018). *Yahudilik, Hristiyanlık ve Hinduizm'de Kadın*, ss.106-107.

¹⁸¹ S. Öztürk. (2023). "Ekolojik Krizin Sorumlusu Monoteizm mi? Tanrı-Alem İlişkisinin Ekofeminist Tasavvurları". *Kader*, 21(1), s.305.

¹⁸² Z. Demir. (1997). *Modern ve Postmodern Feminizm*. ss.117-118.

Kwok Pui-lan, Asya feminist teolojisinin öncülerinden biridir. Pui-lan, Batılı feminist teolojinin ötesine geçerek, Asya kültürleri ve dini gelenekleri içindeki kadınların deneyimlerini ele almıştır. Onun çalışmaları, postkolonyal feminist teolojinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.¹⁸³ Judith Plaskow, Yahudi feminist teolojisinin önemli figürlerinden biridir. Plaskow, Yahudilikteki kadın rollerini ve dini metinlerdeki kadın temsillerini eleştirel bir şekilde incelemiştir. Onun çalışmaları, Yahudi teolojisinin cinsiyet eşitliği temelinde yeniden yorumlanmasına katkıda bulunmuştur.¹⁸⁴

Modern dönem feminist teoloji dini eğitim programlarının yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kadınların teolojik eğitim almasını teşvik eden ve cinsiyet eşitliği temelinde müfredatlar geliştiren çalışmalar, bu dönemde yaygınlaşmıştır. Feminist teologlar, toplumsal adalet ve aktivizm konularında da önemli katkılar sağlamakta; kadın hakları, LGBTQ+ hakları, çevre adaleti gibi konularda aktif olarak çalışmakta ve dini toplulukları bu konular hakkında bilinçlendirmektedir.¹⁸⁵

Modern dönem feminist teoloji, dini metinlerin ve öğretilerin kadın perspektifinden yeniden yorumlanmasına yönelik çalışmaların devamı niteliğindedir. Bu dönemde, feminist teologlar çeşitlilik, kapsayıcılık, ekofeminist teoloji ve LGBTQ+ perspektifleri gibi konulara odaklanarak, feminist teolojinin etki alanını genişletmişlerdir.¹⁸⁶

3.2. Yahudilikte Feminist Teoloji

Yahudiliğin kutsal metinlerinden biri olan Tanah'ta kadın, erkeğin cennetten kovulmasının birincil sorumlusu olarak tasvir edilmektedir. Bu anlayış, kadına yönelik algının daha da katılaşmasına neden olmuştur. Kadının ölümden bile acı olduğu, suç işleyen kadına tutunulmaması gerektiği, güvenilmez olduğu ve sır paylaşılmaması gerektiği inancı yaygındır. Kadının varoluş amacı, Adem'i yalnızlıktan kurtarmak ve ona yardımcı olmaktır. Âdem, kadının kışkırtmasına kanarak onun sözünü dinlediği için, cennetten kovulmuş ve yaşamı boyunca zahmetsiz yiyecek bulamayacağı, alın teri dökmeden ekmek kazanamayacağı bir hayata mahkûm edilmiştir. Kadın, tehlikeli bir varlık olarak görülmesine rağmen yaratılmış olmayı bir şükür sebebi olarak kabul

¹⁸³ Esra, D. Akay. "Ötekinin Ötekisi: Hristiyan Feminist Dinler Teolojileri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), ss.890-891.

¹⁸⁴ A. Okudan. (2022). "Feminist Teoloji Bağlamında Judith Plaskow ve Teolojisi", *Demokrasi Platformu*, 11(37), s.362.

¹⁸⁵ E. D. Akay. (Eylül 2020), A.g.e. s.875.

¹⁸⁶ S. Öztürk. (2023). A.g.e. s.315.

etmelidir. Aynı şekilde, erkek de kendisini bir kadın olarak yaratmadığı için Tanrı'ya şükretmelidir anlayışı hakimdir. Kadın, aşağı bir varlık olarak görülmekte ve erkekle asla eşit bir kategoride değerlendirilememektedir. Örneğin kadının zekâsının zayıf olduğu düşüncesiyle, kadının mahkemelerde şahitlik yapması kabul edilmez; şahitlik ehliyetine sahip değildir. Yüz kadın bir araya gelse bile ancak tek bir erkeğe denk olabilir gibi kadınlara karşı absürt bir bakış açısı geliştirmişlerdir.¹⁸⁷

Tevratta Yaratılış bölümünün birinci babında (Tekvin 1.26-27);

*“ Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım, dedi.
Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. ”*¹⁸⁸

Erkeği daha yaratılışta yani en başta, ona kendi suretinden bir parça vererek onu üstün varlık olarak yarattığından bahsedilmiştir. Onu takip eden bab'ta ise yine (Tekvin, 2. 21);

“RAB Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, RAB Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi.”

Kadının erkeğin kemiğinden yaratılmasının kadını en başından güçsüz bir konuma konumda olduğu vurgusu yapılmış, kaderinde öteki olma, hakir görülme olayı ile bağdaştırılmıştır. Yahudilik kutsal kitabını dayanak göstererek kadını güçsüz ve itaatkâr olmaya zorlamıştır.¹⁸⁹

Yahudi mezheplerinden biri olan Rabbilere göre kadın tek başına kendi hayatını idame ettiremeyeceği düşüncesi üzerine fikir birliği bulunmaktadır. Kadını, oto kontrolü olmayan bir varlık olarak nitelemişlerdir ayrıca bu sebepten ötürü kadının yerinin ev olmasının üstünde detaylıca durmuşlardır. Erkeklerin onları görmesini peçe takmayı

¹⁸⁷ E. Çelen. “Katolik Kilisesi Perspektifinden Feminist Teoloji”, Yüksek Lisans Tezi, İzmir,(2022) s.29-30

¹⁸⁸ Tekvin, 1.26-27.

¹⁸⁹ Tekvin, 2. 21.

zorunlu kılarak engelledikleri gibi çeşitli uygulama ve kurallarla kadınların erkekleri görmesi de engellenmeye çalışılmıştır.¹⁹⁰

Evlilik gibi hayatın önemli bir parçasını oluşturan, boşanma ve miras ile ilgili konularda erkeğe Tevrat'ta önemli yetkiler verildiği açıkça görülmektedir. Tevrat'taki metinde, erkeğin çok eşli yaşayabilme ve karısını boşayabilme hakkına da değinmektedir. Bu haklar, günümüzde bazı yorumcular tarafından, özellikle Ortodoks Yahudilik içinde, hala geçerli olduğunu savunulur. Günümüz Yahudi toplumunda kadının statüsünde, özellikle Batı dünyasında, önemli değişimler yaşandığı da bir gerçektir. Kadın hakkı hareketleri ve demokratik değerler, kadınlara daha fazla özerklik ve eşitlik kazandırmış, kadın algısının değişmesine ve kadınların toplumsal rolünün yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu değişimler, Tevrat'ın bazı hükümlerinin günümüzde nasıl yorumlandığı ve uygulandığı konusunda tartışmalara yol açmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu değişimlerin Ortodoks Yahudilik üzerindeki etkisi sınırlıdır. Ortodoks Yahudilik, Tevrat'ın geleneksel yorumuna bağlı kalarak kadının rolü ve hakları konusunda daha geleneksel bir bakış açısını korur. Bu sebeple, Ortodoks toplumlarda kadının statüsü ve hakları konusunda, diğer Yahudi gruplara göre farklı görüşler ve uygulamalar mevcuttur. Bu bağlamda, günümüz Yahudi toplumunda kadının konumunun anlaşılması için hem Tevrat'ın tarihsel bağlamını hem de modern toplumsal değişimleri göz önünde bulundurmak gereklidir. Kadının rolü ve hakları hakkındaki yorumlar, geleneksel dini bakış açısı ile modern değerlerin etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁹¹

Yahudiliğin kutsal metinlerinde kadınlara karşı geçen söylemlerinde son zamanlarda yöneltilen eleştirilerin sebeplerinden biri de kutsal metnin İbranice olmasıdır. İbraniceyi bilmeyen ve bu geleneğe sadece din adamlarının anlatılarından yola çıkarak öğrenen yabancı kesime, kadınlara dair maddelerin anlatılmayarak saklanmış olmasıdır.¹⁹²

Yahudi din adamları, Tevrat'tan yola çıkarak kadınların aklının eksik, fitneci, zayıf ve duygusal karakterli olduğu yönüne vurgu yapmışlardır. Kadınların atalarını büyük günahlara soktuğunu ve ömürleri boyunca da nesilden nesile bu günahın

¹⁹⁰ E. Çelen. "Katolik Kilisesi Perspektifinden Feminist Teoloji". s.29.

¹⁹¹ N. Gürhan. "Toplumsal cinsiyet ve din." (2010). s. 67.

¹⁹² Hakkı, Ş. Yasdıman. "Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler." (2002). s. 98.

sonuçlarına katlanmaları gerektiğine inanmışlardır. Kadınları erkeklerden uzak tutmak için dini uygulamalara kadar bir sürü katı kural ve yaptırım getirmişlerdir. Öyle ki kadınları ibadet esnasında bile erkekten uzak tutabilmek için kadınlara sinagoglarda ayrılan ayrı bir balkon gibi bir alan ayırmışlardır. Erkeklerinde kadınları görmesini engelleyebilmek için kadınları tepeden tırnağa tesettüre sokmuşlardır çünkü kadınların erkekleri olası cezbedici görüntüleriyle fitneye sürükleyecek bir varlık olduğunun altı uygulamalarla çizilmiştir.¹⁹³

Kadının boşanma hakkı yoktur çünkü Tevrat, boşanma hakkını kocaya tanımıştır. Erkek, Tevrat'ta yazan koşullar altında karısını boşama yetkisi vardır. Bu durum, Tevrat'ta şu şekilde ifade edilmektedir: *"Eğer bir adam evlendiği kadında yakışsız bir şey bulur, bundan ötürü ondan hoşlanmazsa, 'boşanma belgesi' yazıp ona verir ve onu evinden kovar."*¹⁹⁴ Günümüz Yahudi toplumuna baktığımızda, kadın özgürlük hareketlerinin etkisiyle kadının toplumsal konumu nispeten iyileşmiş olsa da, bu anlayışın temelinde hala aynı mantık yatmaktadır. Kadınlara toplumsal hayatta bazı özgürlükler verilmiş olmasına rağmen, toplumun kadına bakış açısı büyük ölçüde değişmemiştir.

Yahudilikte kadının konumu feminist teolojinin kökenini etkilemektedir çünkü erken dönemde kadınlarla ilgili yaptırımları uygulamaya koydukları için etkileşime geçtikleri toplumları da kadınlara karşı olan yaklaşımın belirlenmesinde etkili olmuştur.¹⁹⁵ Bu sebeple Yahudi teolojisi, İbrahimi olan dinlerdeki kadına karşı olan olumsuz tavrı, feminist teolojinin adeta bir çıkış noktası olarak görülmektedir.

3.3. Hristiyanlıkta Feminist Teoloji

Hristiyan teolojisinde kadının rolü ve yeri, tarih boyunca tartışmalara ve farklı yorumlara konu olmuştur. Yahudi geleneğinde mevcut olan anlatılardaki kadının yeri, Hristiyan teolojisine Saint Paul ile aktarıldığı düşünülmektedir. S. Paul kadınların daha görünmez ve ağır başlı olmalarını tavsiye etmekte, kadının erkeğe tabii olması konusundaki fikrini Tevrat ve İncil'deki kutsal metinleri dayanak göstererek ortaya

¹⁹³ Hakki, Ş. A.g.e. ss.105-109.

¹⁹⁴ Yasa 24/1.

¹⁹⁵ Hakki, Ş. Yadsıman. "Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler.". s. 99.

koymuştur. Bu doğrultuda kadının, erkeğin tüm ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaratıldığı görüşü üzerine durulduğu fikri ortaya çıkabilir.¹⁹⁶

Kutsal Kitap, kadının rolü hakkında çeşitli ve bazen çelişkili görünen öğretiler sunduğu görülmektedir. Eski Ahit'te kadınlar, genellikle evin ve ailenin merkezinde yer almakta olduğuna dair işaretler mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin, Süleyman'ın Özdeyişleri'nde "erdemli kadın" özellikleri idealize edilmiştir.¹⁹⁷ Ancak, kadın bu ideal davranışları ev içinde ya da ev halkının yararına yönelik olduğunda kabul görmüş, bu çerçevenin dışına çıktığı zaman, toplumsal ve dini alandaki davranışlarına kısıtlamalar getirildiği görülmektedir.

Hristiyan teolojisinin kaynaklarına bakıldığında, Yahudi teolojisinden beslediğini ve kadının tarihi bir suçlu olarak nitelendiğinden bahsedilmektedir. Hristiyan teolojisinde, "ilk günah" kavramı üzerine şekillenen iman esasları içerisinde, kadının işlediği günahın affedilebilmesi amacıyla doğan çocukların bu günahı arındırılması için vaftiz uygulaması yer almıştır. Yahudi teolojisinin etkisinin bu kadar yüksek olması önceden Yahudi'ye sonrasında Hristiyanlığa geçen Pavlus'un, Hristiyan inanç esaslarının kadına bu şekilde bir günah atfedilmesinde katkısının büyük olduğu düşünülmektedir.¹⁹⁸

Bu ilişkide Adem'in rolü, kendisine sunulan meyveyi yemekten ibaret olarak görülürken, tüm suç ve sorumluluk ise Havva'ya yüklenilmektedir. Bu bağlamda Havva, hem Yılan/Şeytan tarafından ilk kez kandırılan kişi hem de işlediği günahın bedelini nesillerinin de ödemesine neden olan ilk insan olarak kabul edilir.¹⁹⁹

Yeni Ahit'te ise Hz. İsa'nın kadınlarla ilişkisi, kadınların Hristiyan cemaatindeki yerini yeniden değerlendirmek açısından önemli olduğu vurgulanmaktadır. Hz. İsa, kadınlara değer veren ve onları takipçileri arasında kabul eden bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁶ Araş Gör Nazife, Gürhan. "Toplumsal Cinsiyet ve Din", (2010). s.68.

¹⁹⁷ Süleyman'ın Özdeyişleri 31:10-31.

¹⁹⁸ E. Çelen. "Katolik Kilisesi Perspektifinden Feminist Teoloji" ss.38,39.

¹⁹⁹ Hakkı, Ş. Yadsıman. "Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı". (2011). s.26.

²⁰⁰ Luka 8:1-3.

Pavlus'un ilk mektubunda yer alan;

“Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı. Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı.”²⁰¹

ifadesi Hristiyan teolojisinde açıkça kadının erkeğin ihtiyaçlarını tamamlamak üzere gönderildiğinden bahsedilmektedir.

Pavlus'un diğer mektuplarında ise, kadınların kilisedeki rolü üzerine çeşitli ifadeler bulunmaktadır. Özellikle, 1 Korintliler 14:34-35 ve 1 Timoteos 2:11-12'de kadınların suskun kalmaları ve öğretmenlik yapmamaları gerektiği belirten maddelere yer verilirken, Pavlus'un diğer mektuplarında kadınların kilisede aktif roller üstlendiğine dair örnekler de mevcuttur.²⁰² Pavlusun çelişkili ifadelerini rehber olarak kabul eden Hristiyan rahipleri, erkeğin seviyesinin düşmesine gerekçe olarak kadının varlığını göstermektedirler.²⁰³

3.4. İslamiyet'te Feminist Teoloji

İslamiyet'in gelişinin ardından cinsiyetler arasında yapılan derin uçurum yıkıldı çünkü İslam dini kadına ait olması gereken temel haklarını, değerini geri iade eden ilk semavi din olarak tarihte yerini almıştır.²⁰⁴

İslam teolojisi, kadınların toplumsal, ailevi ve bireysel rolleri konusunda derin ve çeşitli görüşler sunar. Kur'an, kadınların değeri ve hakları konusunda birçok ayet içermektedir. En önemli ayetlerden biri olan Nisa Suresi 1. Ayetinde, kadın ve erkeğin eşit yaratıldığına işaret eder:

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinize karşı gelmekten sakının! O, ondan da eşini yarattı ve o ikisinden birçok erkek ve kadın türetilip yeryüzüne yaydı..."²⁰⁵

Bu ayet, insanlığın tek bir nefisten yaratıldığını ve kadın ve erkeğin eşit bir temele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, Kur'an'da kadınların eğitim ve bilgi edinme haklarına dair açık bir vurgu vardır. Hz. Peygamber'in (sav) :

²⁰¹ 1. Korintliler, 11:8-9.

²⁰² Romalılar 16:1-7.

²⁰³ Ameneh, Baseri. "Semavi dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) kadına şiddet ve saygının karşılaştırılması hakkında araştırma", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2014.3 (2014). s.124.

²⁰⁴ A. Baseri. (2014) A.g.e. s.123.

²⁰⁵ Nisa Suresi, 4:1.

*"İlim öğrenmek, kadın ve erkek her Müslüman'a farzdır"*²⁰⁶

hadisi de bu durumu destekler niteliktedir.

İslam teolojisinde, kadının aile içindeki rolü büyük bir önem taşır. Kur'an'da, kadınların eş ve anne olarak sorumluluklarına vurgu yapılır. Ancak bu sorumluluklar, kadının kişisel gelişimi ve toplumsal katılımı ile dengelenmelidir. Nisa Suresi 34. ayette, erkeklerin kadınlar üzerinde koruyucu ve gözetici olduğu belirtilirken, aynı zamanda kadınların da ailede söz sahibi oldukları bir denge kurulması gerektiği ifade gibi ifadeler yer almıştır.²⁰⁷

İslam tarihine baktığımızda ise, birçok güçlü ve etkili kadın örneklerini görmekteyiz. Hz. Hatice, Hz. Muhammed'in ilk eşi ve İslam'ı ilk kabul eden kişi olarak, ticarete başarılı ve bağımsız bir kadın örneğidir. Aynı şekilde, Hz. Aişe, bilgisi ve hadis rivayetleriyle tanınmış, İslam'ın erken dönemlerinde önemli bir ilim kadını olmuştur.²⁰⁸

Kadınların toplumsal hayata katılımı, tarihsel ve kültürel bağlamlarda değişiklik göstermesine rağmen, Kur'an ve hadisler, kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılımını teşvik etmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber'in döneminde kadınlar, ticaret yapmış, savaşlarda hemşirelik ve lojistik destek sağlamışlardır. Bu durum, kadınların toplumsal hayatta aktif rol almaları gerektiğini gösterir. Ancak bu olumlayıcı ve yönlendirici ifadeler Peygamberimizin vefatı ile birlikte değişime ve kısıtlayıcı bir dil ile ifade edilmeye başlanmıştır.²⁰⁹

Dünyanın pek çok yerinde var olan kadınların haklarına ulaşmasındaki engeller Müslüman coğrafyasında da kendini göstermiştir. Müslüman coğrafyalarında kadınların yaşamsal haklarına erişiminin gecikmesi, tarihsel ve toplumsal bağlamlarla ilişkilendirilebilir bir konudur. Bu durumun sebebi olarak, dini kaynakların yorumlanması ve uygulanmasındaki farklılıklar öne sürülmektedir. Özellikle, hadis uydurmacılığının ve ayetlerin aşırı tevlinin, kadınların toplumsal statülerine dair yanlış ve sınırlı anlayışlar geliştirdiği ileri sürülmektedir.²¹⁰

²⁰⁶ İbn Mace, Mukaddime, 17.

²⁰⁷ A. Coşkun. (2011). *Sosyal değişme, kadın ve din*. Rağbet.s.123.

²⁰⁸ A. Coşkun. (2011). *Sosyal değişme, kadın ve din*. s.129.

²⁰⁹ A. Coşkun. (2011). A.g.e. s.130.

²¹⁰ Hülya, Gündendede. "Türklerde İslam Öncesi Arap Kültürünün Etkisiyle Değişen Kadın Algısı", Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale (2021). ss.47,48.

Örnek olarak Zuhuf suresinin 22. Ayetinde geçen;

*“Hayır hayır! Onların dedikleri şundan ibarettir: “Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz.”*²¹¹

ifadelerde de bahsedildiği üzere cahiliye dönemi müşrikler adetlerinden vazgeçmeyi reddetmişlerdir. Kadınların temel hakları konusunda ise Peygamberin vefatından sonraki dönemde mevcut adetlerine geri dönerek kadınlara verilmiş hakların önüne din ile geçmeye çalışmışlardır. Aslında Kur’an’ı Kerim’de hem kadın hem de erkeğe bireysel olarak haklar verildiğinden bahsedilmiştir. Kur’an-ı Kerim’e göre cinsiyetlerin birbirlerine üstünlüğü yoktur, üstünlüğün ancak takvada olduğu yönündeki ayet bunu destekler niteliktedir.²¹²

Ancak kadın ve erkeğin hakları ile ilgili keskin ayrım yapmayan ilahi kaynağın inananlarının bu şekilde taraflı bir yaklaşım sergilemeleri ne kadar normaldir ya da bu ayrımın kaynağı ilahi metnin yorumcularının yorumları ile cinsiyetler arasındaki bu ayrıştırıcı halini almıştır.²¹³

Kur’an’dan sonra İslam kaynakları arasında yer alan başta hadis kitapları olmak üzere tefsir ve tarih kitaplarında Kur’an’da bulunmayan pek çok bilgi yer almaktadır. Bu tür eserlerde, Cennet’te gelişen olayların sorumluluğu tamamen Havva’nın üzerine yıkılmaktadır. Yahudi kültüründe olduğu gibi İslami gelenekte de Adem’in eşini dinlediği için Cennet’ten çıkarıldığı yönündeki anlayışın yaygın olarak işlenmesi dikkat çekicidir.²¹⁴

Günümüz İslam dünyasında, kadınların durumu ülkeden ülkeye büyük farklılıklar gösterir. Bazı İslam ülkelerinde kadınlar, eğitim, çalışma ve siyasi hayata katılım konularında önemli ilerlemeler kaydederken, bazı ülkelerde ise geleneksel ve kısıtlayıcı uygulamalar devam etmektedir. Bu durumun ülkeden ülkeye farklılık göstermesinin sebebi ise kadınlarla ilgili verilen hükümlerin yorumlayıcılarından

²¹¹Zuhuf Suresi, 43: 22.

²¹²Hucurat Suresi, 49:13.

²¹³H. Gündede. “Türklerde İslam Öncesi Arap Kültürünün Etkisiyle Değişen Kadın Algısı.” (2021). s.55.

²¹⁴A. Coşkun. (2011). *Sosyal değişme, kadın ve din*. ss.117-118.

kaynaklanmaktadır. Ancak modern İslam teologları, kadınların hakları ve rolleri konusunda daha geniş ve eşitlikçi bir anlayış geliştirmeye çalışmaktadırlar.²¹⁵

3.5. Diğer Dinlerinde Feminist Teoloji

Antik Yunan'da kadınlar, neredeyse kölelerle eşdeğer bir konumdaydı. Kocalar, eşlerini dövebilir ve hatta başka birine armağan edebilirlerdi. Mirasın tamamı erkek çocuklara kalırdı. Bir erkeğe söylenebilecek en büyük hakaret ise ona "kadın" demektir. Bu aşağılamaların ötesinde, kadınlar tüm kötülüklerin kaynağı olarak kabul edilirdi.²¹⁶

Hindistan alt kıtasının en çok inananını olan Hinduizm dininde kadına yönelik geliştirilen bakış açısında dahi kadın toplumda ötekileştirilmiştir. Hinduizm'de, kadınlara yönelik şiddet, baskı ve aşağılamalar, kutsal bir çerçeve içinde meşrulaştırılarak topluma benimsetilmektedir. Bu nedenle, Hindu toplumunda kadınlara zulmetmek ve onları aşağılamak, dini bir ibadet olarak görülmektedir. Kadınların mülk edinme hakları bulunmamaktadır; her türlü işte çalışıp para kazanmalarına rağmen, kazandıklarını babalarına, eşlerine veya dul olduklarında oğullarına vermeleri gerekmektedir. Kadınlar, kendi başlarına karar veremezler ve herhangi bir kitap ya da Hinduların kutsal metinleri olan Vedaları okuma hakları yoktur.²¹⁷

Budizm'e baktığımızda da kadınlara yönelik farklı bir tutumla karşılaşmamaktadır. Budizm kutsal metinlerinde bu tutum, "Kadınlar zavallı yaratıklardır... Kadınlar nankördür, haindir... Bütün kadınlar aşağılıktır..." gibi ifadelerle açıkça dile getirilmiştir. Ayrıca, bazı metinlerde kadınlar yılanla özdeşleştirilmektedir: Kadınların özelliklerini yılanların taşıdığı zehire benzeterek erkeklerin kuracağı dostluğun önünde bir engel olarak yorumlamışlardır. Budizm'in kurucusu olan Budanın yorumu ise, "Kadın aramıza girdikten sonra bu dinin (Budizm) uzun süre devam edebileceğini sanmıyorum" şeklindedir. Bu ifadeler, Budist doktrinde kadınlara yönelik bakış açısının ne kadar olumsuz olduğunu göstermektedir.²¹⁸

Eski Çin'de kadınların, kocalarının kölesi vazifesinde olduğu kabul edilirdi. Kadınlar, kocaları ve çocukları ile birlikte yemeğe oturmaz, ayakta durarak onlara hizmet ederlerdi. Bu toplumda kadınlar, insan olarak bile görülmez ve kendilerine isim

²¹⁵ A. Coşkun.(2011). a.g.e. ss.185-187.

²¹⁶ Ş. Ö. Çatalkaya. (2024). "Yahudi, Hıristiyan ve İslam kelimelerinde kadın". ss.19-20.

²¹⁷ N. Gürhan. "Toplumsal cinsiyet ve din." (2010). s. 64.

²¹⁸ N. Gürhan. a.g.e. s.64.

verilmezdi. Erkek çocuklar değerli kabul edilirken, kız çocuklar "domuz" olarak adlandırılırdı.²¹⁹

Uzak doğu dinlerinden sayılan Konfüçyanizm'in, toplumsal düzen ve ahlaki değerler üzerine kurulu bir felsefe ve etik sistemdir. Bu sistemde, bireylerin sosyal rolleri ve hiyerarşilerine büyük önem verilir. Bu bağlamda, kadınların erkeklere karşı saygı ve itaat göstermesi beklenmiş, aile yapısı ve toplum düzeninin devamlılığının sağlanmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.²²⁰

²¹⁹ N. Gürhan. a.g.e. s. 65.

²²⁰ N. Gürhan. a.g.e. s. 65.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. LIBERAL FEMİNİZM VE DİNİ ÖZGÜRLÜK

4.1.Dini Özgürlüğün Tarihsel Çerçevesi

Dini özgürlük, bireylerin inançlarını özgürce seçme, ifade etme ve ibadet etme hakkını tanımlayan temel bir insan hakkıdır. Bu kavram, dini inançların ve uygulamaların bireylerin kişisel ve toplumsal yaşamlarında oynadığı merkezi rolün bir yansımasıdır. Dini özgürlüğün sağlanması, demokratik toplumların temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve bireylerin diğer temel hak ve özgürlüklerini kullanabilmelerine olanak tanır. Bu çalışmayla, dini özgürlük kavramının tarihsel gelişimini ve teorik temellerini inceleyerek, günümüzdeki uygulamalar ve karşılaşılan zorluklar üzerine bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktayız.²²¹

Liberal feminist düşünce, dini özgürlüğü bireysel özerkliğin temel bir unsuru olarak ele alır. Bu bağlamda, dini özgürlük bireyin kendisini tanımlayan ve anlamlandıran inançları seçme, benimseme ve uygulama hakkını ifade eder. Bu hak, bireylerin kendi yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmalarını ve kendi değerlerine uygun bir şekilde yaşama hakkına sahip olmalarını sağlar. Bu perspektiften bakıldığında, dini özgürlük bireyin kendisini özgürce ifade etmesini ve toplumsal baskı ve ayrımcılıktan korunmasını sağlayan bir araç olarak da değerlendirilir.²²²

Dini özgürlüğün tarihsel gelişimi, farklı kültürler ve dönemler boyunca çeşitli aşamalardan geçmiştir.

4.1.1.Antik Dönemlerde Dini Özgürlük

Antik uygarlıklarda, dini özgürlüğün kapsamı genellikle sınırlıydı. Antik Mısır, Yunan ve Roma gibi medeniyetlerde, devlet dini egemenliğinde farklı inançlara sınırlı bir tolerans gösterilirdi.²²³

Antik Mısır, çok tanrılı bir inanç sistemine sahipti ve her tanrının belirli bir rolü vardı. Mısır'da dini hayat, devletin kontrolü altındaydı ve firavunlar, tanrılarla insanlar

²²¹ M. Evren. (2014). "Liberal bir kültürde dini özgürlük mümkün mü?", ss.166-167.

²²² N. Hanay. (2008). "İslami Feminizm Örneği Olan Turuncu Dergisi'nde Toplumsal Cinsiyetin Kuruluşu", (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara. ss.44-45.

²²³ A. Okudan. (2023). "Batı Hıristiyanlığında feminist teoloji çalışmaları ve kiliselerin yaklaşımları", Ankara. ss.49-50.

arasında bir aracı olarak görülüyordu. Bu bağlamda, dini özgürlük, firavunun ve rahiplerin izni dahilinde belirli bir çerçevede mümkündü. Halk, çeşitli tanrılara ibadet edebilir ve kendi bölgelerinde yerel tanrılara tapınabilirdi. Ancak, bu ibadetler genellikle devlet tarafından kontrol edilen büyük tapınaklarla sınırlıydı ve dinin devlete olan bağımlılığı, dini özgürlüğü kısıtlı bir hale getiriyordu.²²⁴

Antik Yunan'da dini özgürlük, şehir devletlerinin (polis) bağımsız yapısı ve her bir polis kendi tanrısal panteonuna sahip olması nedeniyle daha farklı bir biçimde ele alınmıştır. Yunan mitolojisi, çok sayıda tanrı ve tanrıçayı içerir ve her şehir devleti, kendi koruyucu tanrısına özel bir önem atfetmiştir. Örneğin, Atina şehri Athena'ya adanmışken, Sparta Ares'e daha fazla önem vermiştir. Bu çeşitlilik, belirli bir dini inancın zorunlu tutulmamasına ve bireylerin farklı tanrılara ibadet etme özgürlüğüne sahip olmasına olanak tanımıştır. Ancak, belirli ritüel ve ayinlerin toplumsal ve siyasi bir önemi olduğu için, dini faaliyetler yine de toplumsal normlar ve beklentiler doğrultusunda şekillenmiştir.²²⁵

Roma İmparatorluğuna gelindiğinde ise, geniş coğrafyası ve farklı kültürleri bünyesinde barındırması nedeniyle dini özgürlük konusunda daha esnek bir politika izlemiştir. Roma, fethettiği topraklardaki halkların kendi dini inançlarını sürdürmelerine izin vermiştir. Bu yaklaşım, imparatorluğun birliğini ve istikrarını korumak amacıyla benimsenmiş pragmatik bir politikadır. Roma vatandaşları hem yerel tanrılara hem de Roma panteonuna ibadet edebilmişlerdir. Ancak, Roma İmparatorlarının kutsallığına inanç ve imparator kültü gibi unsurlar, belirli dini gruplar için bir baskı unsuru oluşturmuştur. Özellikle Hristiyanlık ve Yahudilik gibi tek tanrılı dinler, zaman zaman Roma otoriteleri tarafından tehdit olarak algılanmış ve bu dinlerin mensupları baskıya maruz kalmıştır. İlerleyen zamanlarında Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ile birlikte dini özgürlük açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak bu dönemde bile, sapkınlık olarak kabul edilen inançlara karşı önyargı ve baskı devam etmiştir.²²⁶

²²⁴ M. Karagülle Çifçi. "Antik Mısır'da Tanrı ve Ölüm Tasavvurları",(2023). s.251.

²²⁵ A. Okudan. (2023). "Batı Hıristiyanlığında feminist teoloji çalışmaları ve kiliselerin yaklaşımları" ss.50-52.

²²⁶ M. Dilbirliği. (2021). "İnsan Hakkı Olarak, Din ve Vicdan Özgürlüğü'nün Sosyolojik ve Felsefi Gelişimi: Tarihi Süreçte Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Ortaya Çıkan Modeller", *Adalet Dergisi*, (66), ss.670-673.

Bütün bu dinamikler doğrultusunda antik dönemlerde dini özgürlük kavramı, modern anlamda bir özgürlükten ziyade, belirli toplumsal ve siyasi bağlamlar içinde şekillenen bir uygulamalar olarak tarih sayfalarındaki yerini almıştır. Her ne kadar antik dönemlerde dini özgürlük modern anlamda tam olarak var olmasa da bu dönemlerdeki dini çeşitlilik ve tolerans, günümüz dini özgürlük anlayışının temellerini atmıştır.

4.1.2 Orta Çağda Dini Özgürlük Anlayışları

Orta Çağ, yaklaşık olarak 5. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar süren bir dönemdir ve bu zaman diliminde dini özgürlük anlayışları büyük ölçüde Hristiyanlık ve İslam'ın etkisi altında şekillenmiştir. Orta Çağ'da dini özgürlük, modern anlamıyla anlaşılacakla birlikte, dönemin siyasi ve sosyal yapıları, dini kurumların gücü ve halkın inançları ile yakından ilişkili olarak gelişmiştir. Avrupa'da Hristiyanlık egemen din olarak yerini almış ve farklı dini inançlara yönelik hoşgörüsüzlük artmıştır. Kilise hem dini hem de siyasi otoriteye sahipti ve halkın yaşamını derinlemesine etkiliyordu. Engizisyon Mahkemeleri ve Haçlı Seferleri, dini farklılıkların şiddetle bastırıldığı dönemler olarak öne çıkar. Buna rağmen, Orta Çağ boyunca belirli dönemlerde ve bölgelerde dini tolerans örnekleri de görülmüştür. Örneğin, bazı Hristiyan liderler, Yahudilere ve Müslümanlara karşı nispeten hoşgörülü politikalar izlemişlerdir. Ancak bu hoşgörü genellikle geçici ve sınırlı olmuştur. Haçlı Seferleri ve Reconquista gibi olaylar, Hristiyanlık dışındaki dinlere karşı hoşgörüsüzlüğün ve şiddetin örnekleridir.²²⁷

Aynı dönemde, İslam dünyasında ise dini özgürlük anlayışları, şeriat hukuku ve İslam'ın diğer dinlere yaklaşımı ile şekillenmiştir. İslam, Orta Çağ boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmış ve farklı kültürleri bir araya getirmiştir. Bu da dini hoşgörü ve çok kültürlülük daha da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yahudiler ve Hristiyanlar gibi Ehl-i Kitap olarak kabul edilen diğer din mensuplarına karşı belirli bir tolerans göstermiştir. Özellikle Endülüs Emevîleri döneminde, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman topluluklar bir arada yaşamışlardır. Hatta İslam dünyasında içlerinde yaşayan ehli kitap sınıfını ayrı bir vatandaşlık hakkı tanıyıp İslam hukuku kapsamında onlara zımmi olarak adlandırmışlardır. Bu hakkın verilmesi dini özgürlük kapsamında doğrudan yer almasa bile zımmilerin yaşadıkları bölgede özgürce ibadet edebilme haklarını göz önünde

²²⁷ E. Akgün. (2013). "Ortaçağ'da Özgürlük Arayışı", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(8), ss. 122-123.

bulundurulduğunda dolaylı olarak dini özgürlük hakkının hoşgörü kapsamında tanındığını görmekteyiz.²²⁸

Orta Çağ'da dini özgürlük anlayışları hem Hristiyan hem de İslam dünyasında farklı şekillerde ortaya çıksa dahi her iki dünya da dini otoritenin güçlü olduğu ve bireylerin dini özgürlüklerinin çeşitli şekillerde kısıtlandığı dönemler yaşamıştır. Ancak, belirli koşullar altında ve farklı dönemlerde dini tolerans örnekleri olduğu gözlemlenmiştir.

4.1.3. Modern Dönemde Dini Özgürlüğün Evrimi

Modern dönemde, dini özgürlük kavramı önemli değişiklikler geçirmiş ve günümüzün demokratik toplumlarının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Bu dönemde akılcılık, bireysel haklar ön plana çıkmış ve dinin kamusal hayattan ayrılması gerektiği fikrinin güçlenmiştir. Bu fikirlerin güçlenmesinde etkili olan durumlardan biri 16. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen Reformasyon hareketidir. Martin Luther'in 1517'de Wittenberg'de 95 Tezini yayımlamasıyla başlayan Reformasyon, Katolik Kilisesi'nin otoritesine karşı geniş çaplı bir tepkiyi tetiklemiş ve Protestanlık olarak bilinen yeni mezheplerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu süreç, dini çeşitliliğin artmasına ve dini hoşgörü kavramının tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak, Reformasyon aynı zamanda şiddetli dini çatışmalara da yol açmış, Avrupa'da uzun süreli savaflara ve sosyal huzursuzluklara neden olmuştur. Sonrasında 1648'de Westfalya Barışının imzalanması ile birlikte Avrupa'daki dini çatışmaları büyük ölçüde sonlandırmış ve ulus devletlerin egemenlik hakkını tanıyarak dini hoşgörü ilkesini kısmen de olsa kabul ettirmiştir. Bu antlaşma, modern diplomasi ve uluslararası ilişkilerin temellerini atarken, aynı zamanda dini özgürlüğün evriminde önemli bir adım olarak görülmektedir.²²⁹

17. ve 18. yüzyıllarda ise Avrupa'da gelişen Aydınlanma hareketi, akıl, bilim ve bireysel özgürlüklerin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, filozoflar ve düşünürler, dini dogmaların sorgulanması ve bireysel inanç özgürlüğünün savunulması gerektiğini vurgulamışlardır. John Locke, Voltaire ve Immanuel Kant gibi Aydınlanma

²²⁸ R. Çınar. (2020). "Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı:" Kitabı'n-Nisa literatürü" Örneği (Master's thesis, Necmettin Erbakan University (Turkey)). ss.6-7.

²²⁹ Ö. Topcan. (2011). "Yahudilik ve Hristiyanlık Din Geleneklerine Feminist Yaklaşım", ss.65-66.

düşünürleri, dini özgürlüğün savunucuları olarak öne çıkmış ve bu özgürlüğün evrensel bir insan hakkı olduğunu savunmuşlardır.²³⁰

Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle, 18. yüzyılda gerçekleşen Amerikan ve Fransız Devrimleri, dini özgürlüğün anayasal ve yasal temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. 1776'da yayımlanan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789'da kabul edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, dini özgürlüğü temel bir hak olarak tanımış ve bu hakların korunmasını garanti altına almıştır. Bu da dini özgürlüğün temel haklardan biri olarak kabul edildiği önemli bir örnektir.²³¹

19. ve 20. yüzyıllara gelindiğinde ise, birçok ülke laiklik ilkesini benimsemiş ve devlet ile dini kurumlar arasındaki ayrımı sağlamlaştırmıştır. Laiklik, devletin dini işlere müdahale etmemesi ve dinin devlet işlerine karışmaması prensibine dayanır. Bu süreç, dini özgürlüğün korunması açısından önemli bir adım olmuştur. Fransa, 1905 yılında kabul ettiği laiklik yasası ile bu konuda öncü ülkelerden biri olmuştur.²³²

20. yüzyılın ortalarında, dini özgürlük uluslararası düzeyde tanınmış ve korunmaya başlanmıştır. 1948'de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si, herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahip olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca, 1966'da kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, dini özgürlüğü uluslararası hukuk düzeyinde garanti altına almıştır.²³³

Modern dönemde dini özgürlük, hala çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bazı ülkelerde dini baskılar devam etmekte ve dini azınlıklar ayrımcılığa uğramaktadır. Ayrıca, dini özgürlüğün sağlanması ve korunması konusunda küresel ölçekte farklılıklar bulunmaktadır. Günümüzde teknoloji, dini özgürlüğün ifade edilme ve yayılma biçimlerini de etkilemiştir. İnternet ve sosyal medya, bireylerin inançlarını daha geniş kitlelere ulaştırmasına olanak tanırken, aynı zamanda dini gruplar arasında yeni tür çatışmalara ve nefret söylemlerine de zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, dini özgürlüğün

²³⁰ T. Güzeloğlu. (2023). "John Locke felsefesinde özgürlük sorunu", (2023). ss.13-15.; Z. Baktemur. (2019). "Aydınlanma çağı filozoflarına göre kadın: Schopenhauer, Kant ve Rousseau örneği", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(18), ss.6-7.

²³¹ M. Çardak. (2012). "Toplumsal bir hareket ve aydınlanmanın ürünü olarak liberal feminizm", *Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. s.21.

²³² M. Çardak. a.g.e. ss.32-33.

²³³ G. Bayraktar. (2023). "İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü", s.52.

korunması ve teşviki, modern dünyada daha karmaşık ve çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir.²³⁴

Günümüzde, dini özgürlüğün korunması ve teşviki, demokratik toplumların temel bir unsuru olarak kabul edilmekte ve bu özgürlüğün evrensel bir insan hakkı olarak tanınması için çabalar devam etmektedir.

4.2.Dini Özgürlüğün Teorik Çerçevesi

4.2.1. Liberal teori ve dini özgürlük

Liberal teori, bireysel özgürlüklerin korunması gerektiğini savunur ve bu bağlamda dini özgürlüğü temel bir hak olarak gören bir siyasi ve felsefi düşünce akımıdır. Bu teori, özellikle modern demokratik toplumların temel prensiplerini şekillendirmiştir. Dini özgürlük, liberal teorinin merkezinde yer alan önemli bir kavramdır ve bireylerin inançlarını serbestçe yaşama ve ifade etme hakkını savunur. Bu bağlamda, her bireyin düşünce, ifade ve inanç özgürlüğü gibi temel haklara sahip olduğu vurgulanır. John Locke, John Stuart Mill ve Immanuel Kant gibi düşünürler, bireysel hakların ve özgürlüklerin korunmasının gerekliliğini savunmuşlardır. Örneğin Locke, "Bir Dini Hoşgörü Üzerine Mektup" adlı eserinde, devletin dini inançlar üzerinde bir otoriteye sahip olmaması gerektiğini savunur. Ona göre, din bireysel bir inanç meselesidir ve devletin görevi, farklı dini inançlara sahip bireylerin haklarını dini hoşgörü kapsamında korumaktır ancak devletin bu alana müdahale etme hakkı yoktur. Locke'un bu görüşleri, modern liberal demokrasilerde dini özgürlüğün temelini oluşturmuştur.²³⁵

John Stuart Mill, "Özgürlük Üzerine" adlı eserinde bireysel özgürlüklerin önemini vurgular ve devletin bireylerin özgürlüklerini kısıtlamaması gerektiğini savunur. Mill'e göre, bireyler yalnızca başkalarına zarar vermedikleri sürece özgürce hareket etmelidir. Bu prensip, dini özgürlük açısından da geçerlidir; bireyler, kendi inançlarını ve ibadetlerini başkalarına zarar vermeden serbestçe ifade edebilmelidir.²³⁶

Immanuel Kant, ahlaki özgürlüğü ve bireyin kendi aklıyla hareket etme kapasitesini vurgular. Kant'a göre, dini özgürlük de bireyin ahlaki ve rasyonel bir varlık

²³⁴N. Gürhan. (2010). "Toplumsal cinsiyet ve din", ss.76-77.

²³⁵ E. Dikici. (2019). "Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri." ss.526-527.

²³⁶ J.S. Mill. (2012). *Özgürlük üzerine*. Oda Yayınları. ss.35-40.

olarak kendi inançlarını oluşturma ve yaşama hakkının bir parçasıdır. Kant, dini özgürlüğün bireyin özerkliğini ve ahlaki değerlerini koruması açısından önemli olduğunu savunur.²³⁷

Modern liberal demokrasilerde, dini özgürlük anayasal haklar ve uluslararası insan hakları belgeleri ile korunmaktadır. Birçok ülkenin anayasası, dini özgürlüğü temel bir hak olarak tanır ve bu özgürlüğün korunması için yasal çerçeveler oluşturur. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgeler de dini özgürlüğü güvence altına alır.²³⁸

Liberal teori, devlet ile dinin ayrılmasını ve laikliğin benimsenmesini savunur. Laiklik, devletin dini inançlara karşı tarafsız kalmasını ve dini özgürlüğün sağlanmasını garanti eder. Bu prensip, bireylerin herhangi bir dini baskı veya ayrımcılığa maruz kalmadan kendi inançlarını serbestçe yaşamalarını sağlar.²³⁹

Günümüzde, liberal teori çerçevesinde dini özgürlüğün korunması ve genişletilmesi, demokratik toplumların temel görevlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

4.2.2. Sosyal sözleşme teorisi ve dini özgürlük

Sosyal sözleşme teorisi, bireylerin rızasıyla kurulan toplumsal düzenin ve devlet otoritesinin temelini açıklayan bir düşünce akımıdır. Bu teori, özellikle modern siyasi felsefenin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Dini özgürlük ise, bireylerin inançlarını serbestçe yaşama ve ifade etme hakkı olarak tanımlanır.²⁴⁰

Thomas Hobbes, sosyal sözleşme teorisinin öncülerinden biridir. 1651'de yayımladığı "Leviathan" adlı eserinde, doğa durumunda insanların "herkesin herkese karşı savaşı" içinde olduğunu ve bu durumdan kurtulmak için bir egemen güce ihtiyaç duyduklarını savunur. Hobbes'a göre, bireyler doğal haklarından feragat ederek egemen bir otoriteye itaat etmeyi kabul ederler. Hobbes, güçlü bir merkezi otoritenin dini

²³⁷ L. Çilingir. (2000). "Kant'ta Pratik Aklın Doğal Diyalektiği", *Felsefe Dünyası* (32), s.68.

²³⁸ N. Demir. (2010). "Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları", *Ege Academic Review*, 10(2). ss.603-604.

²³⁹ E. Dikici. (2019). "Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri." s.525.

²⁴⁰ L. Çilingir. (2019). "Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (11), ss.40-41.

konular da dahil olmak üzere tüm alanlarda düzeni sağlaması gerektiğini düşünmüştür. Bu bakış açısı, dini özgürlük konusunda katı bir devlet kontrolünü savunur.²⁴¹

John Locke, sosyal sözleşme teorisine daha liberal bir yaklaşım getirmiştir. Daha önce değindiğimiz “liberal teori ve dini özgürlük” başlığının altında Locke’un düşüncesine yer vermiştik.

Jean-Jacques Rousseau, sosyal sözleşme teorisine farklı bir perspektif kazandırmıştır. 1762’de yayımladığı "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde, bireylerin genel irade doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini savunur. Rousseau, bireylerin özgürlüğünü ve eşitliğini koruyan bir toplum düzeni oluşturmayı amaçlar. Rousseau’nun dini özgürlük konusundaki görüşleri ise karmaşıktır. O, dinin toplumsal birliği sağlaması gerektiğine inanmış ve sivil dini kavramını geliştirmiştir. Sivil din, vatandaşların ortak değerler ve inançlar etrafında birleşmesini ifade eder. Rousseau, devletin dini özgürlüğe belirli sınırlar içinde izin vermesi gerektiğini savunur, ancak bu özgürlüğün toplumsal düzeni bozmasına karşı da tedbir alınması gerektiğini belirtir.²⁴²

Sosyal sözleşme teorisi, bireysel hakların korunması konusunda ve devletin bu hakları güvence altına alması gerektiğini vurgular. Dini özgürlük, bu bağlamda temel bir bireysel hak olarak kabul edilir. Bu argümanı da J. Locke’un görüşüyle temellendirir. Toplumsal düzenin ve barışın sağlanması için bireylerin belirli yükümlülükleri kabul etmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda, dini özgürlüklerin korunması, toplumsal barış ve hoşgörünün teşviki ile doğrudan ilişkilidir. J. J. Rousseau’nun sivil din görüşünden yola çıkarak, toplumun ortak değerler etrafında birleşmesini ve farklı inanç grupları arasında hoşgörünün yayılmasını hedeflemiştir.²⁴³

Modern sosyal sözleşme teorisyenleri, dini çeşitlilik ve çoğulculuğun toplumsal zenginlik olduğunu ve bu çeşitliliğin korunması gerektiğini savunur. Devletin, farklı dini inançlara sahip bireyler arasında tarafsız kalması ve dini özgürlüğü güvence altına alması gerektiği vurgulanır. Bu yaklaşım, modern demokratik toplumlarda dini

²⁴¹Y. B. Gülgeç. (2015). “Thomas Hobbes’ un Sosyal Sözleşme Teorisinin Nietzsche’nin Siyaset Felsefesi Doğrultusunda Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(3), ss.722-724.

²⁴²L. Çilingir. (2019). “Locke’un Toplum Sözleşmesi Kuramı” s.42.

²⁴³E. Ekici, (2006). “Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı” *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 6, s.81.

özgürlüğün korunması ve teşvik edilmesi için temel bir prensip haline gelmiştir. Burada dini çeşitlik ve çoğulculuk başlığını detaylandırmak gerekir.²⁴⁴

4.2.3 Çoğulculuk ve dini özgürlük

Çoğulculuk, bir toplumda birden fazla dini ve kültürel grubun bir arada var olmasını ve birbirine hoşgörüyle yaklaşmasını savunan bir yaklaşımdır. Bu teoriye göre, dini özgürlük, toplumsal barış ve uyum için gereklidir. Farklı inanç gruplarının eşit bir şekilde temsil edildiği ve haklarının korunduğu bir toplum, daha adil ve dengeli olacaktır.²⁴⁵

Toplumdaki farklı inanç gruplarının ve bireylerin eşit haklara sahip olmasını ve bu farklılıkların zenginlik olarak kabul edilmesini savunur. Dini özgürlük ise, bireylerin inançlarını serbestçe yaşama ve ifade etme hakkını korumayı hedeflemiştir. Bu iki kavram, toplumun farklı dini inançlara sahip bireyler arasında hoşgörüyü teşvik etmesini ve bu çeşitliliğin korunmasını sağlar.²⁴⁶

Tüm bireylerin eşit haklara sahip olduğu ve bu hakların adil bir şekilde korunması gerektiği prensibini benimser. Dini özgürlük, bu eşitlik ve adalet prensiplerinin bir parçası olarak, tüm dini inançların eşit değerinde kabul edilmesini ve devletin bu inançlara karşı tarafsız kalmasını gerektirir. Devletin, dini inançlara müdahale etmemesi ve bireylerin inançlarını serbestçe ifade etmelerine olanak tanınması, çoğulculuğun ve dini özgürlüğün temel unsurlarındandır.²⁴⁷

Sonuç olarak dini özgürlük, tarihsel süreçte farklı evrelerden geçmiş ve çeşitli teorik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Modern demokratik toplumlarda, dini özgürlük temel bir insan hakkı olarak kabul edilmekte ve korunmaktadır. Ancak, günümüzde bile bu özgürlüğün uygulanmasında çeşitli zorluklar ve engeller bulunmaktadır. Dini özgürlüğün sağlanması ve korunması hem bireysel hakların hem de toplumsal barışın teminatı olarak büyük önem taşımaktadır.

²⁴⁴L. Çilingir. (2019). "Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı", s.42.; E. Ekici. (2006). "Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı." ss.87-88.

²⁴⁵A., İnce, & E., Yuliana. (2018). "İslam Hukukunda Dini Özgürlük Uygulaması: Endonezya'nın Açe (Aceh) Eyaleti Örneği." s.292.

²⁴⁶A., İnce, & E., Yuliana. (2018). A.g.e. ss.291-292.

²⁴⁷A., İnce, & E., Yuliana. (2018). A.g.e. s.293.

4.3. Dini Özgürlüğün Sınırları

Dini özgürlük, bireylerin ve toplulukların kendi inançlarını seçme, bu inançları ifade etme ve inançlarına uygun şekilde yaşama hakkını ifade eder. Ancak, diğer tüm haklar gibi, dini özgürlüğün de belirli sınırları vardır.

Dini özgürlük kavramında sınırların oluşmasının sebepleri olarak başkalarının hakları, kamu düzeni ve güvenliği, sağlık ve refah konuları gelmektedir.²⁴⁸

Dini özgürlüğün en temel sınırı, başkalarının haklarıdır. Bir bireyin dini özgürlüğü, diğer bireylerin haklarını ihlal etmemelidir. Örneğin, bir kişinin dini inançları nedeniyle başkalarını şiddete teşvik etmesi veya ayrımcılık yapması kabul edilemez. Bu tür durumlar, diğer bireylerin güvenlik ve eşitlik haklarını ihlal eder.²⁴⁹

Bir diğer nedeni, kamu düzeni ve güvenliğidir. Devletler, toplumun genel refahını korumak ve kamu düzenini sağlamak için belirli sınırlamalar getirebilir. Örneğin, dini törenlerin kamu güvenliğini tehdit edecek şekilde gerçekleştirilmesi engellenebilir.²⁵⁰

Toplum sağlığını ve refahını korumak amacıyla da dini özgürlük sınırlandırılabilir. Örneğin, çocukların zorunlu aşılması gibi halk sağlığını koruyucu tedbirler, dini inançlara rağmen uygulanabilir. Bu tür durumlar, toplumun genel sağlığı ve refahı için kritik öneme sahiptir.

Tabi ki bu sınırlamaların uygulamasında dikkat edilecek birtakım hususlar vardır. Bu noktalar dikkate alınmadığı takdirde toplumun içerisinde bulunan ve farklı dinlere inanan kimselerin zarara açık hale gelmeleri söz konusu olabilmektedir.²⁵¹

Öncelikle getirilen sınırlamalar orantılı olmalıdır. Yani, sınırlamalar gerekli olan en az müdahale ile uygulanmalıdır. Aşırı ve gereksiz sınırlamalar, dini özgürlüğün özünü zedeleyebilir. Dini özgürlüğün sınırlandırılması, hukukun üstünlüğü ilkesine dayanmalıdır. Sınırlamalar keyfi olmamalı, yasalarla açıkça tanımlanmalı ve yargı denetimine tabi olmalıdır. Sınırlamalar, tüm dini gruplara eşit şekilde uygulanmalı ve herhangi bir grubu veya bireyi ayrımcılığa maruz bırakmamalıdır. Dini özgürlük,

²⁴⁸ A., İnce, & E., Yuliana. (2018). A.g.e. s.287.

²⁴⁹ A., İnce, & E., Yuliana. (2018). A.g.e. s.288.

²⁵⁰ A., İnce, & E., Yuliana. (2018). A.g.e. s.293.

²⁵¹ A., İnce, & E., Yuliana. (2018). A.g.e. ss.292-293.

evrensel bir hak olarak tüm bireylere ve gruplara eşit şekilde tanınmalıdır.²⁵² Örneğin, Fransa'da kamu alanlarında dini sembollerin kullanımı konusunda getirilen yasaklar, laiklik ilkesine dayandırılarak uygulanmaktadır. Bu tür yasaklar, kamu düzenini ve laikliği koruma amacı taşımaktadır ancak aynı zamanda bireysel dini özgürlüklerle de çatışmaktadır. Bu tür örnekler, dini özgürlüğün sınırlarının belirlenmesinde karşılaşılan zorlukları ve dengelerin nasıl kurulması gerektiğini göstermektedir.²⁵³

Sonuç olarak dini özgürlüğün sınırları, bireysel hakların korunması ile toplumsal düzen ve refahın sağlanması arasında bir denge kurulmasını gerektirir. Bu denge, demokratik toplumların temel taşıdır ve hem bireysel hakların hem de toplumsal değerlerin korunmasında hayati bir rol oynar.

²⁵² S. Baş. “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), ss.394-395.

²⁵³ S. Dönmezler. (2005). “Din, Vicdan ve Kanaat Özgürlüğü”, *Erdem*, 15(42), ss.5-6.

SONUÇ

Liberal feminizmin tarihsel gelişimini ve dini özgürlük ile kadın hakları arasındaki karmaşık ilişkiyi ele alarak, günümüzdeki feminist tartışmaların temelini oluşturan konuları incelemiştir. Özellikle liberal feminizmin ortaya koyduğu eşitlik ve özgürlük kavramları, kadınların dini özgürlüğünü ve bireyselliğini korumak için nasıl yorumlanabilir, dinin kadınların hayatlarındaki rolü dikkate alınarak nasıl yeniden tanımlanabilir soruları üzerine yoğunlaşmıştır.

Çalışmada, liberal feminizmin temel ilkelerinin, bireysel özgürlük, eşitlik ve bireysellik kavramları üzerinden analiz edilerek, bu kavramların kadınların dini özgürlüklerini nasıl etkilediği ortaya konulmuştur. Liberal feminizm, toplumsal cinsiyet eşitliğini yasal ve politik reformlar aracılığıyla sağlamayı amaçlasa da güncel feminist düşünce akımları tarafından toplumsal cinsiyet rollerinin ve ayrımcılığın derin yapılarını ele almakta yetersiz kaldığı eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu eleştiriler, liberal feminizmin evrenselcilik ve bireysellik vurgusunun, kadınların ortak deneyimlerini ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkisini göz ardı ettiği görüşünden kaynaklanmaktadır.

Feminist teoloji çalışmaları, dini metinlerdeki ataerkil dilin ve yorumların kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymuş ve bu metinlerin kadın bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Feminist teoloji, dini metinlerdeki cinsiyetçi söylemleri eleştirerek, kadınların dini yaşamda daha eşit ve özgür bir şekilde yer almalarını hedeflemektedir.

Dini özgürlük kavramı, tarihsel olarak farklı aşamalardan geçerek günümüzde temel bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Liberal teori ve sosyal sözleşme teorisi, dini özgürlüğü bireysel hakların ve toplumsal düzenin korunması için olmazsa olmaz bir temel hak olarak tanımlar.

Bu doğrultuda, dini özgürlüğün sınırları da mevcuttur. Dini özgürlük, başkalarının haklarını ihlal etmemeli, kamu düzenini ve güvenliğini tehdit etmemeli, toplum sağlığını ve refahını tehdit etmemelidir. Bu sınırların belirlenmesinde ise, orantılılık, yasal çerçeve, ayrımcılıktan kaçınma ve evrensellik gibi prensiplerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sonuç olarak, liberal feminizm, dini özgürlük ve kadın hakları arasındaki karmaşık ilişkinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kadınların dini özgürlüğünün korunması, bireysel özgürlüklerin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için gereklidir. Bu konuda, feminist teolojinin dini metinlerin yeniden yorumlanması ve güncel feminist düşünce akımlarının toplumsal cinsiyet rollerini ve ayrımcılığın derin yapılarını ele alması önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde hem bireysel hakların korunması hem de toplumsal barışın sağlanması için, dini özgürlük ve kadın hakları arasında bir denge kurulması ve bu dengeye uygun politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akay Dag, Esra. (Eylül 2020) “*Ötekinin Ötekisi: Hristiyan Feminist Dinler Teolojileri*”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2
- Akgün, E. (2013). “*Orta Çağ’da Özgürlük Arayışı*”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 120-134.
- Akın, Haydar.(2011) *Orta çağ Avrupası'nda cadılar ve cadı avı*. Phoenix Yayınevi.
- Aktaş, S. C., & Çiçek, B. (2022). “*Mary Wollstonecraft’ın Koruyucu Liberarizmi: Adalet ve Özen Etiği*”, *Kadın/Woman 2000, Journal for Women's Studies*, 23(2), 159-181.
- Alkan, H. (2018). “*George Eliot’ın Middlemarch Sarah Grand’ın Cennetlik İkizler ve George Moore’Un Esther Waters Romanlarında Kadının Konumunun Psikanalitik Liberal Feminizm Yaklaşımıyla İncelenmesi*” (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi (Turkey)).
- Altınbaş, D. (2006). “*Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm*”. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (9), 21-52.
- Arı, T. (1994). “*Neo liberalizm, bireysel özgürlük toplumsal eşitlik ilişkisi ve yeni sağ*”. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 209-223.
- Ataman, Muhittin. “*Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti*.” *Alternatif Politika* 1.1 (2009)
- Asa, A. N. (2023). “*Liberal Feminist Yaklaşım Bağlamında İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Meslek Seçiminde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlgili Algı Düzeylerinin İncelenmesi Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği*”. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 19-45.
- Avcil, Ceren. “*Kesişimsellik: Feminizmde kapsam genişlemesine doğru*.” *Şarkiyat* 12.4 (2020): 1290-1312.

- Aydınalp, E. B. (2020). "**Varoluşçu özgürlük bağlamında kadın: Simone de Beauvoir ve ikinci cinsiyet.**" *Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies*, 30(2), 465-488.
- Baseri, Ameneh. "**Semavi dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) kadına şiddet ve saygının karşılaştırılması hakkında araştırma.**" *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2014.3 (2014).
- Baş, S. "**Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Din ve Vicdan Hürriyeti**". *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 384-439.
- Bayraktar, Gökhan. "**İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü.**" *Advances in Women's Studies* 5.2 (2023)
- Bayram, Y. (2013). "**John Stuart Mill'de İfade Özgürlüğü**". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 115-128.
- Baktemur, Z. (2019). "**Aydınlanma çağı filozoflarına göre kadın: Schopenhauer, Kant ve Rousseau örneği**". *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(18), 1-12.
- Beauvoir, S. D. (2019). **İkinci Cinsiyet Olgular ve Efsaneler.** (G. Savran, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Berlin, I. (2007). "**İki Özgürlük Kavramı**". *Liberal Düşünce Dergisi*, (46), 59-72.
- Bilgin, R. (2016). "**Geleneksel ve Modern Toplumda Kadın Bedeni ve Cinselliği**". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 219-244.
- Bolat, E. (2023). "**Feminizm Tüm Kadınlar İçin mi? Gölgede Kalan Kadınlar**". *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 6(1), 263-281.
- Cevizci, Ahmet, and Derya Önder.(2012). **Felsefe sözlüğü.** Say yayınları.
- Coşkun, A. (2011). **Sosyal Değişme, Kadın ve Din.** Rağbet.
- Çaha, Ömer,(1996) **Sivil Kadın,** Vadi Yayınları.

- Çağlı, A. (2020). *Feminizm ve Politika Bağlamında Radikal Feminizm*. *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, (6), 136-143.
- Çakır, S. (2008). *Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm*. *Toplum ve Demokrasi dergisi*, 2(4), 185-196.
- Çapar, G. (2019). *Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım*. *Hukuk Kuramı Dergisi*, 6(3), 1-31.
- Çardak, M. (2012). “*Toplumsal Bir Hareket ve Aydınlanmanın Ürünü Olarak Liberal Feminizm*”. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Çatalkaya, Ş. Ö. (2024). “*Feminist Teolojinin Eril Tanrı Eleştirisi Bağlamında Bir Değerlendirme*”. *ATEBE*, (11), 57-78.
- Çelen, Ece. (2022) “*Katolik Kilisesi Perspektifinden Feminist Teoloji*” Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Çelik, D. (2020). “*Feminist Örgüt Kuramları*”. *International Journal of Academic Value Studies*, 6(3), 231-243.
- Çelik, Ö. (2010). “*Isaiah Berlin’in Pozitif Özgürlük Kavramı ve Eleştirdiği Pozitif Özgürlükçü Yaklaşımlar*”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 159-186.
- Çınar, R. (2020). *Orta Çağ İslam Kültüründe Kadın Algısı: "Kitabu'n-Nisa literatürü" Örneği* (Master's thesis, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
- Çilingir, L. (2000). “*Kant'ta Pratik Aklın Doğal Diyalektiği*”, *Felsefe Dünyası* (32), 67-75.
- Çilingir, L. (2019). “*Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı*”, *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (11), 31-43.
- Dal, Yeşim. “*Liberal Eşitlik Anlayışı ve Ulusal Mekanizmalar*.” *Kadın Araştırmaları Dergisi* 7 (2012).

- Dilbirliği, M. (2021). “*İnsan Hakkı Olarak, Din ve Vicdan Özgürlüğü’nün Sosyolojik ve Felsefi Gelişimi: Tarihi Süreçte Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Ortaya Çıkan Modeller*”, *Adalet Dergisi*, (66), 667-700.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve postmodern feminizm* (Vol. 38). İz Yayıncılık.
- Demir, N. (2010). “*Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları*”, *Ege Academic Review*, 10(2), 597-611
- Didin, Dilara Buket. “*Feminizmin Dört Dalgası Bağlamında Barbie.*” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 61.
- Dikici, Erkan. “*Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri.*” *The Journal of Academic Social Science Studies* 2.43 (2019): 523-532.
- Donovan, Josephine. (1997), *Feminist Teori*, (çev.Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dönmezler, S. (2005). “*Din, Vicdan ve Kanaat Özgürlüğü*”. *Erdem*, 15(42), 1-30.
- Duman, Hümevra. “*Feminist teoloji bağlamında Mary Daly'nin felsefesi*”. MS thesis. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017. S. 15,16.
- Durutürk, Bilge. (2018) “*Feminizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişki üzerine bir inceleme.*” *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 20.2.
- Ekici, E. (2006). “*Hobbes ve Rousseau: Toplumsal Sözleşme Kuramı*”, Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 6, 78-89.
- Enginyurt, Derya. (2018). “*Sosyal Hareketler Sosyolojisi Açısından Feminizm*”, *Use uluslararası sosyoloji ve ekonomi dergisi* 1.
- Erdem, T. (1994). “*Postmodern feminizm*”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (2).
- Evren, M. (2014). “*Liberal bir kültürde dini özgürlük mümkün mü?*”, *Mütefekkir*, 1(2), 165-177.
- Güdüdede, Hülya. (2021). “*Türklerde İslam Öncesi Arap Kültürünün Etkisiyle Değişen Kadın Algısı.*” Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

- Gülgeç, Y. B. (2015). “*Thomas Hobbes’ un Sosyal Sözleşme Teorisinin Nietzsche’nin Siyaset Felsefesi Doğrultusunda Karşılaştırılarak Değerlendirilmesi*”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(3), 687-738.
- Gürhan, Araş Gör Nazife. "Toplumsal cinsiyet ve din." *Şarkiyat* 4 (2010).
- Güzeloğlu, T. (2023). “*John Locke felsefesinde özgürlük sorunu*”, Yüksek lisans tezi.
- Hanay, N. (2008). “*İslami Feminizm Örneği Olan Turuncu Dergisi’nde Toplumsal Cinsiyetin Kuruluşu*”, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara*.
- İbn Mace, *Mukaddime*
- İnce, A., & Yuliana, E. (2018). “*İslam Hukukunda Dini Özgürlük Uygulaması: Endonezya’nın Açe (Aceh) Eyaleti Örneği.*” *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 286-294.
- Karaaslan, Ümran. (2015). “*19. Yüzyılda Batı’da Kadın Hakları Hareketinin Tarihsel Gelişimi*”. MS thesis. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaduman, S. (2010). “*Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü*”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(17), 2886-2899.
- Karagülle Çifçi, Meryem. “*Antik Mısır’da Tanrı ve Ölüm Tasavvurları*”. *Mütefekkir* 10/19 (2023), 235-255.
- Kılıcı, Nazan. “*Toplumsal cinsiyet ekseninde yeni medyada bir mücadele pratiği: Sharfliler.com*” Yüksek Lisans Tezi.
- Kılıç, Hüseyin.(1998) "*Kadının Batı Serüveni I: Kölebeylikten Derebeyliğe Tarih ve Kadın*".*Korintler*
- Köroğlu, C. Z. (2013). “*Modern Kamusal Alana Eleştirel Yaklaşımlar: Genel Bir Değerlendirme*” (Postmodernizm, Feminizm ve Din). *Turkish Studies*, 8(6).
- Kuçuradi, İ. (1988). “*Özgürlük kavramı*”, *II. Uluğadağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 11-15.

Mill, J. S. (2012). *Özgürlük üzerine*. Oda Yayınları.

Nisa Suresi, 4:1.

Okudan, A. (2022). “*Feminist Teoloji Bağlamında Judith Plaskow ve Teolojisi. Demokrasi Platformu*”, 11(37), 348-364.

Okudan, A., (2023). “*Batı Hıristiyanlığında Feminist Teoloji Çalışmaları ve Kiliselerin Yaklaşımları*” Doktora Tezi. Ankara.

Onat, Melek. (2020) “*Liberal feminizim*”, MS thesis. İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Felsefe Ana Bilim Dalı.

Ozan, F. K., & Gönüllü, C. (2023). “*Radikal Feminizm Bağlamında Aileyi Konu Alan Yüksek Lisans Tezlerinin İncelenmesi*”, *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 171-181.

Özdemir, Ö. (2017). “*İki sistemli kuram olarak sosyalist feminizm*”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 395-414.

Özkan, S. G. (2023). “*Feminist Din Felsefesi Bağlamında Kadın ve Tanrı*”. Amasya.

Özketen Çatalkaya, Ş. (2024). “*Yahudi, Hıristiyan ve İslam Kelamında Kadın*” Doktora Tezi. Konya.

Öztürk, A. (2015). “*Bir Kadın Felsefecinin Gözünden Aristoteles ve Feminizm*”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (12).

Öztürk, S. (2023). “*Ekolojik Krizin Sorumlusu Monoteizm mi? Tanrı-Alem İlişkisinin Ekofeminist Tasavvurları*”, *Kader*, 21(1), 301-319.

Özüdoğru, B. (2018). “*Beyaz Feminizm ve Öteki Kadınlar*”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), 304-319.

Sekiz, E. (2019). “*Türkiye’de muhafazakâr kadınların feminizm algısı*”, Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saliya, D. A. (2013). “*Judith Butler ve post-modern feminizm*”, Master's thesis, Uludağ Üniversitesi.

Sarıgöl, Pınar. "**Kesişimsellik teorisi ve farklılıkların feminizmi**", *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi* 3.6 (2020).

Saygılıgil, F. (2015). *Toplumsal cinsiyet tartışmaları*.

Seçgin, Neslihan. (2023). "**Liberal feminizmin hukuki eşitlik anlayışının eleştirisi**."

Sevim, Ayşe. (2005). *Feminizm*, İstanbul. İnsan Yayınları.

Süleyman'ın Özdeyişleri

Şerbetçi, D. (2013). *Postkolonyal feminizm bağlamında" küresel kızkardeşlik" kavramının incelenmesi: Hindistan örneği*.

Taş, Gün. "**Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri**." *Akademik hassasiyetler* 3.5 (2016).

Tekvin <https://incil.info/kitap/gen/2>

Temiztürk, Halil. "**Kilise, Mistisizm ve Feodalite Perspektifinden Orta Çağlı Bir Hristiyan Mistik: Bingenli Hildegard**." *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (2019): 373-408.

Tong, R. P., & Fernandes, T. (2006). *Feminist Düşünce*. çev. Zafer Cirhinlioğlu, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Topcan, Ö. (2011). *Yahudilik ve Hristiyanlık Din Geleneklerine Feminist Yaklaşım*.

Topcan, Ö.(2018). *Yahudilik, Hristiyanlık ve Hinduizm'de Kadın*. Ankara. Berikan Yayınevi.

Tunç, M. (2013). "**Feminist Grup Çalışması: Temeli, Kapsamı ve Süreci**", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 209-230.

Turan, Mustafa, and Hümeysra Duman. (2018) "**Mary Daly'nin Ataerkil Hristiyan Tanrı Anlayışı Hakkındaki Eleştirileri**" *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 : 167-188.

Turner, B. (2007). *Eşitlik* (2. Baskı b.). (B. S. Şener, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

- Tülüce, H. A. (2022). “*Bireysellik ve Toplumsallık Bağlamında Modern Bireyin Anlam Arayışı*”, Üniversite Araştırmaları Dergisi, 5(3), 305-312.
- Üstel, F. (1982). *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Dost Kitabevi, Ankara, 1999. TC.
- Walters, Margaret. *Feminizm*, (Çev. Hakan Gür), Ankara: Dost Yayınevi (2009).
- Wright, C. (2005). *Anarşizm, Feminizm ve Birey*.
- Yörük, A. (2009). “*Feminizm/ler*”, Sosyoloji Notları, 7(1), 63-85.
- Yılmaz, Ş. C. (2022). “*Türkiye’de 1980 sonrası kadın hareketlerinin gelişimi, yerli feminizm ve” Kadınlara Mahsus Gazete-Pazartesi” nin analizi*”, (Master's thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).
- Zuhruf Suresi, 43: 22.**

İnternet Kaynakları

- <https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusak-diyelim-mi-aylin-gorgun-baran/>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://www.vox.com/2018/3/20/16955588/feminism-waves-explained-first-second-third-fourth>